

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

VANJA KOČEVAR

Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem

Diplomsko delo

Mentor: izr. prof. dr. Boris Golec

Univerzitetni študijski program:
Zgodovina enopredmetna nepedagoška

Ljubljana, 2012

Zahvala

Za pomoč pri pisanju diplomske naloge se zahvaljujem svojemu mentorju, izrednemu profesorju dr. Borisu Golcu, ki mi je pomagal s konzultacijami, svetovanjem pri izbiranju literature in virov ter pri prevajanju virov iz nemščine v slovenščino. Za pomoč pri prevodih iz nemščine se zahvaljujem tudi lektorju mag. Niku Hudelji. Pri prevajanju iz latinščine dolgujem zahvalo dr. Kozmi Ahačiču in mag. Francetu Baragi. Rad bi se zahvalil še svojim staršema za podporo skozi vsa leta študija.

Izvleček

Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem

Diplomsko delo skuša osvetliti, kako so na tridesetletno vojno v tako imenovanem Svetem Rimskem cesarstvu nemške narodnosti gledali njeni sodobniki v vojvodini Kranjski. Dežele spopadi te vojne sicer niso nikoli neposredno prizadeli, vendar je vojvodina na skrajnem jugu cesarstva pripadala kompleksu habsburških dednih dežel, ki je svoji dinastiji s plačevanjem davkov omogočil angažma na bojiščih. Po končani vojni so se dedne dežele ob uvedbi absolutizma začele vedno bolj povezovati in končno je iz kompleksa habsburških dednih dežel nastala avstrijska država. Čas pred in med vojno je na Kranjskem pomembno zaznamovala še protireformacija, ki je v habsburških deželah nekoliko zaostajala za teritoriji v osrčju cesarstva, ter uvajanje absolutizma, ki je naredilo konec stanovsko-dinastičnemu dualizmu. Napredovanje obeh procesov, tako protireformacije kot tudi uvajanja absolutizma, je bilo odvisno od razmer na evropskih bojiščih. Tako je cesar Ferdinand II. izkoristil zmago nad Dansko in stanovom cesarstva vsilil restitucijski edikt, češkim deželam prenovljen deželni red in absolutizem, notranjeavstrijskim deželam pa izgon protestantskega plemstva.

Delo kranjski pogled na evropsko dogajanje prve polovice 17. stoletja predstavlja na podlagi štirih virov. V prvem poglavju sta kratko predstavljeni tridesetletna vojna in vojvodina Kranjska. Drugo poglavje predstavlja pogled na vojno jezuitov ljubljanskega kolegija. Kot vir je služil letopis Družbe Jezusove *Historia annua*. Tretje poglavje obravnava delovanje ljubljanskega knezoškofa Tomaža Hrena, vodje protireformacije na Kranjskem in notranjeavstrijskega namestnika ob izbruhu tridesetletne vojne. Njegov pogled na vojno je orisan na podlagi koledarskih zapiskov. Na to temo se navezuje še podpoglavje o apostolski vizitaciji Siksta Carcana. Na osnovi dekretov Carcanove vizitacije je predstavljen potek protireformacije v zaledju tridesetletne vojne. V zadnjem, četrtem poglavju so predstavljene omembe vojne v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), ki sta jo napisala Janez Vajkard Valvasor in Erasmus Francisci. Njena zanimivost je mešanje katoliških in protestantskih vplivov.

Ključne besede: tridesetletna vojna, vojvodina Kranjska, Kolegij družbe Jezusove v Ljubljani, knezoškof Tomaž Hren, Janez Vajkard Valvasor in *Slava vojvodine Kranjske*.

Summary

Echoes of the Thirty Years' War in Carniola

The thesis tempts to brighten the views on the Thirty Years' War in the Holy Roman Empire of the German Nation that its contemporaries in the Duchy of Carniola had had. The land was never directly damaged by this war, even though this duchy belonged in the south of empire to a complex of Habsburg lands which enabled its own dynasty the engagement on the battlefields by paying the taxes. After the war had ended, the hereditary lands started to connect and alongside with the introduction of absolutism the Austrian state finally arose from the complex of Habsburg lands. Time before and during the war was in Carniola also significantly marked by the Counter-Reformation – this process had had a delay in the Habsburg territories in comparison to the lands in the centre of the empire – and introduction of absolutism which made an end to state-dynastic dualism. Progress of processes, Counter-Reformation as well as introduction of absolutism, depended on circumstances on European

battlefields. Thus the Emperor Ferdinand II had taken advantage of victory over Denmark and imposed the edict of restitution on states of the empire, the renewed land constitution and absolutism on Czech lands and expulsion of protestant nobility in inner Austrian lands.

Thesis presents Carniolan view on European events in the first half of 17th century based on four sources. In the first chapter the Thirty Years' War and the Duchy of Carniola are briefly presented. The second chapter handles with the view on the war that the College of Jesuits in Ljubljana had had. The source was the yearbook of Society of Jesus *Historia annua*. The third chapter examines the work of Ljubljana's prince bishop Tomaž Hren who led the Counter-Reformation in Carniola and was the inner Austrian governor at the time of the Thirty Years' War outburst. Description of his view on war is based on his calendar notes. This subject is also discussed in subchapter about the Sikst Carcano's apostolic visitation. Based on decrees of Carcano's visitation the course of Counter-Reformation in the hinterland of the Thirty Years' War is depicted. The last, fourth chapter treats the mentioning of Thirty Years' War in the work *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (1689) that was written by Janez Vajkard Valvasor and Erasmus Francisci. The curiosity of this work is the interconnection of catholic and protestant influences.

Keywords: Thirty Years' War, Duchy of Carniola, college of Society of Jesus in Ljubljana, prince bishop Tomaž Hren, Janez Vajkard Valvasor and *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*.

Zusammenfassung

Die Auswirkungen des Dreißigjährigen Krieges im Herzogtum Krain

Die Diplomarbeit versucht zu erhellen, wie der Dreißigjährige Krieg, der das sogenannte Heilige Römische Reich deutscher Nation verwüstet hatte, von seinen Zeitgenossen im Herzogtum Krain betrachtet wurde. Das Land Krain wurde von den Gefechten dieses Krieges zwar verschont, dennoch gehörte dieses Herzogtum im Süden des Reiches dem Komplex der habsburgischen Erbländer, der seiner Dynastie durch die Steuerzahlung das Engagement auf den Schlachtfeldern ermöglichte. Als nach dem Krieg der Absolutismus eingeführt wurde, begannen sich die Erbländer immer enger zu verbinden und schließlich entstand aus dem Komplex der Habsburgererbländern der österreichische Staat. Die Zeit vor und während des Krieges wurde in Krain bedeutend von der Gegenreformation geprägt, die in den habsburgischen Erbländern im Vergleich zu den Territorien im Herzen des Reiches geringfügig im Rückstand war, und von der Einführung des Absolutismus, was dem ständisch-dynastischen Dualismus ein Ende machte. Das Fortkommen der beiden Prozessen, sowohl der Gegenreformation, als auch der Einführung des Absolutismus, war von den Verhältnissen auf den europäischen Schlachtfeldern abhängig. Auf diese Weise nutzte Kaiser Ferdinand II. den Sieg über Dänemark aus und drängte den Ständen des Reiches den Restitutionsedikt auf. Die Länder der Wenzelkrone mussten eine verneuerte Landesordnung sowie den Absolutismus annehmen und der protestantische Adel musste die innerösterreichischen Länder verlassen.

Die krainische Anschauung der europäischen Ereignisse in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts wird in der Diplomarbeit aufgrund vier Quellen dargestellt. Im ersten Kapitel sind die beiden: der Dreißigjährige Krieg und das Herzogtum Krain, kurz geschildert. Das zweite Kapitel stellt dar, wie die Jesuiten des Laibacher Kollegiums den Krieg betrachteten. Als Quelle diente das Jahrbuch der Gesellschaft Jesu *Historia annua*. Im dritten Kapitel wird der Laibacher Fürstbischof Tomaž Hren (Thomas Chrön) behandelt. Der Bischof leitete die

Gegenreformation in Krain und bekleidete das Amt des innenösterreichischen Statthalters, als der Dreißigjährige Krieg ausbrach. Seine Anschauung des Krieges wird aufgrund seiner Kalendernotizen umgerissen. An dieses Thema knüpft sich das Unterkapitel über die apostolische Visitation von Sikst Carcano an. Auf der Basis von den Dekreten von Carcanos Visitation ist der Verlauf der Gegenreformation im Hinterland des Dreißigjährigen Krieges dargestellt. Das letzte, vierte Kapitel behandelt die Erwähnungen des Krieges im Werk *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (1689) von Janez Vajkard Valvasor (Johann Weikhard von Valvasor) und Erasmus Francisci. Eine Merkwürdigkeit dieses Werkes ist die Verflechtung katholischer und protestantischer Einflüsse.

Schlüsselwörter: Dreißigjähriger Krieg, Herzogtum Krain, Kollegium der Gesellschaft Jesu in Ljubljana (Laibach), Fürstbischof Tomaž Hren (Thomas Chrön), Janez Vajkard Valvasor (Johann Weikhard von Valvasor) und *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*.

Kazalo vsebine

1	Uvod	1
2	Vojvodina Kranjska in tridesetletna vojna	4
2.1	Tridesetletna vojna	4
2.2	Vojvodina Kranjska: zgodovinski razvoj, geografski obseg, upravna ureditev	8
2.2.1	Konfesionalizacija na Kranjskem	9
2.2.2	Kranjska in tridesetletna vojna	12
2.2.3	Kranjci, ki so se udeležili tridesetletne vojne	18
2.2.4	Izgon luteranskega plemstva s Kranjske	19
2.2.5	Zunanje vojne s Turki in Benečani	21
2.2.6	Kmečki upori	24
2.2.7	Čarovniški procesi	26
2.2.8	Berači na Kranjskem v času tridesetletne vojne	29
2.2.9	Razprodaja komorne posesti in absolutizem	30
3	Tridesetletna vojna v letopisih ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove	31
3.1	Družba Jezusova in vojvodina Kranjska	31
3.2	<i>Historia annua</i> – letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove	35
3.3	Odmevi tridesetletne vojne v letopisu	37
3.4	Povzetek	50
4	Tomaž Hren – škof, protireformator in državnik ob izbruhu tridesetletne vojne	52
4.1	<i>Thomae curriculum vitae</i>	52
4.2	Tomaž Hren kot ljubljanski knezoškof	56
4.2.1	Vodja reformacijske komisije	57
4.2.2	Hren v boju s plemstvom	62
4.2.3	Čas obnove in utrjevanja katolicizma na Kranjskem	63

4.2.4	Spori z graško nuncijaturo, tržaškim škofom in oglejskim patriarhom ter dve apostolski vizitaciji	66
4.3	V službi dvora 1614–1621	68
4.3.1	Hrenovi dosežki na kulturnem področju	72
4.3.2	Tomaž Hren v slovenskem zgodovinopisju	74
4.4	Hrenovi koledarji in omembe tridesetletne vojne	80
4.5	Dekreti vizitacije Siksta Carcna kot vir za zgodovino konfesionalizacije v zaledju bojišč tridesetletne vojne	92
4.5.1	Apostolska vizitacija Siksta Carcana 1620–1621	92
4.5.2	Konfesionalizacija v ljubljanski škofiji	94
4.6	Povzetek	99
5	Janez Vajkard Valvasor in tridesetletna vojna	100
5.1	Življenje in delo	100
5.1.1	Rodbina Valvasor	100
5.1.2	Janez Vajkard Valvasor	101
5.2	<i>Slava vojvodine Kranjske</i>	108
5.3	Predstavitev tridesetletne vojne v <i>Slavi vojvodine Kranjske</i>	111
5.3.1	Tridesetletna vojna v VII. knjigi <i>Slave</i>	113
5.3.2	Opisi tridesetletne vojne v X. knjigi o vojvodah in deželnih knezih	116
5.3.3	O dogajanju na Kranjskem, ki je bilo povezano s tridesetletno vojno, opis v XI. knjigi	126
5.3.4	Opisi tridesetletne vojne v XV. knjigi <i>Slave</i>	126
5.3.5	Viri za tridesetletno vojno pri Valvasorju	134
5.4	Povzetek	135
6	Sklep	136
7	Literatura	139
7.1	Objavljeni viri	139
7.2	Literatura	139
7.3	Časopisni članki	145

7.4	Spletni viri.....	145
-----	-------------------	-----

1 Uvod

Namen diplomskega dela *Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem* je predstaviti na Kranjskem nastala poročila o vojni, ki je opustošila tako imenovano Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti, torej državo, katere del je bila tudi osrednja slovenska zgodovinska dežela. Diplomsko delo na podlagi poročil kranjskih sodobnikov vojne predstavlja percepcijo velikega spopada v deželi, ki je bila v vojno vključena le posredno. Poročila o vojni so komentirana in postavljena v širši kontekst evropskega dogajanja prve polovice 17. stoletja. Delo je zasnovano na treh objavljenih virih ter domači in tuji strokovni literaturi. Izbor virov zajema dnevniške zapiske in letopis, ki sta bila namenjena osebni oziroma interni uporabi, ter eno knjižno delo, namenjeno širši domači in tuji publiki 17. stoletja.

V prvem poglavju *Vojvodina Kranjska in tridesetletna vojna* sta kratko predstavljeni obe, tako vseevropska vojna kot osrednja slovenska zgodovinska dežela. Poleg tega so predstavljeni še nekateri drugi zgodovinski procesi, ki so odločilno zaznamovali Kranjsko v tem času. Poglavje je osnovano na podlagi domače in tuje literature, predstavljenih je nekaj citatov iz *Slave vojvodine Kranjske*.

Drugo poglavje *Tridesetletna vojna v letopisih ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove* prinaša nekaj podatkov o nastanku meniškega reda, ki je v evropskem merilu pomembno zaznamoval čas protireformacije in katoliške obnove. Ključnega pomena za to poglavje sta bili publikaciji *Jezuiti na Slovenskem*, ki jo je uredil Metod Benedik, in nekoliko starejši pregled zgodovine jezuitskega reda na ozemlju Svetega rimskega cesarstva *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, ki ga je napisal Bernhard Duhr. Kot vir je uporabljen *Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* v prevodu Marije Kiaute.

V tretjem poglavju *Tomaž Hren – škof, protireformator in državnik ob izbruhu tridesetletne vojne* je na podlagi njegovih življenjepisov, ki sta jih napisala Josip Turk in France Martin Dolinar, podrobno predstavljena škofova biografija. Za prikaz Hrenovega pogleda na tridesetletno vojno so kot vir služili njegovi koledarski zapiski, izvlečke katerih je v reviji *Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain* objavil August Dimitz. Na račun njegove objave je sicer slišati tudi kritike, saj ne vsebuje celotnih zapiskov. Poglavje o škofu Hrenu ima še dodatek *Dekreti vizitacije Siksta Carcna kot vir za zgodovino konfesionalizacije v zaledju bojišč tridesetletne vojne*, v katerem je predstavljeno napredovanje protireformacije

na Kranjskem v času, ko je cesar zmagoslavno zaključil vojno s protestantskimi stanovni Češke. Tu so bili kot vir uporabljeni dekreti apostolskega vizitatorja Siksta Carcana, ki je med letoma 1620 in 1621 vizitiral ljubljansko škofijo.

Zadnje poglavje *Janez Vajkard Valvasor in tridesetletna vojna* je posvečeno *Slavi vojvodine Kranjske* in omembam tridesetletne vojne v njej. Valvasor in njegovo življenjsko delo sta predstavljena na podlagi monografije Branka Reispa. *Slava* je četrtemu poglavju služila kot vir. Na podlagi citatov iz nje želimo predstaviti stališči obeh avtorjev, katoličana Valvasorja in soavtorja protestanta Erasma Franciscija.

Lahko bi rekli, da na Slovenskem na temo tridesetletne vojne ni bilo veliko raziskav. Morda je tudi na tem področju ključnega pomena August Dimitz, ki se je v tretjem delu svoje nemško pisane kranjske zgodovine *Geschichte Krains* v večji meri posvetil tudi tridesetletni vojni ter kranjski angažma v tem spopadu predstavil v posebnem poglavju. Kot vir je Dimitz uporabljal predvsem protokole kranjskega deželnega zbora in njegovo korespondenco z graškim in dunajskim dvorom. Vsa slovenska literatura na temo tridesetletne vojne vsaj delno sloni na Dimitzevih dognanjih. Z vplivi velikega spopada na slovenske kraje se je nato ukvarjala še Irena Žmuc, ki je v svojem magistrskem delu *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne* iz leta 2005 na podlagi mestnih računskih knjig preučila ta pomemben del odmevov vojne na Kranjskem. Da tridesetletna vojna v slovenskem zgodovinopisju ni vzbudila večjega zanimanja, lahko razumemo, saj za slovensko nacionalno zgodovino prvi vseevropski spopad ni tako pomemben kot na primer za Čehe, Nemce ali Švede.

Tudi literature s splošnimi informacijami o tridesetletni vojni na Slovenskem ni na pretek. Več informacij o njej vsebuje prvi znanstveni pregled slovenske preteklosti *Zgodovina slovenskega naroda*, ki ga je napisal Josip Gruden, vendar je večino informacij o vojni povzel po Dimitzevi *Geschichte Krains*. O vojni je govora v dveh knjigah Janeza J. Švajncerja: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev* iz leta 1992 in *Vojna zgodovina* iz leta 1996. Od tuje literature je v slovenščino prevedena knjiga Walterja Pohla in Karla Vöcelke *Habsburžani : zgodovina evropske rodbine*, ki vsebuje jednat pregled poteka vojne (1994) in kratek pregled *Tridesetletna vojna* Stephena J. Leeja, ki je pri nas izšel leta 1995 in je služil tudi pri izdelavi pričujočega dela. Za *Enciklopedijo Slovenije* je geslo o tridesetletni vojni napisal Vasko Simoniti.

Od tuje literature, ki je bila uporabljena, gre omeniti zlasti pregled *The Thirty Years' War*, ki ga je uredil britanski zgodovinar Geoffrey Parker. Knjiga, ki je prvič izšla leta 1984, danes uživa svetovni sloves kot eno najboljših del na obravnavano temo, prevoda v

slovenščino na žalost še nimamo. Drugo pomembno delo, ki se ga drži sloves klasičnega prikaza, je knjiga Gola Manna *Wallenstein* iz leta 1971. Tudi slednja publikacija na slovenski prevod še čaka.

Diplomsko delo predstavlja na Kranjskem nastala poročila o vojni, jih komentira ter primerja dogajanje na skrajnem jugu cesarstva s tistim v njegovem osrčju. Glavni poudarek je na protireformaciji in katoliški obnovi, politiki ter recepciji novic z bojišč v deželi, ki je v vojni sodelovala posredno: kot plačevalka vojnih davkov, prostor novačenja vojakov in prezimovališče za cesarske enote, ki so se vračale iz vojne. Manj pozornosti je namenjene gospodarskim posledicam vojne, ker bi takšna študija terjala preveč časa. Poleg tega se bralec o gospodarski situaciji v prvi polovici 17. stoletja lahko informira v drugi literaturi. Tako je več podatkov o tem na voljo v *Slovenski zgodovini do razsvetljenstva*, ki sta jo napisala Peter Štih in Vasko Simoniti (1996).

Največjo težavo pri izdelavi naloge so predstavljali prevodi iz latinščine in nemščine. Pri prevajanju sem se zato moral po pomoč obrniti na strokovnjake jezikoslovce in zgodovinarje, ki so omenjeni v zahvali.

2 Vojvodina Kranjska in tridesetletna vojna

2.1 Tridesetletna vojna

Tridesetletna vojna (1618–1648) je izbruhnila z uporom čeških stanov proti habsburškemu kralju Ferdinandu II. Razmere v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti so bile napete že dalj časa, leta 1608 je namreč izbruhnil incident v Donauwörthu, ki se je končal tako, da je mesto anektirala katoliška Bavarska.¹ Kot posledica je še istega leta nastala Unija, v kateri so se povezali protestantski knezi cesarstva. Naslednje leto 1609 je izbruhnil nasledstveni spor za območje Jülich-Cleve, ki bi bil že lahko prerasel v evropski spopad, vendar se je končal sporazumno. Cesarstvo se je nato z nastankom Lige katoliških knezov razdelilo v dva nasprotna tabora.²

Casa d'Austria,³ sicer ena ključnih akterk katoliškega tabora, je bila v tem času notranje razklana zaradi razdora med bratoma Rudolfom II. in Matijo, slednji je leta 1611 Rudolfa II. izpodrinil na Češkem in postal kralj, po bratovi smrti 1612 pa še cesar.⁴ Ker je bil novi cesar brez otrok, je moral prestol zapustiti sorodniku iz štajerske veje Habsburžanov, notranjeavstrijskemu nadvojvodi Ferdinandu. O nasledstvu sta se nemška in španska veja avstrijske hiše dogovorili s tako imenovano Oñatovo pogodbo leta 1617. Ferdinand, ki se je istočasno vojskoval z Beneško republiko, je lahko postal češki in ogrski kralj.⁵

Že čez slabo leto so se češki protestantski stanovi uprli novemu katoliškemu kralju Ferdinandu. Vojna se je začela s praško defenestracijo 23. maja 1618,⁶ vendar so se večji spopadi začeli šele naslednje leto, ob smrti cesarja Matije. Cesarsko krono je v skladu z dinastičnim dogovorom prejel Ferdinand II., ki je bil le malo pred izvolitvijo za cesarja odstavljen kot češki kralj. Upornemu kraljestvu se je medtem pridružila še Moravska in konfederacija dežel krone sv. Venceslava je za kralja izvolila vodjo protestantske Unije

¹ Parker, Geoffrey: *The Thrtly Yers' War*. London and New York : Routledge, 1997, str. xx.

² Parker, *The Thrtly Yers' War*, str. xx.

³ Izraz *Casa d'Austria* zaobjema tiste habsburške dežele v cesarstvu, ki jih je po delitvi zapuščine med cesarjevima vnukoma Karlom V. in Ferdinandom I. v Wormsu leta 1521 dobil Ferdinand I. Sporazum je bil naslednje leto 1522 popravljen v korist Koroške in Kranjske. Te dežele so sicer leta 1564 spet delile. (Vilfan, Sergij: *Država in dežela od 13. do 18. stoletja. Slovenci in država – zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU* (ur. Bogo Grafenauer, Ferdo Gestrin, Janko Pleterski, Sergij Vilfan). Ljubljana : SAZU, 1995, str. 56.)

⁴ Parker, *The Thrtly Yers' War*, str. xx.

⁵ Prav tam, str. xxiv.

⁶ Pohl, Walter in Karl Vocelka: *Habsburžani – zgodovina evropske dinastije*. Ljubljana : Mladinska knjiga 1994, str. 201.

Friderika V. Pfalškega.⁷ Vojna se je tako razširila v Nemčijo. Položaj Ferdinanda II. je bil kočljiv, uporniška vojska je skupaj s sedmograškim knezom Bethlenom Gáborjem, ki je zanetil protihabsburški upor na Ogrskem, dvakrat prišla pred Dunaj. Cesarju je grozila še izguba Ogrske, saj je njeno plemstvo avgusta 1620 za kralja izvolilo Bethlena Gáborja, vendar si je Ferdinand II. zagotovil močne zaveznike, zlasti Španijo in Bavarsko.⁸

Prvo etapo tridesetletnega spopada literatura imenuje češko-pfalška vojna (1618–1623). Razmere so se jeseni 1620 obrnile v korist cesarja, španske čete so namreč vdrle v Pfalc, češka stanovska vojska pa je bila 8. novembra premagana na Beli gori. Vojna se je končala z zmago Habsburžanov in njihovih zaveznikov, saj sta bila poražena tudi pfalška zaveznika Baden in Braunschweig, Mansfeldove najemniške čete pa so že na Češkem doživele poraz in se začasno umaknile iz spopadov. Tudi Bethlen Gábor se je moral odpovedati ogrski koroni in s Habsburžani skleniti mir.⁹ Friderik V., posmehljivo imenovan *Zimski kralj*, je zbežal na Nizozemsko, njegovo deželo in volilno knežji naslov je dobil cesarjev zaveznik bavarski vojvoda Maksimilijan I.¹⁰

Katoliška zmaga je vznemirjala protestantske vladarje na tujem. Še najbolj se je čutil prizadetega danski kralj Kristijan IV., ki se je štel za zaščitnika spodnjesaškega okrožja cesarstva. Menil je, da rast habsburške moči ogroža njegove interese v severni Nemčiji. To je vodilo v drugo fazo spopada, tako imenovano dansko vojno (1624–1629), nekateri avtorji to etapo imenujejo tudi dansko-nizozemska vojna ali dansko-spodnjesaška vojna. Kristijan IV. si je zagotovil podporo Anglije in Francije ter vkorakal v cesarstvo. Na njegovo stran so stopili še Braunschweigovi in Mansfeldovi najemniki, občasno pa se je na njegovi strani vojskoval tudi Bethlen Gábor.¹¹ Na habsburški strani so se bojevale vojska Lige pod poveljstvom Johanna Tserclaesa Tillyja, španski flandrijski kontingent in nova cesarska armada, ki jo je sestavil kondotjer Albrecht Wenzel Eusebius Wallenstein.¹²

Tudi tokrat je bila vojna sreča na strani cesarja in njegovih zaveznikov, habsburška vojska je zasedla Mecklenburg in vdrla na polotok Jutland. Kristijan IV. je bil poražen in leta 1629 je s cesarjem sklenil mir v Lübecku. Ferdinand II. je izkoristil zatišje po zmagi nad Danci in izdal restitucijski edikt, po katerem bi protestantski stanovi morali vrniti vsa

⁷ Friderik V. je bil palatinski grof in volilni knez Pfalza. Ko je bil leta 1619 izvoljen še za češkega kralja, je postal Friderik I. Češki. Zaradi ustaljene rabe bomo v nadaljevanju diplomskega dela uporabljali poimenovanje Friderik V. Pfalški.

⁸ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 204.

⁹ Prav tam, str. 205.

¹⁰ Lee, Stephen J.: *Tridesetletna vojna*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995, str. 12–13.

¹¹ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 13.

¹² Prav tam, str. 13–16.

cerkvena posestva sekularizirana po letu 1552, s čimer je sprožil val ogorčenja. Poleg tega so leta 1630 na državnem zboru v Regensburgu na cesarja pritisnili stanovi in moral je odsloviti Wallensteina. Strahove nemških knezov pred rastjo cesarske moči je podpihovala francoska diplomacija, ki se ji je posrečilo med nemškimi stanovi zanetiti nezadovoljstvo nad cesarjem in Wallensteinom.¹³

Skrhala se je tudi enotnost katoliških sil v Evropi. Zaradi nasledstvenega spora v Mantovi med letoma 1628 in 1631 je namreč grozila vojna med katoliškima Francijo in Španijo. Francoske čete so leta 1629 pod Ludvikom XIII. vdrle v Italijo, nato je bila tja poslana še cesarska vojska.¹⁴ Tako imenovana mantovanska nasledstvena vojna se je končala z mirom v Cherascu,¹⁵ trhel mir med Francijo in Habsburžani je nato trajal do leta 1635.

V vojno se je po porazu Danske vključila Švedska, kralj Gustav II. Adolf se je namreč bal habsburške prisotnosti na Baltiku, za invazijo v Nemčijo pa je dobil tudi francosko pomoč. Tretja faza vojne se v literaturi imenuje švedska vojna (1630–1635). Švedi so ob izkrcanju v severni Nemčiji 6. julija 1630 imeli le tri zaveznike: Pomorjansko, Hessen-Kassel in mesto Stralsund. Razmere so se spremenile, ko so leta 1631 Tillyjeve čete uničile protestantsko mesto Magdeburg, tedaj sta se Švedom pridružili še Saška in Brandenburg. Gustav II. Adolf je na čelu vojske prodril v Porenje in od tam naprej na Bavarsko, čeprav je bilo to v nasprotju z dogovorom s Francijo. V bitki pri Lechu je padel sam poveljnik ligine vojske Tilly. Zaradi grozečega švedskega napredovanja je bil cesar primoran kondotjerju Wallensteinu ponuditi drugi generalat. Švedom je Wallenstein hitro zadal manjši poraz pri Nürnbergu, nato pa je njihova vojska morala zapustiti Bavarsko, saj ji je grozilo, da bi ostala odrezana od baltske obale. Konec leta 1632 je sicer Švedska izbojevala zmago v bitki pri Lützen na Saškem, vendar je v njej padel kralj Gustav II. Adolf.¹⁶

Da bi okrepil položaj Švedske, je kancler Axel Oxenstierna nemške protestantske kneze leta 1634 združil v heilbronsko zvezo. Cesar je tega leta naredil konec Wallensteinovemu drugemu generalatu in ga odpustil, kondotjerja so nato ubili v češkem mestu Eger. Dunaj je tako prevzel v oskrbo Wallensteinovo armado. Nato so istega leta španske, cesarske in bavarske čete pod poveljstvom habsburškega prestolonaslednika Ferdinanda III. v bitki pri Nördlingenu premagale Švede in njihove nemške zaveznike.¹⁷

¹³ Prav tam, str. 16.

¹⁴ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. xxxii–xxxiii.

¹⁵ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194.

¹⁶ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 17.

¹⁷ Prav tam, str. 18.

Po tem porazu je Saška maja naslednjega leta 1635 s cesarjem sklenila mir. Praškemu miru se je nato pridružila večina nemških knezov. Švedska vojska se je začela upirati in francoski prvi minister kardinal Richelieu se je zbal, da bi poraz Švedov preveč okrepil Habsburžane, ter se zato povezal z Oxenstierno.¹⁸ Francoski vstop v vojno je uničil praški mir in vojna se je nadaljevala v najdaljšo in najbolj kruto fazo, ki jo literatura imenuje francosko-švedska vojna (1635–1648). Francija je ob vstopu v vojno najprej doživela nekaj porazov in španska flandrijska vojna se je nevarno približala Parizu. Naslednje leto 1637 je umrl cesar Ferdinand II., na prestolu ga je nasledil sin Ferdinand III.¹⁹ Po tem letu je vojna sreča Habsburžanom dokončno obrnila hrbet. Španija je najprej izgubila svojo mornarico, ki so jo leta 1639 pri Downsuničili Nizozemci, leta 1643 pa je doživela njena flandrijska vojska še hud poraz proti Francozom v bitki pri Rocroi, s čimer je bila presekana povezava med španskimi posestmi v Italiji in na Nizozemskem. Tudi cesarju ni kazalo nič bolje, Sveto rimsko cesarstvo je doživelo najbolj katastrofalno obdobje celotne vojne. Švedi so večkrat premagali cesarsko vojsko, leta 1642 porazili Saško in vdrli na Moravsko. Naslednje leto pa je izbruhnila še vojna med Švedsko in Dansko, v literaturi imenovana tudi Torstenssonova vojna (1643–1645).²⁰ Več sreče na bojišču je v tem času imela le Bavarska, ki je nekajkrat premagala Francoze, vendar naposled leta 1645 utrpela poraz v drugi bitki pri Nördlingenu. Švedi so zatem pri Jankovu na Češkem premagali še cesarsko vojsko in se približali Dunaju, cesar se je z družino umaknil v Gradec. Leto pred tem habsburškim porazom (1644) so se v vestfalskih mestih Münster in Osnabrück začela mirovna pogajanja, vendar so minila še štiri leta vojne, preden je bil sklenjen mirovni sporazum.²¹ Bavarska je bila prisiljena s Francijo skleniti premirje v Ulmu in izstopiti iz vojne, vendar je bil izstop le začasen, saj je Maksimilijan I. že naslednje leto ponovno vstopil v vojno. Združeni vojski cesarja in Bavarske sta maja 1648 pri Zusmarshausenu spet doživeli poraz, razmere za cesarja in Bavarsko pa so postale nevzdržne oktobra, ko so Švedi začeli oblegati Prago.²²

Ker je cesarju grozil padec Prage in z njo izguba celotne Češke, je 24. oktobra 1648 sklenil vestfalski mir in vojna se je končala.²³ Švedi so še na dan podpisa sporazuma neuspešno naskočili oblegano Prago. Vojske so tudi po sklenitvi miru še ostale v cesarstvu, vse dokler ni bil 26. junija 1650 v Nürnbergu sklenjen dogovor o demobilizaciji.²⁴ Vestfalski

¹⁸ Prav tam, str. 18.

¹⁹ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. xxxviii.

²⁰ Prav tam, str. xlii.

²¹ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 76.

²² Parker, *The Thirty Yers' War*, str. xlv.

²³ Prav tam, str. xlv.

²⁴ Prav tam, str. xlv.

mir pa ni končal vojne med Španijo in Francijo, ta se je nadaljevala do leta 1659, ko je bil sklenjen pirenejski mir.²⁵

2.2 Vojvodina Kranjska: zgodovinski razvoj, geografski obseg, upravna ureditev

Vojvodina Kranjska je bila na slovenskem etničnem ozemlju od 15. stoletja dalje osrednja zgodovinska dežela in je obstajala vse do razpada avstro-ogrske monarhije leta 1918. V prvi polovici 17. stoletja je bila vojvodina ena od habsburških dednih dežel znotraj meja Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Dinastija Habsburžanov si je nadoblast nad deželo prvič zagotovila po zmagi nemškega kralja Rudolfa I. nad češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom, vendar je Rudolf I. jeseni 1279 Kranjsko zastavil svojemu zavezniku tirolsko-goriškemu grofu Majnhardu.²⁶

Kranjska je dokončno prišla v habsburške roke leta 1335, tedaj se je začel postopen prodor proti morju.²⁷ Leta 1338 je začela nastajati realna unija treh habsburških dežel Štajerske, Koroške in Kranjske, ko sta drugi dve deželi prevzeli razvitejši štajerske plemiške privilegije. Realne unije, ki se ji je leta 1500 pridružila še Goriška, se je kasneje prijel ime Notranja Avstrija.²⁸ Rudolf IV. si je leta 1364 po končani prvi etapi širitve proti obali nadel naslov vojvode Kranjske.²⁹ Ozemeljsko celovitost habsburških dednih dežel v vzhodnih Alpah je v prvi polovici 15. stoletja sicer ogrozil vzpon Celjskih, vendar si je habsburški cesar Friderik III. v boju za celjsko dediščino (1457–1460) uspel zagotoviti glavni del posesti izumrle dinastije in ozemeljski razvoj Kranjske se je nadaljeval. Izgube teritorija so Kranjski grozile, ko sta si vnuka Maksimilijana I. Karel V./I. in Ferdinand I. leta 1521 razdelila zapuščino, vendar so bila sporna ozemlja vrnjena že 1522. Nato se je od Kranjske okrog leta 1550 dokončno ločil Trst, med letoma 1570 in 1580 Reka, Žumberk in Marindol pa sta se zaradi naseljevanja Uskokov začela vse bolj vključevati v Vojno krajino.³⁰

Po smrti cesarja Ferdinanda I. leta 1564 so si njegovi sinovi razdelili dedne dežele in Kranjska je v sklopu Notranje Avstrije pripadla Karlu II. Notranja Avstrija je bila do leta 1619, ko je Karlov sin Ferdinand II. z dedovanjem po cesarju Matiji spet združil vse dežele

²⁵ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 19.

²⁶ Nared, Andrej: Kranjska in njeni deželni stanovi. *Kranjski deželni privilegiji* (ur. Matevž Košir, Andrej Nared, Jure Volčjak). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 10.

²⁷ Nared, Kranjska, str. 10.

²⁸ Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana : Slovenska matica, 1996, str. 335.

²⁹ Nared, Kranjska, str. 10–12.

³⁰ Prav tam, str. 16–18.

nemške veje dinastije, a brez Tirolske, posebna državna enota znotraj cesarstva. Habsburške dežele so s Ferdinandovo oporoko leta 1621 začele postajati zaključena celota, ki se je znotraj dinastije dedovala po načelu moškega fideikomisnega majorata in se naposled razvila v avstrijsko monarhijo.³¹

Med tridesetletno vojno je deželo v pravno političnem oziru najbolj zaznamovalo uvajanje absolutizma povezano z izvajanjem protireformacije. Deželni knez Ferdinand II., ki je bil po Valvasorjevih besedah: »Nadvojvoda /.../, ki je bil bolj nagnjen k ukazovanju kot k moledovanju in se ga ni dalo zastrašiti /.../«³² je v tridesetih letih 17. stoletja dokončno zlomil moč stanov, ki je bila sicer največja v 16. stoletju.

Samo ureditev deželnih stanov je v XI. poglavje X. knjige *Slave vojvodine Kranjske* natančno opisal Valvasor, vendar o tem več v poglavju o Tomažu Hrenu.

2.2.1 Konfesionalizacija na Kranjskem

Za versko-politične razmere v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti je bil ključnega pomena Augsburški verski mir iz leta 1555.³³ Postavil je namreč načelo *Cuius regio eius et religio*, po katerem je imel vsak deželni knez pravico določati veroizpoved svojih podložnikov. Protestantski in katoliški knezi so s pomočjo reformacijskih komisij svoje dežele spremenili po svojih verskih prepričanjih, katoliški Habsburžani so zaradi številnih zunanjih političnih težav in velike moči protestantov v svojih deželah zaostajali. Kljub določenim protireformacijskim ukrepom po letu 1555 se je protestantizem v habsburških deželah obdržal še vse do tridesetih let 17. stoletja.

Verske in politične razmere v notranjeavstrijskih deželah sta zaznamovala dva sporazuma: graška pacifikacija leta 1572³⁴ in bruška pacifikacija leta 1578 (Valvasor jo imenuje *Specialna pacifikacija*).³⁵ Deželni knez nadvojvoda Karel II. je s slednjo plemstvu priznal svobodno izbiro veroizpovedi in bogoslužja, meščanom treh deželnih prestolnic Gradca, Celovca in Ljubljane ter mesta Judenburg pa: svobodo vesti, predikante in

³¹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 334.

³² Prav tam, str. 464.

³³ Prav tam, str. 464.

³⁴ Benedik, Metod: Protireformacija. *Enciklopedija Slovenije* 9. (ur. Marjan Javornik), Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995, str. 392.

³⁵ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2, Knjiga VII.*, str. 465.

protestantske šole. S tem je protestantizem v Notranji Avstriji dosegel svoj vrh, vendar se je hkrati začela tudi reakcija deželnega kneza.³⁶

Še istega leta (1579) so se v Münchnu zbrali trije deželni knezi: bavarski vojvoda Viljem V., tirolski nadvojvoda Ferdinand in notranjeavstrijski nadvojvoda Karel II., ter izdelali program politične rekatolizacije na podlagi augsburških določil. Istega leta je nato Karel odpravil protestantizem na Goriškem in leta 1581 stanovom predstavil svojo razlago verske pomiritve, leto zatem pa so se začeli prvi izgoni posameznih protestantskih meščanov.³⁷

Vendar je protireformacija zaradi politične in vojaške moči protestantov napredovala le postopoma. Nadvojvoda je za izvedbo le-te uporabil preverjen komisijski postopek; ta se je namreč razlikoval od inkvizicije, ki so jo uporabljali v zahodni Evropi. Postopek rekatolizacije se je po potrebi izvajal ob spremstvu vojaštva, protestanti, ki niso konvertirali, pa so morali prodati svoje posesti, od tega plačati vladarju deseti pfenig in se izseliti iz njegovih dežel. Vladar je najprej nastopil na najmanj spornem področju in protestante pregnal z lastnih domen in z gospostev, kjer je užival podporo zemljiškega gospoda, torej s cerkvenih posestev.³⁸ Med letoma 1585 in 1588 je bila izvedena protireformacija na loškem gospostvu, sledil je poseg v blejskem gospostvu v letih med 1586 in 1589,³⁹ dve leti (1597 in 1598) pa sta bili potrebni za rekatolizacijo župnije Škocjan pri Turjaku.⁴⁰

Protireformacija je obstala s smrtjo nadvojvode Karla II. leta 1590. Oblast v notranjeavstrijskih deželah sta v imenu mladoletnega sina Ferdinanda prevzela regenta Ernest (1590–1593) in Maksimilijan (1593–1595). Kljub temu da je regenta k protireformacijskim ukrepom spodbujal graški nuncij grof Hieronim Portia, je to čas popuščanja notranjeavstrijskim protestantom.⁴¹ Poleg tega je v času vladanja regentov leta 1593 izbruhnila še tako imenovana dolga vojna s Turčijo. Stanovi so oba regenta izsiljevali in zahtevali verske koncesije z vključitvijo bruške pacifikacije v deželne privilegije ter s temi zahtevami pogojevali odobritev davkov za vojno krajino in dedno poklonitev. Šele ko je turški pritisk postal premočan in se je turška meja Kranjski približala na petnajst kilometrov, so stanovi popustili in opravili dedno poklonitev knezu.⁴²

³⁶ Benedik, *Protireformacija*, str. 392.

³⁷ Prav tam, str. 392.

³⁸ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 344.

³⁹ Benedik, *Protireformacija*, str. 392.

⁴⁰ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2, Knjiga VII*, str. 453–454.

⁴¹ Benedik, *Protireformacija*, str. 392.

⁴² Štih, Peter in Vasko Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana : Korotan, 1996, str. 213.

Leta 1595 je bila v Tübingenu na stroške kranjskih deželnih stanov natisnjena slovenska *Hishna postilla*, kar je bil še zadnji dosežek slovenske reformacije.⁴³ Ves ta čas je po Valvasorjevih besedah na Kranjskem vladal »religijski nespokoj«, ⁴⁴ vrstili so se razni incidenti. Tega leta se je s prestolonaslednikovo polnoletnostjo končalo obdobje regentov, oblast v notranjeavstrijskih deželah je prevzel jezuitski učenec ter energični podpornik protireformacije in katoliške obnove nadvojvoda Ferdinand. Leta 1598 mu je lavantinski škof Jurij Stobej predstavil svoj obsežni program rekatolizacije, v katerem je nasprotoval Portijevim zahtevam po uvedbi inkvizicije. Stobejeva spomenica pomeni začetek trde protireformacije.⁴⁵ Ferdinand je nato nadaljeval očetovo delo in protestante pregnal s svojih komornih posesti, kamor so sodila tudi mesta. Kot deželni knez je Ferdinand proti protestantom v resnici nastopil šele z izgonom protestantskega plemstva (1629).⁴⁶ V skladu s Stobejevo spomenico je nadvojvoda leta 1598 z več dekreti ukazal, da se mora v vseh deželno-knežjih mestih in trgih njegovih dednih dežel končati protestantsko bogoslužje, predikanti pa naj se izselijo.⁴⁷ Iz Kranjske so bili tako izgnani: Felicijan Trubar, Gregor Clement, Janž Znojilšek in Nicolaus Wuritsch. Naslednje leto je nadvojvoda ukazal meščanstvu, da naj prestopi v katoliško vero ali pa se izseli iz njegovih dednih dežel.⁴⁸

Za izvajanje teh dekretov je nadvojvoda zopet uporabil *reformacijske komisije*, ki so uničile zunanjo organizacijo protestantizma,⁴⁹ rekatolizirale ali razstrelile protestantske cerkve, opustošile protestantska pokopališča in sežigale protestantske knjige. Komisije so svoje delo opravile kljub vojni z Osmani. Na Kranjskem je reformacijsko komisijo vodil knezoškof Tomaž Hren, ki je z delom začel leta 1601. Komisija je protestante, ki niso konvertirali v katolicizem, izganjala iz dežele. Tisti, ki so sklenili ostati v svoji veri, so imeli šest tednov in tri dni časa, da so prodali svojo posest, izplačali upnike in pred odhodom deželnemu knezu izplačali deseti pfenig.⁵⁰ Protireformacijo je spremljala katoliška obnova, leta 1597 je bil v Ljubljani ustanovljen jezuitski kolegij, v deželo pa so kmalu prišli tudi kapucini.

Vlado nadvojvode in kasneje cesarja Ferdinanda II. je zaznamovalo neprestano vojskovanje. Po koncu habsburško-osmanske vojne so se vrstile napetosti in upori na

⁴³ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII, str. 461.

⁴⁴ Prav tam, str. 463.

⁴⁵ Benedik, *Protireformacija*, str. 392.

⁴⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 344.

⁴⁷ Prvi dekret je nadvojvoda Ferdinand izdal 13. septembra za štajersko prestolnico Gradec, 30. oktobra je ukazal, naj se iz Ljubljane izselijo protestantski pridigarji in šolniki. Po Kranjski je prišla na vrsto še Koroška. (Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII, str. 465.).

⁴⁸ Benedik, *Protireformacija*, str. 392.

⁴⁹ Prav tam, str. 393.

⁵⁰ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII, str. 468.

Ogrskem in Sedmograškem ter vojna z Republiko sv. Marka. Leta 1616 je nadvojvoda obiskal Ljubljano in ukazal, naj se protestantske knjige, ki so bile skrite v deželni hiši, odnese v jezuitski kolegij.⁵¹ Nadvojvoda je kasneje pridobi tri krone: leta 1617 češko, 1618 ogrsko in 1619 še krono Svetega rimskega cesarstva,⁵² ter tako postal glava nemške veje dinastije.

2.2.2 Kranjska in tridesetletna vojna

Ferdinand in Beneška republika sta 26. septembra 1617 sklenila mir v Madridu in s tem končala tako imenovano drugo beneško vojno. Vojaštvo se je z bojišč v Gradiški in Istri vračalo še naslednje leto, ko se je Ferdinand zapletel v spopad s češkimi stanovi in zato svoje sile premaknil na sever. Leta 1618 je Kranjska prispevala 30.000 goldinarjev (za odslovitev soldateske po končani vojni). Enako vsoto naj bi stanovi prispevali še v naslednjih dveh letih, 1619 in 1620. Nato so stanovi enkrat za vselej odobrili 50.000 forintov.⁵³ Februarja 1619 so Uskoki Benečanom zaplenili ladjo z dragocenim tovorom, zato je Cesar Ferdinand II. ukazal usmrnitev teh Uskokov in ladjo s tovorom vrnil Benečanom.⁵⁴ Kljub temu da se je zdel njegov položaj ob izbruhu vojne brezupen, si je naslednje leto 1619 Ferdinand II. zagotovil cesarsko krono in močne zaveznike.⁵⁵ Po porazu čeških upornikov so se boji preselili na Nemško in Kranjsko so v naslednjih letih bolj zaznamovali dogodki v njeni neposredni bližini.

Leta 1620 so se notranjeavstrijskim deželam približali boji tridesetletne vojne, na udaru je bila namreč vzhodna štajerska meja, ki so jo ogrožale čete ogrskega zaveznika čeških stanov Bethlena Gáborja. Kranjski stanovi so Štajerski na pomoč poslali 400 hrvaških strelcev, ki so verjetno služili le pri zavarovanju meje.⁵⁶ Citat je podrobneje predstavljen v poglavju o Valvasorju.

Naslednje leto 1621 je bila štajerska meja z Ogrsko spet ogrožena, tokrat zaradi Batthyányjevega upora. Kranjska je na pomoč poslala 100 konjenikov oboroženih z arkebuzami in 200 strelcev pod poveljstvom Ernesta Paradeiserja.⁵⁷ Čete so konec septembra dosegle Fürstenfeld. Čeprav je bilo določeno, da bodo na bojišču služili tri mesece, so

⁵¹ Prav tam, str. 469.

⁵² Prav tam, str. 469.

⁵³ Valvasor, Johan Weikard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*. Nürnberg : Wolfgang Moritz Endterstr, 1689, str. 589.

⁵⁴ Valvasor, *Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 590.

⁵⁵ Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Theil III. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*. Laibach : I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875, str. 402.

⁵⁶ Valvasor, *Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 590, 591.

⁵⁷ Prav tam, str. 591.

angažma na ogrski meji večkrat podaljšali. 31. decembra 1621 je Bethlen s Habsburžani v Mikulovu⁵⁸ sklenil zase ugoden mir, vendar je Paradeiser kljub temu s svojimi četami na meji ostal vse do marca 1622 in verjetno še dlje.⁵⁹

V naslednjih letih sta Kranjsko prizadela pomanjkanje in draginja, to je bil tako imenovani *Kipper- und Wipperzeit*, posledica tridesetletne vojne. Poleg tega so deželo pestile še epidemije kuge. Zaradi vzdrževanja Vojne krajine in ostalih vojnih stroškov so se dolgovi kranjske povzpeli na 330.000 goldinarjev.⁶⁰ Prevod Valvasorjevega opisa razmer podajamo v prostem prevodu:

»Leta 1622 je Kranjska videla tri sonca na nebu. In marsikomu je v tem letu tako trda predla, da si gotovo ni želel videti nobenega sonca več, tistemu namreč, ki je imel slabo zalogo živeža. V istem času je bilo opaziti veliko pomanjkanje in po vsej deželi Kranjski, zlasti pa v Ljubljani je napočila nezaslišana draginja, tako na kruh in vino kot [tudi] na druga živila.«⁶¹

Kljub temu se z darilom za cesarja, ki se je tega leta drugič poročil, ni skoparilo, dežela je vedno veliko prispevala za razne dinastične poroke.⁶² Valvasor je nato opozoril še na posledice draginje, ki so se pojavile čez nekaj let:

»Nekaj let za tem je veliki draginji sledila običajna naslednica kuga in razsajala v mnogih krajih po deželi.«⁶³

Leta 1623, ko je Kranjsko, zlasti Dolenjsko in Gorenjsko, prizadel še potres, so iz Gradca deželni zbor v Ljubljani zopet prosili, da bi poslal čete na ogrsko mejo, vendar do novačenja potem ni prišlo.⁶⁴ Bojišča tridesetletne vojne so bila v tem času, ko se je habsburški tabor bojeval z Danci, daleč stran od Kranjske, zato se vojna v poročilih ne omenja veliko. Leta 1625 je bil cesarjev sin in prestolonaslednik Ferdinand III. kronan za kralja na Ogrskem.⁶⁵

⁵⁸ Mikulov, mesto na jugu Moravske, nemško ime: *Nikolsburg*.

⁵⁹ Dimitz, *Geschichte Krains, Theil III*, str. 404.

⁶⁰ Prav tam, str. 414.

⁶¹ »Anno 1622 / sahe Crain drey Sonnen am Himmel. Und ist es Manchem / in diesem Jahr / so hart gegangen / das er sicher keine Sonne mehr zu sehn gewünscht : nemlich demjenigen / der einen schelchten Vorrath von Victualien gehabt : Angemerckt / bey selbiger Zeit ein grosser Mangel / und unerhörte Theurung /so wol an Brod und Wein / als anderen Lebens=Mitteln / durchs ganze Land Crayn / fürnemlich aber zu Laybach / eingebrochen.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str 591.)

⁶² Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 405.

⁶³ »Ein Paar Jahre dernach folgte einer grossen Theurung nicht ungemeine Nachtreterinn / die Pest / und wütete im Lande / vier Orten« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str 591.)

⁶⁴ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 405.

⁶⁵ Prav tam, str. 405.

Za naslednja leta ni odmevov vojne. Valvasor je zapisal, da so bila leta 1627 na Kranjskem huda deževja, ki so prizadela pridelke.⁶⁶ Naslednje leto (1628) je bila zima zelo mila in se je spremenila v pravo pomlad.⁶⁷ Ta čas po zmagi nad Dansko je cesar Ferdinand II. izkoristil in 1. avgusta 1628 izdal edikt, ki je velel, da naj vsi nekatoliški plemiči zapustijo notranjeavstrijske dežele v roku enega leta.⁶⁸ Leto 1629 šteje med črna leta lakote (»die schwartze Hunger=Jahre«, kot je zapisal Valvasor).⁶⁹ Pridelki na Kranjskem so bili zelo skromni in cene živil so poskočile, razsajati pa so začele še epidemije.⁷⁰

Leto 1630 so spet zaznamovali veliki izdatki, stanovi so namreč sklenili prevzeti 800.000 goldinarjev kameralnih in vojnih dolgov. Nato je cesar je 25. julija stanove obvestil, da bo prestolonaslednikova žena, španska infantinja Marija Ana, hči kralja Filipa III. iz Trsta potovala preko Ljubljane, in za njeno potovanje od stanov zahteval 12.000 goldinarjev posojila. Stanovi so mu kasneje zahtevani znesek dali kot darilo. Januarja 1631 je cesar za organizacijo potovanja potreboval še 5.000 goldinarjev. Infantinja je po petih dneh potovanja iz Trsta naposled prispela v Ljubljano. Od Vrhnike dalje je s svojim sprevedom potovala po reki,⁷¹ Valvasor je njen prihod opisal takole:

»Ta princesa, obenem tudi zakonska žena takrat kraljeve visokosti Ferdinanda III., je prispela v Ljubljano dne 5. februarja leta 1631 skupaj z njegovo knežjo visokostjo nadvojvodo Leopoldom etc., etc. [Prispela je] zvečer in s svojim, mesecu enakim bliščem nadomestila odsotnost sonca. Ker pa je reka, tako zaradi močnega dežja kot pogostega in debelo zapadlega snega, dobila veliko preobilje [vode] in je bila tako razburkana, da se je zdelo nevarno pristati v mestu, so se iz ladij izkrcali pred Nemškimi vrati v Trnovem.

Tukaj je potnico poleg nekaterih prelatov in mnogih imenitnih vitezov dežele pričakala častivredna deželna oblast z dvema četama oklepne konjenice, ki od častivrednih deželnih stanov prejemata stalno čakarino in sta bili pod svojim odrejenim polkovnikom [glavnim poveljnikom], kranjskim vojnim komisarjem gospodom Ruperom Händlom, baronom, vitezom in ljubljanskim komturjem, na primeren način postrojeni kot prednja straža. Mestna garda pa, kateri je načeloval gospod Janez Krstnik Verbec kot mestni stotnik, se je postrojila v vrsto od Nemških vrat do škofijskega dvorca.«⁷²

⁶⁶ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 591.

⁶⁷ Prav tam, str. 591.

⁶⁸ Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje : Mohorjeva družba, 1992, str. 844–845.

⁶⁹ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 591.

⁷⁰ Prav tam, str. 591.

⁷¹ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 406.

⁷² »Diese Kron=Prinzessin / zugleich auch Ertz=Hertzoginn von Oesterreich / und damals Königl. Majestät Ferdinandi III Gespons / gelangte samt Ihrer Hochfürstl. Durchl. dem Ertz=Hertzen Leopold ec. ec. am 5ten Februarii 1631sten Jahrs / nach Laybach / am Abend / und erstattete / gleich dem Mond / mit ihrem Glantz / das Abwesen der Sonnen. Weil aber der Fluß / so wol von dem vielem Regen / als häufig und dick gefallenem Schnee / einen grossen Überfluß gewonen hatte / und dermassen geschwellet war / daß es / in der Stadt anzuländen gefährlich scheinen wollte : stund man von den Schiffen aus / vor dem Teutschen Thor / in der Turnau.

Leto je poleg obiska španske infantinje zaznamovala tudi epidemija kuge, ki je prizadela Loški Potok.

Aprila 1632 so vse notranjeavstrijske dežele za pet mesecev sklenile vzdrževati Wallensteinovo vojsko in poleg tega plačevale še prispevek za mesečne plače kirasirjev. Naslednje leto je cesar spet prosil stanove Notranje Avstrije za zimsko namestitev Wallensteinove vojske na ozemlju njihovih dežel za pet mesecev, dežele naj bi zato prispevale zelo visoke vsote. Kranjci so tedaj počakali na sporočilo Štajercev, ki so na cesarja naslovili prošnje v tej zadevi, vendar so jih na dvoru zavrnili. Kranjska je naposled pristala na 60.000 goldinarjev za rekrutacije, vzdrževanje Izolanskega polka (*Isolanisches Regiment*), ki je bil že na poti v deželo, kar je stanove stalo 160.000 goldinarjev. Za zbirališča čet so določili Krško, Novo mesto in Ljubljano, za zbiranje vojnih davkov so stanovi prebivalstvu dežele naložili pribitek enega goldinarja na vsako hubo in na vsako hišo v mestih in trgih, čemur je sledila še cela plejada posrednih davkov.⁷³

Leta 1634 je po Valvasorju kuga opustošila Idrijo in Vipavsko dolino, po zimi je zapadlo nadpovprečno veliko snega.⁷⁴ 13. marca 1634 je cesar v pismu z Dunaja obvestil stanove o Wallensteinovi zaroti, s katero naj bi se hotel polastiti oblasti v dednih deželah. Cesar je nezanesljivega kondotjerja odstavil in prevzel njegovo vojsko. Za plačevanje, namestitev in vzdrževanje armade je potreboval veliko denarja in od notranjeavstrijskih dežel zato zahteval 600.000 goldinarjev in 6.000 vojakov, ki naj bi šli takoj na bojišče. Kranjska bi od tega zbrala 1.200 najemnikov. Po mnenju deželnega maršala Baltazarja Kazianerja naj bi tega leta izdatki dežele presegli njene prihodke.⁷⁵ Po Wallensteinovem padcu se je v Ljubljano zatekel knez Janez Ulrik Eggenberg, nekdani cesarjev prvi minister, ki je prijateljeval tudi s padlim češkim vojskovodjo. Po Wallensteinovem padcu se je umaknil z dvora in 14. oktobra 1634 umrl v Ljubljani.⁷⁶

Maja 1635 so v deželo prišli štirje polki, ki jih je moralo vzdrževati podeželje. Poleg tega so se uprli še Uskoki pod poveljstvom Rudolfa Paradeiserja, ker niso dobili plač, ter začeli ropati in požigati po podeželju. Pritisk na podložnike je bil vedno hujši in

Allda wartete zuffordert auf die löbl. Lands=Obrigkeit / nebst einigen Praelaten / und vielen fürnehmen Cavallierern / deß Landes / mit zwo Campagnien gerüsteter Pferde ; so von E. löbl. Landschafft immerzu ihre Wartgelder geniessen / und unter dem wolverordnetem Crainerischem Kriegs=Commissario / Herrn Reinprecht Händel / Freyherrn / Rittern / und Commendatoren zu Laybach / als ihrem Obristen / in stattlicher Mundirung / aufzogen / und den Vortrab anhäuften. Die Stadt=Garde aber / deren der Herr Johann Baptista Verbetz / als Stadt=Hauptmann / vorgestanden / stellte sich vom Teutschen Thor an / biß zu dem Bischof=Hofe / in Ordnung.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Band 4, Buch XV, str. 591.)

⁷³ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 415.

⁷⁴ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Band 4, Buch XV, str. 593.

⁷⁵ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 415.

⁷⁶ Prav tam, str. 409.

nezadovoljstvo je preraslo v upor, ki je izbruhnil na spodnjem Štajerskem, na Kranjskem pa je bilo jedro upora na Pivki. Uporniki so izropali in požgali več gradov. Vendar več o tako imenovanem drugem slovenskem kmečkem uporu v posebnem poglavju.⁷⁷ Cesar je tega leta od svojih dežel za podporo cesarske vojske zahteval še 300.000 goldinarjev in sto vozov s konjsko vprego ter s po dvema hlapcema.⁷⁸

Težav z najemniki, ki so prišli v deželo, niso imeli le podložniki na podeželju in meščani, temveč tudi stanovi. Kranjski deželni zbor se je leta 1635 pogajal s častniki, ki so hoteli, da se stotnike plača s po petsto goldinarji in ne s po dvestotimi, kot je velela cesarska odredba. Stanovi se tudi niso hoteli pogajati z nikomer drugim kot s poveljnikom baronom Baltazarjem Gailerjem, ki ga je določil cesar, zahtevali so tudi, da vsaka enota stanovom posreduje seznam častnikov in nanovačenih vojakov, čemur so se končno uklonili vsi častniki, razen enega iz Gonzagovega polka (*Gonzagisches Regiment*). Kot zbirna mesta za vojaštvo so nato določili, da sta se v Ljubljani in Kranju nastanila Eckenfürtski (*Eckenfürterisches Regiment*) in Manzijski polk (*Manzierisches Regiment*), v Škofji Loki se je nastanil Gonzagov (*Gonzagisches Regiment*) ter v Novem mestu Strassoldov polk (*Strassoldisches Regiment*).⁷⁹

Tega leta je prišlo še do ene, za vojaško zgodovino zanimive pobude. Kranjski stanovi so namreč prosili, da bi jim cesar prepustil dve deželno knežji mesti, ki bi ju nato lahko z lastnimi sredstvi utrdili. Kranjska je sicer ves čas znatno finančno podpirala Vojno krajino, vendar sama močnejših utrdb ni imela. Ta problem je nato deželo pestil še v Valvasorjevem času, v osemdesetih letih 17. stoletja:

»Ravno v tem letu [1635] so častivredni deželni stanovi, glede na to, da ima dežela Kranjska tako malo utrjenih krajev, ki se zmorejo braniti proti sovražniku, predvsem proti dednemu sovražniku, na cesarskem dvoru najponižneje zaprosili, da bi jim prepustili obe mesti Kranj in Kostanjevico, in se tudi odpovedali jurisdikciji nad njima, tako da bi ju na lastne stroške lahko utrdili in jih uporabljali kot pribežališči. (Kot takrat so že pred tem leta 1526, v ponedeljek po sv. Martinu na zasedanju deželnega zbora slavni kranjski stanovi etc. zaprosili, da bi Črnomelj, Metliko, Vinico, Kostanjevico, predvsem in pa zlasti mesto in grad Ljubljano utrdili proti Turkom, v zameno za odobreno deželno tlako.) Sama stvar se je zaradi poročila in ocene sodišč zavlekla tako dolgo, dokler ni ostala kar nerešena in odtlej obtičala v pozabi.«⁸⁰

⁷⁷ Prav tam, str. 408.

⁷⁸ Prav tam, str. 415.

⁷⁹ Prav tam, str. 416.

⁸⁰ »Eben in diesem Jahr / hat E. Löbl. Landschafft / in Betrachtung / daß das Land Crain / mit wehrhafften Plätzen / wider einen Feind / bevorab den Erbfeind / so schlecht versehn / am Keyserlichen Hofe / allerunterthänigst angehalten / um Überlassung der beyden Städte Crainburg und Landstraß / samt RENUNCIRUNG deren JURISDICTIONEN : auf daß Sie solche / auf eigenen Kosten / befestigen / und zu einer Retirade haben

Na podlagi zgornjega navedka je moč sklepati, da je kljub tridesetletni vojni, ki je zahtevala velike vsote denarja, glavna vojaška skrb Kranjske vedno veljala obrambi pred Turki.

Stanovi so maja 1636 prispevali 6.000 goldinarjev za cesarjevo potovanje v Regensburg, kjer je bil njegov sin Ferdinand III. izvoljen za rimskega kralja, poleg tega pa še 30.000 goldinarjev vojnih davkov in 2.400 goldinarjev za nadvojvodo Leopolda.⁸¹ Naslednje leto (1637) je umrl cesar Ferdinand II., njegovo smrt so z govori in mašo komemorirali tudi v ljubljanski stolnici.⁸² Stanovi so tega leta privolili na 10.000 goldinarjev za 3.000 konjenikov, ki jih je na Hrvaškem novačil grof Schwarzenberg.⁸³

Leta 1639 Valvasor poroča o prihodu nepoznanih črnih ptičev na Kranjsko, ki se jih je dalo uloviti, čez leto dni (1640) pa je deželo streslo več potresov. Sicer so v teh dveh letih v deželi moštvo novačili polki: Wobl, Colloredo, Borri in Marchese Camillo Gonzaga, za kar so stanovi odobrili 8.000 goldinarjev. Poleg tega so bili razpisani še novi posredni davki na uvoz v deželo.⁸⁴

Leta 1643 so stanovi ugodili cesarjevi zahtevi, naj dežela nanovači šeststo mož ter jih opremi, kar bi stalo 60.000 goldinarjev in še dodatnih 100.000 goldinarjev za vzdrževanje vojaštva. V deželi je tega leta najemnike novačil Hauserjev polk (*Hauser'sches Regiment*). Dvor je nato zahteval še, da naj vsak notranjeavstrijski plemič za potrebe vojske prispeva enega oboroženega konjenika ali pa 60 goldinarjev.⁸⁵

Leta 1644 je cesar od stanov zahteval 300.000 goldinarjev za nadaljevanje mirovnih pogajanj in za vojne stroške, in sicer v treh obrokih: za svečnico, ob veliki noči ter ob binkošti. Temu so se pridružile še nove zahteve, saj je dvor je potreboval denar za novega poslanika pri visoki porti, za cesarska potovanja po Notranji Avstriji in za dvor nadvojvode Leopolda, vendar so stanovi odobrili le 60.000 goldinarjev.⁸⁶

könnte. (Wie dann auch schon vorhin / im Jahr 1526 / Montags nach Martini / in der Land=Tags=Handlung / ruhm=erweldte Crainerische Stände /ec. Tsehernembel, Möttling / Weinitz / Landstraß / vordrist aber und insonderheit die Stadt und Schloß Laybach / wider den Türcken zu bevestigen / gebeten / gegen dafür bewilligter Land=robot.) Allein diese Sache ist so lange am Bericht und rächtlichem Gutachtung der Tribunalien geangen ; biß sie gar unentschlossen geblieben und in der Vergessenheit seithero ersessen.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str 593.)

⁸¹ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 416.

⁸² Prav tam, str. 409.

⁸³ Prav tam, str. 416.

⁸⁴ Prav tam, str. 416.

⁸⁵ Prav tam, str. 416.

⁸⁶ Prav tam, str. 417. – Valvasor v letopisih za leta 1641, 1642, 1643 in 1644 ni navedel ničesar.

Leta 1645 pa je spet pustošila kuga, še zlasti na Gorenjskem.⁸⁷ Dogajanje v deželi je zaznamoval spopad med vojaki polka Ferrari, ki je bil nastanjen v Ljubljani, in meščani. Do spopada je prišlo 13. maja 1645 na Starem trgu v Ljubljani.⁸⁸ Stanovi so tega leta odobritev iz prejšnjega leta zvišali za 20.000 goldinarjev, cesar pa je hotel še 1.000 najemnikov, vendar so se stanovi odločili, da mu dajo na razpolago 100 konjenikov iz vrst viteštva in petsto pešcev, ki so jih zbrali na pozivu. Tega leta so kot naplačilo naračunali 1,100.000 goldinarjev stroškov. Za zbiranje te vsote so določili pribitke na sol, meso in vino. Dalje so za izpopolnitev konjeniških vrst, za splošne potrebe vojaštva in za nadaljevanje mirovnih pogajanj zahtevali 300.000 goldinarjev, vendar je deželni zbor pristal le na 40.000 goldinarjev dajatev.⁸⁹

Naslednje leto 1646 je spet razsajala epidemija kuge, ki se je razširila preko Save s Štajerske. Valvasor še poroča, da se je 21. maja 1646 videlo velik komet.⁹⁰ Sicer so stanovi tega leta odobrili 30.000 goldinarjev za vojne davke.⁹¹ Zadnja tri leta vojne je Kranjsko poleg fiskalne krize zopet zaznamovala kuga (1647–1649).⁹² Leta 1647 je dežela v zimsko nastanitev sprejela štiri polke, enega pehotnega in tri konjeniške, ter odobrila 80.000 goldinarjev davkov.⁹³ V zadnjem letu vojne (1648) je Kranjska odobrila 60.000 goldinarjev za vojne davke, poleg tega pa še 6.000 goldinarjev za pot cesarskih otrok v Španijo, 2.400 goldinarjev za nadvojvodo Leopolda in 15.000 goldinarjev za cesarjevo drugo poroko.⁹⁴ Vest o sklenitvi vestfalskega miru je odmevala tudi na Kranjskem. Kot drugod je tudi tu konec vojne sprožil veliko veselje, prirejale so se zahvalne procesije, dogodek pa so ovekovečili tudi z emisijo spominskih novcev.⁹⁵

2.2.3 Kranjci, ki so se udeležili tridesetletne vojne

Tridesetletne vojne so se kot najemniki, častniki in diplomati udeležili tudi Kranjci, nekaj pomembnejših imen je v *Geschichte Krains* navedel August Dimitz. V spopadu so sodelovali: Michael Kanischer, lastnik dvora pri Črnomlju, ki se je povzpel do čina *Generalwachtmeisterja* in med drugim poveljeval Fuggerjevemu polku (*Fugger'sches*

⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 593.

⁸⁸ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 431.

⁸⁹ Prav tam, str. 417.

⁹⁰ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 593.

⁹¹ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 417.

⁹² Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 593.

⁹³ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 417.

⁹⁴ Prav tam, str. 417–418.

⁹⁵ Gruden, *Zgodovina*, str. 882.

Regiment), v domovino se je vrnil leta 1637 in po smrti zapustil veliko bogastvo, vendar Dimitz eksplicitno ne trdi, da bi bogastvo nagrabil med vojno.

Grof Eckhard Auersperg se je kot častnik v nekem konjeniškem polku odlikoval v bojih s Francozi. Baron Janez Jurij Purgstal je bil Wallensteinov soborec že v drugi beneški vojni (1615–1618), v tridesetletni vojni je nato sodeloval v bojih z Mannsfeldom, braunschweiskim knezom, Danci in Švedi. Zlasti se je proslavil v bitki pri Breisachu 3. decembra 1638. Baron Matija Strobelhoff je služil v Izolanskem polku (*Isolanisches Regiment*). Eden od plemičev iz rodu Kazianerjev je leta 1625 služil v vojski kot konjeniški stotnik. Med tridesetletno vojno je v Nemčiji s svojimi vojaškim podvigi zaslovel tudi baron Ludvik Gall. Janez Jakob pl. Widerkhern pa je v vojski ostal še po koncu tridesetletne vojne in se vrnil v domovino šele leta 1655.⁹⁶ Na žalost nihče od zgoraj naštetih še nima svojega gesla v *Slovenskem biografskem leksikonu*. Poleg oseb, ki jih navaja Dimitz, se je vojne kot vojak in diplomat udeležil tudi Herbart Auersperg, vendar o njem več v poglavju o jezuitih.

Dimitz eksplicitno navaja, da so na Kranjskem med letoma 1639 in 1640 novačili naslednji polki: Wobl, Colloredo, Borri in Marchese Camillo Gonzaga, ter nato leta 1643 Hauserjev polk.⁹⁷ Verjetno so na Kranjskem kot tudi drugod na slovenskem etničnem ozemlju moštvo novačile še druge enote. Kot smo videli zgoraj, so Kranjci služili še v drugih enotah, tudi na pomembnejših funkcijah. Težava slovenskega vojaškega zgodovinopisja pa je v tem, da nobena od teh enot ni nastala na Kranjskem ali na Slovenskem. Na bojišča tridesetletne vojne so najemniki s Kranjske korakali v sklopu cesarskih enot, ki so svoje moštvo novačile v različnih deželah. To težavo slovenskega zgodovinopisja je izpostavil že Josip Gruden, ki je zapisal: »Le žal, da so Slovenci bili pomešani z drugimi avstrijskimi ali nemškimi vojaki in razdeljeni skoraj na vse avstrijske polke. Zato svetovna zgodovina ne ve ničesar o njihovih vojnih činih, naša domača zgodovina pa postane pomanjkljiva in prazna.«⁹⁸ Ta problem, vsaj za slovensko udeležbo v tridesetletni vojni, še vedno ni rešen.

2.2.4 Izgon luteranskega plemstva s Kranjske

Kranjskemu protestantizmu je konec naredil cesar Ferdinand II., ki je 1. avgusta 1628 izdal edikt o rekatolizaciji in dal plemstvu eno leto časa za prestop v katoliško vero ali izselitev. Čas od zmage nad danskim kraljem Kristijanom IV. do švedske invazije je cesar izkoristil za

⁹⁶ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 418.

⁹⁷ Prav tam, str. 416.

⁹⁸ Gruden, *Zgodovina*, str. 878.

utrjevanje absolutizma in protireformacije. Tako je v tem času izdal prenovljeni deželni red za Češko (1627), rekatoliziral Moravsko in Notranjo Avstrijo (1628), ter izdal restitucijski edikt, ki se je nanašal na celotno cesarstvo (1629).⁹⁹

Na Kranjskem so se nekatere plemiške rodbine podredile ediktu in konvertirale, tako na primer Auerspergi že leta 1623,¹⁰⁰ veliko pa jih je tudi odšlo. Do leta 1630 naj bi odšli sto štirje plemiči, v deželo pa je potem začelo prihajati novo plemstvo, predvsem iz Italije, ki si je posestva in naslove po večini pridobilo z denarjem. Stanovi po tem svoje nekdanje moči, ki so jo imeli v času protestantizma v 16. stoletju, niso nikoli več dosegli.¹⁰¹

Po besedah Augusta Dimitza so kranjski stanovi v tridesetih letih 17. stoletja z zmago absolutizma dokončno izgubili iniciativo in svojo samozavest. Ohranili so sicer avtonomijo v notranji upravi, vendar so v odnosu do deželnega kneza postali, kot je zapisal Dimitz, *Geldbewilligungsmaschinen*.¹⁰² Kranjska se je z ostalimi deželami Habsburžanov začela zlivati v eno državno celoto – Avstrijo.¹⁰³

Po protireformaciji in katoliški obnovi so se na Kranjskem kot tudi drugod v Notranji Avstriji razmnožili samostani kapucinov. Valvasor je stanje v svojem času, po zmagi *ecclesiae triumphantis*, približno petdeset let po izgonu protestantskega plemstva opisal takole:

»Od tistega časa naprej zdaj cvete edino rimsko-katoliška religija v cerkvah in srcih prebivalcev ter tam notri ne trpe nobene druge, izjema so Uskoki, ki imajo svojo posebno vero, ki pa je vendarle rimsko-katoliški zelo bližnja; vendar pa pri njih opazimo nenavadne ceremonije.«¹⁰⁴

Po pregonu iz habsburških dežel so se verski begunci zatekli na Nemško in na Ogrsko. Ti so ob podpori nemških protestantov in Švedov na mirovnih pogajanjih v Münstru in Osnabrücku med letoma 1645 in 1648 večkrat zahtevali pravico do vrnitve in verske svobode v habsburških deželah. Zahteve protestantskih eksilantov je cesarska stran zavrnila. V mirovnem sporazumu so izseljenci sicer dobili amnestijo in dovoljenje za vrnitev, vendar pod pogojem, da se podredijo zakonom, ki veljajo v habsburških dednih deželah. Torej bi morali sprejeti katoliško veroizpoved.¹⁰⁵

⁹⁹ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194.

¹⁰⁰ Benedik, *Protireformacija*, str. 393.

¹⁰¹ Štih in Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 217.

¹⁰² Prosti prevod: *stroji za odobritev davkov*.

¹⁰³ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 410.

¹⁰⁴ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, *Knjiga VII*, str. 469.

¹⁰⁵ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 411–413.

S protireformacijo na Kranjskem sovpadajo tudi začetki baročne umetnosti v tej deželi. Tako je bila v prvi četrtini 17. stoletja v Ljubljani prezidana jezuitska cerkev sv. Jakoba, ki je že kazala baročne poteze. Sredi stoletja je bila nato zgrajena še nova avguštinska, danes frančiškanska cerkev, višek v razvoju pa je barok doživel z delom *Academiae operosorum*, ki je bila ustanovljena v letu Valvasorjeve smrti 1693.¹⁰⁶

Z delom članov *Academiae operosorum* se je kranjski barok dokončno ločil od štajerskega, ki je še naprej sledil srednjeevropskim vplivom, medtem ko se je kranjski naslonil na italijanske umetnostne tokove. Operozi so sicer razglašali svoj naslon na rimsko umetnost, a so v resnici bolj širili beneški klasicizem paladijevskega tipa.¹⁰⁷ »Delovni Ljubljančani« so barokizirali Ljubljano, v kateri so zrastle nova stolnica ter uršulinska in šempetrska cerkev. Kranjska prestolnica je v tem času na prelomu stoletji postala umetnostno središče, ki je s svojim vplivom segalo na Koroško, Štajersko in Hrvaško.¹⁰⁸ Valvasorjeva zasluga pa je, da je na svojih bakrorezih ujel stanje arhitekture v deželi pred barokizacijo.

V 17. stoletju je po mnenju zgodovinarjev Augusta Dimitza in Josipa Grudna Kranjska v mnogih pogledih živela v tako imenovani *romanski dobi*, ki naj bi se začela z nastopom protireformacije in škofom Tomažem Hrenom. Res je, da je protireformacija pretrgala zveze notranjeavstrijskih dežel s protestantskimi univerzami na nemškem, ki so pomembno vplivale na razvoj reformacije v teh deželah v 16. stoletju. Vendar so, kot smo videli na primeru razvoja arhitekture, na Kranjskem še dolgo časa ostali prisotni tudi srednjeevropski vplivi. Kulturi italijanskih umetnostnih metropol, zlasti Benetk in Rima, se je Kranjska popolnoma odprla šele z delom operozov. Že sami ustanovitvi akademije so botrovali italijanski zgledi,¹⁰⁹ saj so mnogi Kranjci študirali v Italiji.

2.2.5 Zunanje vojne s Turki in Benečani

V neposredni sosesčini vojvodine Kranjske so bila na prelomu 16. in 17. stoletja tri krizna žarišča, kjer so se habsburški spori s sosedi večkrat sprevrgli v vojne. Prvo tako žarišče je bila Vojna krajina na Hrvaškem, ki so jo ogrožali Turki. Težko finančno breme vzdrževanja utrdb na meji z osmanskim imperijem so nosile notranjeavstrijske dežele, vendar so zato plemstvu

¹⁰⁶ Prelovšek, Damjan: Barok/Arhitektura. *Enciklopedija Slovenije* 1. (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 189, 190.

¹⁰⁷ Prelovšek, Barok/Arhitektura, str. 189, 190.

¹⁰⁸ Koruza, Jože in Emilijan Cevc: Academia operosorum. *Enciklopedija Slovenije* 1. (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 6.

¹⁰⁹ Koruza in Cevc, Academia operosorum, str. 5.

teh dežel pripadala donosna poveljniška mesta v Vojni krajini. Drugo žarišče je bila zahodna meja notranjeavstrijskih dežel z Beneško republiko. Z njo so imeli Habsburžani odprto vprašanje svobodne plovbe po Jadranskem morju, iz katerega je *Serenissima* hotela narediti svoj izključni rezervat, poleg tega pa je odnose oteževalo še morsko razbojništvo Uskokov iz Senja, ki so bili v notranjeavstrijski vojaški službi in ropali beneške ladje.¹¹⁰ Tretje krizno območje je bila vzhodna meja Štajerske z ogrskim kraljestvom. Na tej meji so habsburški nadoblasti namreč grozili tako turški vpadi kot upori ogrskega plemstva.

Tako imenovana dolga vojna z »dednim sovražnikom« (1593–1606)¹¹¹ je izbruhnila po bitki pri Sisku, do katere je prišlo 22. junija 1593. Po turškem porazu v tej bitki je sultan Murat III. cesarju Rudolfu II. napovedal vojno, s čimer se je odprlo veliko bojišče, segajoče od dalmatinske obale do spodnje Donave. Vrhovno poveljstvo nad cesarsko vojsko je prevzel brat Rudolfa II. in kasnejši cesar nadvojvoda Matija, ki je spodbujal protireformacijo v Zgornji in Spodnji Avstriji. Med samo vojno je v Gradcu oblast od regenta Maksimilijana oblast prevzel kasnejši Matijev naslednik na cesarskem prestolu nadvojvoda Ferdinand.¹¹² Kljub velikemu začetnemu uspehu, ki ga je dosegla z bitko pri Sisku, je habsburška stran v vojni doživela tudi veliko porazov. Leta 1600 je padla strateško pomembna trdnjava Kaniža¹¹³ na Ogrskem, naslednje leto je spodletel še poskus, da bi trdnjavo ponovno osvojili. Kranjske čete, ki so pri tem sodelovale, so ob vrnitvi v Ljubljano prinesle epidemijo neke kužne bolezni, ki je razsajala na bojišču.¹¹⁴ Sprti strani sta naposled jeseni 1606 sklenili mir. Sporazum, ki je bil podpisan ob izlivu reke Žitave v Nitro,¹¹⁵ je določal ozemeljski *status quo*, vendar je bil za Habsburžane pomembna politična zmaga, saj je v njem sultan Rudolf II. priznal cesarski naslov, s plačilom enkratnega počastitvenega darila sultanu pa so Habsburžani tudi prenehali plačevati davek za svoje posesti na Ogrskem. Dogovor je določal premirje za dvajset let, vendar je puščal tudi odprta vprašanja, ki so napovedovala nove spopade.¹¹⁶ Vendar sta obe strani v naslednjih desetletjih pozornost posvečali drugim bojiščem. Habsburžani so se zapletli v tridesetletno vojno na Nemškem, osmanski imperij pa

¹¹⁰ Simoniti, Vasko: Beneški vojni. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 235.

¹¹¹ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2, Knjiga VII*, str. 466.

¹¹² Štih in Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 213.

¹¹³ Kaniža, danes mesto *Nagykanizsa* v komitatu Zala na Madžarskem.

¹¹⁴ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 384–385.

¹¹⁵ Kraj sklenitve miru se imenuje v madžarščini imenuje *Zsitvatorok*. Sotočje rek, kjer je bil mir podpisan, se danes nahaja na južnem Slovaškem.

¹¹⁶ Štih in Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 222–223.

v vojno s Perzijo. Turški vpadi na območje Prekmurja in jugovzhodne Štajerske so se spet začeli pojavljati v letih 1640, 1648, 1668 in 1683.¹¹⁷

Kljub vojni z osmanskim imperijem so se trenja pojavljala tudi drugod. Leta 1599 je grozil spopad na zahodu, ko so Benečani tri mesece blokirali notranjeavstrijske obale in oplenili nekaj vasi ob meji in na Pivki, vendar do vojne tedaj ni prišlo, saj je bil cesar zaposlen z vojno na drugem bojišču, Benečanom pa je grozila habsburška Španija.¹¹⁸ Povod za trenja so bili senjski Uskoki, zato je cesar leta 1602 je poslal kranjskega vicedoma Jožefa pl. Rabatto v Senj, da bi tam kaznoval uporne Uskoke, vendar so ga ti umorili.¹¹⁹ Nato je Štajersko leta 1605 ogrozil upor Istvana Bocskaya na Ogrskem in Kranjska je Štajercem poslala pomoč proti Ogrom.¹²⁰ Med letoma 1608 in 1609 so bile razmere na vzhodni meji spet napete, saj so Ogri zahtevali vrnitev Vojne krajine in prepustitev donosnih poveljniških mest.¹²¹ Odnosi z Benečani so se spet poslabšali, saj so leta 1612 senjski Uskoki ujeli beneškega upravitelja otoka Krka, čemur so sledili beneški povračilni ukrepi.¹²² Leta 1614 je cesar Matija sklical generalni zbor vseh dežel nemške veje Habsburžanov v Linzu, kjer so se med drugim posvetovali o vojni s sedmograškim knezom Bethlenom Gáborjem. Ker se je večina odposlancev dežel izrekla za mir, se je moral cesar odpovedati Sedmograški, in kardinal Melchior Khlesel, cesarjev svetovalec, je julija 1615 z Bethlenom sklenil mir.¹²³

Novembra 1615 so dolgoletna nasprotja z Beneško republiko prerasla v odprt spopad, izbruhnila je tako imenovana druga beneška vojna.¹²⁴ Boji so potekali predvsem na območju Kvarnerja, v Istri in na Goriškem,¹²⁵ kjer je bila ključnega pomena trdnjava Gradišče ob Soči, ki so jo beneške čete oblegale skoraj ves čas vojne. Pri obrambi trdnjave se je med drugimi izkazal tudi češki kondotjer Albrecht von Wallenstein, kasnejši poveljnik cesarske vojske v tridesetletni vojni.¹²⁶ V Istri sta sovražni strani izmenično pustošili kmetijske površine in naselja, v Pazinski grofiji se je zato število prebivalstva po koncu vojne zmanjšalo skoraj za eno tretjino. Valvasor pa v XV. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* poroča, da naj bi vojna, ki je po njegovem mnenju izbruhnila že leta 1612, zahtevala 60.000 žrtev.¹²⁷

¹¹⁷ Štih in Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 222.

¹¹⁸ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 382.

¹¹⁹ Prav tam, str. 386.

¹²⁰ Prav tam, str. 387.

¹²¹ Prav tam, str. 393–394.

¹²² Prav tam, str. 398.

¹²³ Prav tam, str. 397–398.

¹²⁴ Drugo beneško vojno (1615–1618) literatura imenuje tudi »uskoška« ali »gradiščanska vojna«, Valvasor pa »der Friaulische Krieg« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 588.)

¹²⁵ Simoniti, Beneški vojni, str. 235.

¹²⁶ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 401.

¹²⁷ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str 589.

Spopad je naposled končal madridski mir, sklenjen 26. septembra 1617. V skladu z doseženim sporazumom je moral Ferdinand notranjeavstrijski, ki je med vojno dobil še češko krono, preseliti Uskoke iz Senja v notranjost. Republika sv. Marka je morala vrniti ozemlja, ki so jih med vojno zasedle njene sile. Ključnega vprašanja, svobodne plovbe po Jadranskem morju, se madridski mir ni dotaknil.¹²⁸ Julija 1618 sta obe strani izmenjali vojne ujetnike.¹²⁹

2.2.6 Kmečki upori

Nezadovoljstvo kmetov v prvih desetletjih 17. stoletja so povzročale predvsem povečane dajatve: tlaka, umrščina, primščina in dajatvene mere. Poleg tega so nekateri fevdalni gospodje za povečanje svojih dohodkov izkoriščali še sodne pravice.¹³⁰ Ko pa se je cesar zapletel v tridesetletno vojno, so se začeli višati tudi deželni davki, saj je dvor potreboval vse več denarja za vojno. Tem težavam so se pridružile še nastanitve cesarske vojske v notranjeavstrijskih deželah, ki je tu često prezimovala. Žolnirji¹³¹ so bili zaradi svoje nasilnosti za kmete huda nadloga.¹³²

Po Wallensteinovem padcu februarja 1634¹³³ so se gmotne razmere še poslabšale, saj je dvor prevzel preskrbo nad vojsko strmoglavljenega kondotjerja, kar je davke še povečalo.¹³⁴ Vojne naklade in preskrbovanje vojaštva so vedno bolj stiskale kmečko prebivalstvo.¹³⁵ V prvi polovici 17. stoletja je sicer izbruhnilo že več manjših kmečkih uporov, naposled pa je leta 1635 izbruhnil še tako imenovani drugi slovenski upor. Njegovo glavno žarišče je bilo gospostvo Ojstrica med Vranskim in Trbovljami, ki je pripadalo bivšemu najemniku Feliksu Schrattenbachu.¹³⁶ Med podložniki na tem gospostvu je vrelo že vsaj od leta 1630. Nezadovoljni kmetje gospostva Ojstrica so se začeli najprej povezovati s kmeti na laškem in nato na gornjegrajskem gospostvu, leta 1634 so navezali stike še s podložniki na Kranjskem.¹³⁷

¹²⁸ Simoniti, Beneški vojni, str. 235.

¹²⁹ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 589.

¹³⁰ Simoniti, Vasko: Slovenski kmečki upor 1635. *Enciklopedija Slovenije* 12 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998, str. 46.

¹³¹ Žolnir je arhaičen izraz za najemniškega vojaka.

¹³² Simoniti, Slovenski kmečki upor 1635, str. 46.

¹³³ Parker, *The Thirty Years' War*, str. xxxvi.

¹³⁴ Grafenauer, Bogo: Protireformacija in zmaga deželnega kneza. Obnovitev fevdalnega reda in posledice. *Zgodovina Slovencev*. (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979, str. 320.

¹³⁵ Gruden, *Zgodovina*, str. 886.

¹³⁶ Grafenauer, Protireformacija in zmaga deželnega kneza, str. 320.

¹³⁷ Simoniti, Slovenski kmečki upor 1635, str. 46.

Upor je izbruhnil aprila 1635, ko so se oboroženi podložniki dvignili proti zemljiškemu gospodu. Poskusi discipliniranja podložnikov s strani deželno knežje komisije so propadli in upor se je hitro razširil po Spodnji Štajerski in dalje na Kranjsko. Na Štajerskem so uporniki do srede maja izropali in požgali sedemdeset gradov, samostanov in župnišč, na Kranjskem pa dvajset, poleg tega so uporni Kranjci uničili več mitnic na meji s Štajersko in pri Postojni.

Sredi maja 1635 so stanovi za zadušitev upora zbrali 1800 krajišnikov, ki so porazili uporne podložnike v spopadih pri Šoštanju, Leskovcu pri Krškem, Pleterjah in pri Šilentaboru ter s tem zatrli upor.¹³⁸

Valvasor je o uporih spregovoril na dveh mestih, v XV. knjigi, letopisu Kranjske je upor le bežno omenjen. *Slava vojvodine Kranjske* ne navaja, da bi se bil upor razširil s Štajerske in mu pripisuje le manjši pomen, saj leto 1635 sicer opisuje kot dobro:

»1635-o je bilo dobro leto in je osrečilo deželo Kranjsko z ugodnimi časi. Vendar se je [pojavi]lo tudi nemajhno zlo, namreč upor kmetov na Kranjskem, ki so se zbrali v uporniško zvezo in tako uničili veliko župnišč. Toda potem je bila njihova uporniška zveza razbita z mečem. Kajti za tem so bili potolčeni in njihovi kolovodje razčetrjeni ali pobešeni.«¹³⁹

Drugi slovenski kmečki upor se omenja še v XI. knjigi *Slave*. Valvasor se je tu osredotočil le na ožje območje Pivke in o drugih spopadih med uporniki in stanovskimi silami ne poroča:

»Ko je leta 1635 med kmeti na Pivki izbruhnil hud upor in so izropali in opustošili veliko plemenitih hiš, sta bila za njihovo utišanje in kaznovanje od hvalevrednih deželanov odposlana in imenovana za pooblaščenca gospod grof Janez Ferdinand Portia, takrat deželni upravitelj Kranjske, ter gospod Janez Filip grof Thurn. Naloženo jima je bilo, da se odpravita semkaj na Šilentabor, in po tem ko sta odpravila posvet z gospodom Jurijem Baltazarjem pl. Raunachom, so 14. junija 1635 skupaj z gospodom Andrejem Danijelom Barbom in drugimi plemiči iz Pivškega blizu gradu Šilentabor z okoli 20 konji napadli okoli 600 upornikov, jih razpršili in pobili več kot štirideset mož, in tako je bil ta upor povsem zatrt.«¹⁴⁰

¹³⁸ Prav tam, str. 46.

¹³⁹ »Das 1635ste / war ein wolgerahtenes Jahr / und beglückte das Land Crain / mit einer wolseilen Zeit. Doch führte es auch kein geringes Ubel mit sich ; nemlich den Aufstand der Bauern in Crain : welche sich zusammen rottirten zu einer aufrührischen Bündniß ; und so wol viel Pfarrhöffer / ruinirten. Es ward ihnen aber solche ihre rebellische Verknüpfung mit dem Schwert / hernach angelöst. Denn sie wurden hernach geschlagen / und ihre Redleinsführer geviertheilt / oder aufgehengt.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 593.)

¹⁴⁰ Kot vir nam je služil prevod *Slave vojvodine Kranjske*. V zgornjih navedkih je nekaj sprememb, in sicer: nekatere besede, ki so v prevodu v latinščini, so tu navedene v slovenščini; kratica *pl.* je izpuščena pred priimki baronov, grofov, vojvod in knezov; beseda *die Verordneten* je prevedena s *poverjeniki*, ker je ta izraz bolj uveljavljen v slovenskem zgodovinopisju kot *pooblaščenca*, ki ga uporablja prevod; namesto *deželanstvo* je

Mesta se v spopad med plemstvom in podložniki niso vpletla, posamezne mestne naselbine so ravnale v skladu s svojimi interesi. Slovenska Bistrica je tako napad upornikov odbila, Celje je nekatere ujete upornike celo izpustilo, prav vsa mesta pa so zavrnila nastanitev krajišnikov.¹⁴¹ Upor je bil zadušen po dveh mesecih, del voditeljev upora so usmrtili, ostale pa poslali na galeje ali na prisilno delo na Ogrsko, upornim podložnikom so naložili denarne kazni. Škoda, ki jo je povzročil upor, je bila popravljena šele po nekaj letih.¹⁴²

V drugem slovenskem kmečkem uporu je sodelovalo približno 15.000 upornikov, tumult je zajel velik del slovenskega etničnega prostora, okrog 15.000 kvadratnih kilometrov.¹⁴³ Upor leta 1635 je bil sicer manjši od tistega iz leta 1515, vendar šteje med štiri največje upore na Slovenskem.¹⁴⁴ Bil je tudi posredna posledica tridesetletne vojne na Nemškem.

2.2.7 Čarovniški procesi

Tridesetletno vojno v Svetem rimskem cesarstvu je zaznamoval tudi porast praznoverja in čarovniških procesov. Nemške dežele so bile v 16. in 17. stoletju klasično prizorišče čarovniških procesov, tukajšnja gonja se je od lova na domnevne čaravnice drugod po Evropi razlikovala po svoji množičnosti in krutosti. Procesi so se intenzivirali po letu 1560 in nato dosegli dva vrhunca, prvega v času protireformacije okrog leta 1570 ter drugega med tridesetletno vojno (1618–1648). Habsburške dežele so vrhunec gonje doživele kasneje. Cesarstvo je bilo v tem času razcepljeno na približno tristo avtonomnih teritorijev, zato pregoni niso bili enako intenzivni v vseh predelih. Po številu so prednjačili Bavarska in vinorodna območja ob rekah Renu ter Majni: Offenburg, Köln, Würzburg, Bamberg, Darmstadt. Protestanti na splošno niso bili v čarovniških procesih nič bolj prizanesljivi od katoličanov.¹⁴⁵

uporabljeno bolj uveljavljeno poimenovanje *deželni stanovi*; poleg tega so vse besede v nalogi zapisane v minuskuli. Poslovenjena so tudi krajevna in lastna imena. (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 3, Buch XI*, str. 511. prim. Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga XI*, str. 511.)

¹⁴¹ Simoniti, Slovenski kmečki upor 1635, str. 46.

¹⁴² Prav tam, str. 46.

¹⁴³ Prav tam, str. 46.

¹⁴⁴ Grafenauer, Bogo: Kmečki upori. *Enciklopedija Slovenije 5* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991, str. 111.

¹⁴⁵ Tratnik-Volasko, Marjeta in Matevž Košir: *Čarovnice – predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995, str. 74.

V času tridesetletne vojne so čarovniške procese v cesarstvu pomembno zaznamovale tri osebnosti: Johann Georg II. Fuchs von Dornheim (1586–1633), bamberski knezoškof in neusmiljeni lovec na čarovnice,¹⁴⁶ Friedrich von Spee (1591–1635), jezuit in oster nasprotnik gonje proti domnevnim čarovnicam, ki je praznoverje obsojal v svojem najbolj znanem delu *Cautio criminalis* (1631),¹⁴⁷ ter še en jezuit Jeremias Drechsel (1581–1638), spovednik bavarskega vojvode Maksimilijana I., ki je pregon čarovnic zagovarjal.¹⁴⁸

V habsburških deželah cesarstva se je lov na čarovnice razplamtel kasneje kot na Nemškem, vendar je število procesov po letu 1600 začelo naraščati, pri čemer se čuti vpliv iz zahodnih dežel. Nove predstave o tako imenovanem sabatskem čarovništvu so se na jugovzhod cesarstva torej razširile iz Nemčije. Notranjeavstrijske dežele pa je val pravnih umorov zajel še kasneje, v drugi polovici 17. stoletja.¹⁴⁹ Na Štajerskem je gonja eskalirala v sedemdesetih letih stoletja, na Koroškem v osemdesetih letih, na Kranjskem pa v devetdesetih letih. Izbor žrtev je bil precej naključen, čeprav so bile bolj na udaru marginalne skupine prebivalstva: berači, vdove, potepuhi in tujci.¹⁵⁰

Na Slovenskem se je za novoveško čarovnico uveljavil izraz *veščā* in je pomensko blizu nemški besedi *die Hexe*. O čarovništvu je sicer pisal že Primož Trubar, vendar se je podoba čarovnice – vešče tudi med Slovenci oblikovala počasi. V prvi polovici 16. stoletja je lov na čarovnice na Kranjskem, dobil tudi pravno podlago. Leta 1532 je namreč izšla *Constitutio Criminalis Carolina* cesarja Karla V., ki je predvidevala kazni za čarovništvo, vendar je imel ta zakonik na kranjskem le funkcijo subsidiarnega prava. Leta 1535 pa je izšel sodni red za deželska sodišča na Kranjskem, ki ga je izdal rimski kralj Ferdinand I. in je obravnaval tudi čarovništvo.¹⁵¹ Vendar do izbruha velikih procesov na Kranjskem ni prišlo vse do konca osemdesetih let 17. stoletja. Tridesetletna vojna (1618–1648) v Notranji Avstriji in na Kranjskem ni neposredno vplivala na porast števila procesov, to se je dvignilo šele po koncu vojne. Na podlagi virov je bil odkrit le en sam proces, ki je na Kranjskem potekal med tridesetletno vojno in imel določene značilnosti čarovniških procesov. Postopek je potekal med letoma 1643 in 1645 v Škofji Loki in posegel tudi na Goriško, imel je samo en element čarovništva, in sicer krajo hostij.¹⁵² Vpliv vojne je bil posreden, med in po njej se je v avstrijskih deželah zelo razširilo beraštvo in potepuštvo, v povezavi s katerim je nastala

¹⁴⁶ Bamberg. *Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/02242c.htm> (27. 6. 2012)

¹⁴⁷ Friedrich von Spee. *Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/14213b.htm> (27. 6. 2012)

¹⁴⁸ Jeremias Drechsel. *Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/05156a.htm> (27. 6. 2012)

¹⁴⁹ Tratnik-Volasko in Košir, *Čarovnice*, str. 186.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 160.

¹⁵¹ Prav tam, str. 154–160, 165.

¹⁵² Prav tam, *Čarovnice*, str. 195.

legenda o *Zauber Jacklu*, ki naj bi bil vešč čaranja. Proti njegovi »bandi« so na salzburškem vodili dolgo serijo procesov, ki je trajala od leta 1675 do 1690. Lov na »bando Zauber Jackla« je med 139 žrtvami terjal tudi žrtve s Kranjske – tak primer je bila beraška družina Debelak.¹⁵³

Samo Kranjsko so čarovniški procesi prizadeli manj kot slovensko Štajersko, kjer je bilo žrtev največ in se je gonja tudi začela prej. V osemdesetih letih 17. stoletja, ko je Janez Vajkard Valvasor pripravljala *Slavo vojvodine Kranjske*, so bili procesi očitno že običajni, vendar vrhunca še niso dosegli:

»Čarovnic in coprnic je dežela še precej čista, izvzemši pri Snežniku, Ložu in Planini; zakaj na teh krajih, ki ležijo med velikimi gozdnimi divjinami, je včasih nemalo te nesnage. Brž ko pa se o tem tudi najmanj kaj izve, take coprniške babure takoj zaprejo in spravijo na grmado.«¹⁵⁴

Valvasor je v povezavi s čarovniškimi procesi omenjal še vas Bačkovo na Notranjskem, katere vsi prebivalci naj bi bili sežgani kot žrtve velikega čarovniškega procesa, vendar za to ni na voljo noben drug vir. Dalje je o lovu na čarovnice zapisal še:

»Zakaj pogostoma so jim zelo vroče podkurili in jih kar veliko posadili na goreči stol, vendar te zalege s tem niso mogli povsem iztrebiti.«¹⁵⁵

Iz naslednjega Valvasorjevega odlomka je moč razbrati, da je v času ko je nastajala *Slava* lov na čarovnice pustošil po sosednjih deželah, Štajerski in Koroški, ki so ju procesi pretresali v sedemdesetih in osemdesetih letih:

»Morda pa včasih prileti iz kake druge dežele, kjer takšne zmajeve zalege ne manjka, takšna iskra spotike ali takšen nalezljiv dah kužne duševnosti.«¹⁵⁶

Na Kranjsko so težave pregonov pljusnile ob izdaji *Slave* v devetdesetih letih stoletja, ko so v Ljubljani leta 1691 za preiskovalne postopke s torturo naročili mučilno napravo čarovniški stol.¹⁵⁷ Procesi na Kranjskem so povezani s tremi deželno knežjimi sodniki, ki so pokončali kranjske žrtve čarovniških procesov. To so bili: Janez Jurij Samberger (krvni sodnik: 1671–1695), Janez Jurij Hočevar (1695–1705) in Franc Henrik Weynacht (1709–1742). Procesi so na Kranjskem, po do zdaj znanih podatkih, terjali 176 žrtev.¹⁵⁸

¹⁵³ Prav tam, str. 162.

¹⁵⁴ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga XI, str. 477.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 477.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 477.

¹⁵⁷ Tratnik-Volasko in Košir, *Čarovnice*, str. 175.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 169, 185.

Tridesetletna vojna je na razširjanje čarovniških procesov na Kranjskem torej vplivala le posredno. Z Nemškega so se razširile predstave o čarovništvu, zaradi vojne pa se je povečalo tudi število beračev, kar je v drugi polovici 17. stoletja vplivalo tudi na porast procesov. Tomaž Hren čarovniških procesov v svojih koledarskih beležkah sploh ni omenil, V letopisu jezuitskega kolegija v Ljubljani *Historia annua* je sicer nekaj govora tudi o čarovništvu, vendar ne v času tridesetletne vojne. Letopisi omenjajo sežige *čarovniških lističev*, kar kaže na počasno prodiranje predstav o sabatskem čarovništvu v deželo, vendar ni govora o pravnih pregonih pred letom 1661. Praksa je bila tedaj drugačna, jezuiti so leta 1607 zapisali, da naj bi spreobrnili tudi »nekega čarodeja«, ki je verjel, da mu pomagajo karte.¹⁵⁹ Sežigi *čarovniških lističev* se omenjajo v letih 1618 in 1639.¹⁶⁰ Leta 1626 so jezuiti zapisali, da nekatere ljudi preganjajo demoni.¹⁶¹ Čaranje se kot zločin navaja šele leta 1647, vendar ni nobenega govora o grmadah.¹⁶² Več zapisov o čarovništvu je po tridesetletni vojni, leta 1653 se prvič omenja sežig čarovniške knjige.¹⁶³ Zanimiva je notica iz leta 1661, ko jezuiti zapišejo, da so dve na smrt obsojeni čarovnici pripravili na zakramentalno spoved, zaradi česar so jima oblasti kazni omilile.¹⁶⁴ To je sploh prva omemba pravnega pregona domnevnih čarovnic, pa še v tem primeru je intervencija jezuitov očitno zaleгла.

2.2.8 Berači na Kranjskem v času tridesetletne vojne

Pomemben element odmevov tridesetletne vojne na Kranjskem so bili tuji berači, ki so se med letoma 1618 in 1648 kot prosilci pomoči zatekli v kranjsko prestolnico. Tuji berači so v deželo prinašali novice o spopadih in dogajanju v Evropi. S to problematiko se je v svoji magistrski nalogi ukvarjala Irena Žmuc, ki je v mestnih računskih knjigah našla 820 vpisov tujih prosilcev pomoči.

V prošnjah je bilo skupno omenjeno 1196 oseb, vendar je bila številka najbrž še višja, saj mestni očetje niso ugodili vsem prošnjam. V Ljubljano so pribežali različni ljudje. Več vrst vojakov, od takih, ki so se le premikali z enega bojišča na drugo, do vojakov, katerih polki so na Kranjskem prezimovali, in končno do obubožanih bivših vojakov. Med prišleki so

¹⁵⁹ *Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)/Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis*, prevod: Marija Kiauta (ur. France Baraga). Ljubljana : Družina – Provincialat Družbe Jezusove, 2003, str. 55.

¹⁶⁰ *Historia annua*, str. 81, 121.

¹⁶¹ Prav tam, str. 104.

¹⁶² Prav tam, str. 157.

¹⁶³ Prav tam, str. 180.

¹⁶⁴ Prav tam, str. 216.

bili tudi ljudje, ki so zbirali denar za odkup iz turškega ujetništva, romarji, ki so bili na poti v italijanska romarska središča, pregnanci, obubožani plemiči ter bolniki vseh vrst. Med zgoraj naštetimi je bilo enajst odstotkov žensk.¹⁶⁵ Posebej lahko izpostavimo le primer bivšega najemnika Luka Jakoba Pi(e)čnega, ki je bil po rodu iz Ljubljane. Kot žolnir se je vojskoval proti Turkom v Vojni krajini in nato sodeloval tudi v tridesetletni vojni na Švabskem, ker je zbolel in za vojaško službo ni bil več primeren. Zato se je leta 1622 po pomoč vrnil na Kranjsko.¹⁶⁶ Primer bi lahko poimenovali »kranjski Simplisius«.

2.2.9 Razprodaja komorne posesti in absolutizem

V času pred uvedbo političnega absolutizma,¹⁶⁷ ko se je deželni knez za oblast bojeval s stanovi, je njegova moč v deželi slonela na veliki komorni posesti, s čimer je bil velik del deželne uprave odtegnjen stanovom. Komorne domene so svoj pomen za vladarja začele izgubljati, ko se je po letu 1630 v notranjeavstrijskih deželah utrdil absolutizem.¹⁶⁸ Potem se je začela razprodaja komorne posesti. Številne posesti je na ta račun pridobil knez Janez Ulrik Eggenberg, ki je bil cesarjev svetovalec in namestnik v Notranji Avstriji. Ker je bil Wallensteinov prijatelj, je bil po njegovem padcu odstranjen z dvora in je nato leta 1634 umrl v Ljubljani. Eggenbergov sin Janez Anton je nato nadaljeval s kupovanjem bivših komornih posesti in leta 1647 za 315.000 goldinarjev posojila v last dobil pokneženo grofijo Gradiško, ki so ji Eggenbergi nato vladali vse do svojega izumrtja leta 1717.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Žmuc, Irena: *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne*, Ljubljana : Filozofska fakulteta (magistrsko delo), 2005, str. 149–178.

¹⁶⁶ Žmuc, *Tuji berači*, str. 188.

¹⁶⁷ Termin *politični absolutizem* uporablja Sergij Vilfan, medtem ko se uporablja tudi poimenovanje *konfesionalni absolutizem*. (Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 347.)

¹⁶⁸ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 344, 347.

¹⁶⁹ Gruden, *Zgodovina*, str. 880, 881.

3 Tridesetletna vojna v letopisih ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove

*Ad maiorem Dei gloriam*¹⁷⁰

Ena od maksim sv. Ignacija Loyolskega, začetnika Družbe Jezusove, meniškega reda, ki je nastal v času reformacije in nato močno zaznamoval čas protireformacije in katoliške obnove. Jezuiti so bili v zgodovino pisju deležni zelo različnih ocen.

3.1 Družba Jezusova in vojvodina Kranjska

Tako kot knezoškof Tomaž Hren so tudi jezuiti v strokovni literaturi deležni zelo kontroverznih ocen, vendar to ni značilnost le slovenskega zgodovino pisja, ampak gre za širši pojav. Nekateri avtorji Družbo Jezusovo brezpogojno zavračajo, drugi imajo do nje bolj zmerna stališča, spet tretji jezuite nekritično občudujejo. Predrag Belić skrajna stališča odklanja in prisega na zlato sredino, te se bomo skušali držati tudi mi.¹⁷¹

Jezuitski red je z delovanjem začel 3. septembra 1539, ko je papež Pavel III. začetniku reda Ignaciju Loyolskemu (1491–1556) v Tivoliju pri Rimu ustno odobril načrt Družbe. Red je papež nato uradno potrdil še z bulo 27. septembra 1540. Prve *determinaciones Societatis* so bile: pokorščina papežu in generalu reda, apostolsko poslanstvo, pouk o krščanskem nauku, ter princip skupnega razločevanja.¹⁷² Jezuiti so na nek način produkt dobe reformacije, vendar de Loyola poslanstva Družbe ni videl v direktni konfrontaciji s protestanti, temveč v obnovi Cerkve z duhovnimi vajami in dušnopastirsko dejavnostjo. Šele ko je jezuit Jakob Lainez (1502–1565) spoznal, da je katoliška obnova brez dobro izobražene nove generacije duhovnikov in zavednih laikov nemogoča, so se jezuiti ideološko in dogmatično soočili s protestantizmom.¹⁷³ Družba Jezusova je tako postala eden od glavnih akterjev katoliške

¹⁷⁰ Moto bi se v prostem prevodu glasil: *V večjo slavo Boga*. (The Society of Jesus. *The Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/01022a.htm> (25. 6. 2012))

¹⁷¹ Belić, Predrag: Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569), Prvi del. *Zgodovinski časopis*, 43. št. 2 (1989), str. 201.

¹⁷² Bratina, Lojze: Specifičnost Ignacijeve karizme in njegovega reda. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 8–9.

¹⁷³ Dolinar, France Martin: Cerkveni in politični okvir delovanja jezuitov na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 37.

obnove, ki si je za cilj postavila, Cerkvi nadeti tako podobo, kot jo je narekoval tridentinski koncil (1545–1563).¹⁷⁴

Na Kranjskem je za novi red prvi pokazal zanimanje ljubljanski knezoškof Urban Textor (škofoval: 1543–1558), ki je skupaj z rimskim kraljem Ferdinandom I. po smrti Petra Bonoma leta 1546 za tržaškega škofa hotel pridobiti jezuita Klaudia Jaya.¹⁷⁵ Jay, eden od prvih devetih jezuitov, se je s Textorjem večkrat srečal v Benetkah, vendar ponudbe zaradi strogih pravil reda, ki so nasprotovala vsem ambicijam, ni sprejel.¹⁷⁶ Ponesrečenih poskusov, da bi jezuite pridobili za škofovanje v Trstu in Ljubljani je bilo nato še več.¹⁷⁷ Vendar ta neuspeh sodelovanja ni prekinil, saj je ljubljanski škof kot dvorni pridigar in spovednik kralja Ferdinanda podpiral ustanovitev jezuitskega kolegija na Dunaju leta 1551 in ostal v dobrih odnosih z Družbo.¹⁷⁸ Ignacij Loyolski je nato leta 1552 v Rimu ustanovil *Collegium Germanicum*, namenjen šolanju duhovniških kandidatov iz Svetega rimskega cesarstva, katerega sestavni del je bila tudi Kranjska. Škof Textor je na šolanje v rimski Germanik poslal šest svojih varovancev, vendar z njimi ni imel sreče, saj se večina teh med študijem ni najbolje izkazala, najbolj razvpit primer je Textorjev favorit Pavel Skalić, ki je bil verjetno duševno neuravnovešen. Študija ni dokončal ter nato po kratki epizodi na Dunaju v Tübingenu prestopil v luteransko vero, vendar se je kasneje spet pridružil katoliški Cerkvi.¹⁷⁹

Tudi ti spodrsrljaji sodelovanja s hitro rastočim novim redom niso prekinili, saj je na podlagi korespondence med Textorjem in Ignacijem Loyolskim moč sklepati, da je prvi general reda ljubljanskega škofa zelo cenil. V kranjsko prestolnico je tako prvi jezuit prišel spomladi leta 1556, ko je Textor z Dunaja povabil Nemca Jona Adlerja, ki je v Ljubljani nato nekaj časa pridigal. Ignacij je v pismu z dne 22. julija 1556, torej osem dni pred svojo smrtjo, Adlerja pobaral glede jezika njegovih ljubljanskih pridig. Zavedal se je namreč težave, ki bi nastala, če nemške pridige na Kranjskem ljudstvo ne bi razumelo. Predrag Belić Ignacijevu vprašanje razume kot navodilo, naj se jezuit, če želi na Kranjskem opravljati apostolsko delo, nauči slovenščine.¹⁸⁰

Po Adlerju je bil nato v Ljubljani krajši čas aktiven še en jezuit Peter Schorich, ki se je tu ustavil na poti iz Rima na Dunaj. Kljub temu so vsi poskusi, da bi jezuite pridobili za

¹⁷⁴ Dolinar, Cerkveni in politični okvir delovanja jezuitov, str. 38.

¹⁷⁵ Belić, Družba Jezusova in Slovenci, str. 205–208.

¹⁷⁶ Kavčič, Lojze: Prvi stiki Slovencev z jezuiti v Ignacijevem času. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 69.

¹⁷⁷ Belić, Družba Jezusova in Slovenci, str. 205–208.

¹⁷⁸ Kavčič: Prvi stiki Slovencev z jezuiti, str. 70–71.

¹⁷⁹ Belić, Družba Jezusova in Slovenci, str. 209–211.

¹⁸⁰ Belić, Predrag: Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569), Drugi del. *Zgodovinski časopis*, 43. št. 3 (1989), str. 339.

škofovanje na Slovenskem, propadli. Habsburžani so po smrti škofa Textorja leta 1558 za njegovega naslednika poskušali pridobiti Petra Kanizija, vendar tudi tokrat niso uspeli. Textorju sta kot ljubljanska škofa sledila Peter pl. Seebach in Konrad Glušič. V njunem času je protestantizem v notranjeavstrijskih deželah dosegel svoj vrh, spodletela pa sta tudi oba načrta, da bi na Kranjskem ustanovili kolegij Družbe Jezusove. Za čas med letoma 1559 in 1585 tako o delovanju jezuitov na Kranjskem nimamo podatkov.¹⁸¹

Cesar Ferdinand I. je umrl leta 1564 in njegove dežele so bile nato razdeljene med njegove tri sinove. Kranjska je pripadla Notranji Avstriji Karla II. Notranjeavstrijski nadvojvoda je moral v sedemdesetih letih dvakrat popustiti stanovom in jim z graško (1572) in nato bruško (1578) versko pacifikacijo priznati določene privilegije. Kljub temu da nam aktivnosti jezuitov na slovenskem etničnem prostoru v tem času niso znane, je bila družba dejavna v notranjeavstrijski prestolnici, kamor so jezuiti prispeli leta 1570 in čez tri leta v Gradcu ustanovili kolegij (1573). To je bil nadvojvodov odgovor na koncesije, ki jih je moral dati plemstvu leto poprej z graško pacifikacijo. Leto po bruški pacifikaciji, ki je pravice štajerskega plemstva razširila še na ostale notranjeavstrijske dežele, je graški jezuitski kolegij omogočil študij teologije in filozofije, nadvojvoda pa je prepovedal študij teologije na tujih univerzah. Graški kolegij je pomembno vplival tudi na slovenski etnični prostor, Josip Gruden namreč navaja, da je bila že leta 1584 slaba polovica študentov Slovencev.¹⁸² Nato je kolegij leta 1585 prerasel v univerzo s teološko in filozofsko fakulteto.¹⁸³ Z novo jezuitsko univerzo in prepovedjo študija teologije v tujini je nadvojvoda Karel II. oslabil veze med protestantskimi stanovi notranjeavstrijskih dežel in protestantskimi univerzami na Nemškem.¹⁸⁴

Poleg jezuitov je za konsolidacijo katoliških vrst na strateško pomembnem ozemlju notranjeavstrijskih dežel v Gradcu vrata odprla še stalna nunciatura.¹⁸⁵ Posegi Družbe na širši slovenski prostor so se nato od osemdesetih let 16. stoletja dalje intenzivirali.¹⁸⁶ Ljubljansko škofijo pa sta v ključnem obdobju protireformacije vodila dva škofa, ki sta se izšolala pri jezuitih na Dunaju. Knezoškof Janez Tavčar (škofoval: 1580–1597) je novembra 1593 v pismu papežu Klemenu VIII. prvič predlagal ustanovitev jezuitskega kolegija v Ljubljani, a ni znano, da bi na ta predlog vplival graški nuncij Hieronim Portia. Temu je papež v posebni

¹⁸¹ Belić, Družba Jezusova in Slovenci, str. 343–345.

¹⁸² Gruden, *Zgodovina*, str. 795.

¹⁸³ Grafenauer, Bogo: Zgodovinski prostor ob nastopu jezuitov v slovenski družbi. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 31.

¹⁸⁴ Gruden, *Zgodovina*, str. 794.

¹⁸⁵ Benedik, Metod: Cerkvene razmere na Slovenskem ob prihodu jezuitov. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 14.

¹⁸⁶ Belić, Družba Jezusova in Slovenci, str. 345.

instrukciji naročil, naj za izvedbo katoliške obnove v Notranji Avstriji ob pomoči jezuitov in novih semenišč zagotovi boljši duhovniški naraščaj.¹⁸⁷ Kolegij je Družba Jezusova v Ljubljani naposled odprla leta 1597.¹⁸⁸ Kolegiji so se potem hitro namnožili po notranjeavstrijskih deželah: leta 1605 je bil odprt kolegij v Celovcu, 1615 v Gorici, 1619 v Trstu, 1620 v Judenburgu,¹⁸⁹ leta 1627 pa je manjša podružnica nastala še na Reki, kjer je bil nov kolegij zgrajen leta 1636.¹⁹⁰ Maribor je svoj kolegij dobil precej kasneje, in sicer leta 1761.¹⁹¹

Jezuiti na Kranjskem niso sodelovali pri izvedbi protireformacije, deželnoknežjo reformacijsko komisijo je v nadvojvodovem imenu vodil škof Hren. Tako so luteransko cerkveno organizacijo v deželi odpravile svetne oblasti same, brez pomoči Družbe.¹⁹² Ta pa je sodelovala pri katoliški obnovi v deželi – letopisi poročajo o velikem številu spreobrnjencev. Ob začetku dela protireformacije so se jezuiti in škof bali morebitnih napadov, saj je bil položaj v kranjski prestolnici zelo napet, pol leta je namreč grozil upor protestantov. Vendar je kolegij kljub temu zaživel, leta 1604 je svojim gojencem z začetkom pouka retorike lahko ponudil celoten gimnazijski program izobraževanja,¹⁹³ visokošolski študiji pa so se v ljubljanskem kolegiju začeli med letoma 1607 in 1609.¹⁹⁴ Leta 1611 so patri začeli graditi novo cerkev, ki je bila dokončana čez tri leta in pol, 15. novembra 1615 jo je ob veliki svečanosti posvetil škof Hren.¹⁹⁵

Ljubljanski kolegij je sodil v sklop jezuitske avstrijske province, ta je obsegala množico jezikovno in kulturno zelo različnih dežel pod žezlom habsburške dinastije. V provinco so namreč spadale: dežele krone sv. Venceslava (Češka, Moravska, Šlezija in Lužica), obe Avstriji, Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, mesti Trst in Reka ter habsburški del Ogrske in Hrvaške.¹⁹⁶ Poleg tega je tudi število patrov v provinci hitro raslo:

¹⁸⁷ Benedik, *Cerkvene razmere na Slovenskem*, str. 16.

¹⁸⁸ Belić, *Družba Jezusova in Slovenci*, str. 345.

¹⁸⁹ Dolinar, France Martin: *Gradivo za zgodovino jezuitskega kolegija v Ljubljani* v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. *Ignacijeva karizma na Slovenskem – razstava pri sv. Jakobu* (ur. Lojze Kovačič, France Baraga, Miha Žužek). Ljubljana : Slovenska provinca Družbe Jezusove, 1990, str. 7.

¹⁹⁰ Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, Band II. Geschichte der Jesuiten /.../ in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts, Teil II*. Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1913, str. 352.

¹⁹¹ Dolinar, *Gradivo za zgodovino jezuitskega kolegija*, str. 7.

¹⁹² Duhr, *Geschichte der Jesuiten, Band II, Teil II*, str. 349.

¹⁹³ Prav tam, str. 346.

¹⁹⁴ Grafenauer, *Zgodovinski prostor ob nastopu jezuitov*, str. 30.

¹⁹⁵ Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, Band II. Geschichte der Jesuiten /.../ in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts, Teil I*. Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1913, str. 346.

¹⁹⁶ Bernhard Duhr navaja, da je težave pri delovanju province povzročal tudi različen način življenja v deželah, ki jih je obsegala provinca. V deželah češke krone se je običajno pilo pivo, v ostalih pa vino. Mnogi, ki so bili

leta 1606 je imela provinca 425 članov, desetletje kasneje pa že 616. Provincio je bilo treba za boljše delovanje razdeliti, leta 1622 je bila zato ustanovljena nova *Provincia Bohemiae*, ki je omogočila zadušitev upora čeških stanov in vrnitev Družbe v dežele krone sv. Venceslava. Število patrov je tudi v naslednjih desetletjih v obeh provincah hitro naraščalo; avstrijska je imela leta 1632 725 članov, čez deset let pa že 859. Obe provinci je podpiral cesar Ferdinand II., čigar spovednik Wilhelm Lamormaini je bil prav tako jezuit.¹⁹⁷

Jezuiti so pomembno zaznamovali šolstvo in kulturno življenje na Kranjskem in Slovenskem v 17. in 18. stoletju. v ljubljanskem kolegiju so se tako šolali številni pomembni moške deželne in nacionalne zgodovine. Družbo Jezusovo je 21. julija 1773 ukinil papež Klemen XVI., čez slabo leto pa je poslopje ljubljanskega jezuitskega kolegija v noči z 28. na 29. junij 1774 uničil požar.¹⁹⁸

3.2 *Historia annua* – letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove

Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis (1596–1691) je vsekakor glavni vir za zgodovino Družbe na Kranjskem. Letopis so patri pisali kot vsakoletni obračun življenja in dela svojega kolegija ter na njegovi podlagi pošiljali letna poročila provincialu avstrijske province na Dunaj. Od tam so združena poročila vseh kolegijev province romala k vrhovnemu predstavniku reda, generalu v Rim.¹⁹⁹

Letna poročila so za nekatera leta precej obsežna, za druga manj, zelo skopa so le za leta od 1687 do 1690. Po večini so dovolj obširna in informativna ter zato za zgodovinopisje zanimiv vir. Z letopisom se je ukvarjal že zgodovinar August Dimitz, ki je leta 1885 objavil izvlečke iz nje,²⁰⁰ Dimitzu pa je sledila še cela plejada slovenskih zgodovinarjev, ki so preučevali jezuitsko problematiko na Slovenskem. Raziskovanje dela kolegija je zelo olajšal prevod Marije Kiaute (prevod prvega zvezka letopisov je izšel leta 2003). Na prevod sedaj čakata še dva zvezka, tretji zvezek se nanaša na obdobje med letoma 1727 do 1773 in ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Drugi zvezek, ki je obsegal leta od 1692

navajeni piva, vina niso prenašali in obratno, kar je oteževalo prestavljanje patrov po provinci. (Duhr, *Geschichte der Jesuiten, Band II, Teil I*, str. 316.)

¹⁹⁷ Duhr, *Geschichte der Jesuiten, Band II, Teil I*, str. 313–317.

¹⁹⁸ Dolinar, *Gradivo za zgodovino jezuitskega kolegija*, str. 7.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 8.

²⁰⁰ Prav tam, str. 8.

do 1726, pa je izgubljen, vendar France Martin Dolinar domneva, da je morda založen v knjižnici frančiškanskega samostana v Ljubljani.²⁰¹

Letopisi govorijo o stanju v ljubljanskem kolegiju in v rezidenci, ki je bila v Pleterjah, o stanju redovne šole ter o procesijah, šolskih gledaliških predstavah in lokalnem dogajanju,²⁰² v njih pa je najti še notice o širšem dogajanju v cesarstvu, tudi odmeve tridesetletne vojne.

Po tej splošni oceni letopisa si oglejmo še kratek povzetek dogajanja, povezanega z ljubljanskim kolegijem med letoma 1597 in 1618. V uvodu *Historiae annuae* za leto 1596 je najti kratek opis vojvodine Kranjske, kjer je že takoj na začetku omenjena širitev Lutrove protestantske vere od štiridesetih let 16. stoletja v to deželo, ki se ji je po mnenju jezuitov pridružilo skoraj vse plemstvo, deloma tudi meščani, v manjši meri pa kmetje.²⁰³

Sledi kratka zgodovina protireformacije v deželi od cesarja Ferdinanda I. (1557–1564) prek nadvojvode Karla II. (1564–1590) do nadvojvode Ferdinanda II. (1595/1619–1637), pod katerim je končno uspela ustanovitev jezuitskega kolegija v Ljubljani. Pri tem je bila ključna pomoč nadvojvodove matere Marije Bavarske in ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja, ki je služboval kot namestnik v Gradcu.²⁰⁴

Dne 23. marca je ustanovitev novega kolegija s posebno bulo odobril papež Klemen VIII. Nato je bila 1596 za prostor kolegija določena cerkev sv. Jakoba s pripadajočo ubožnico. Prvi trije jezuiti so v Ljubljano prispeli 21. januarja 1597 in se po osem dnevnem bivanju v škofijskem dvorcu preselili v nove prostore Družbe.²⁰⁵

Po prihodu prvih patrov je v Ljubljano prišel še nadvojvoda, da bi od stanov sprejel dedno poklonitev. Tudi jezuiti so posredovali, da ne bi pri tem pristal na kakšne koncesije protestantskim stanovom. Dne 9. avgusta 1597 je v Gradcu umrl dobrotnik kolegija škof Janez Tavčar (škofoval 1580–1597), nasledil ga je Tomaž Hren (škofoval 1598–1630). Tega leta je kolegij torej začel s svojim delom in to je hkrati začetek katoliške obnove na Kranjskem. Jezuiti poročajo, da v Ljubljani dolgo časa ni bilo procesij.²⁰⁶ Anonimni pisec letopisa pohvali začetne uspehe Družbe:

²⁰¹ *Historia annua*, str. 9–10.

²⁰² Prav tam, str. 10.

²⁰³ Prav tam, str. 19.

²⁰⁴ Prav tam, str. 20.

²⁰⁵ Prav tam, str. 20–21.

²⁰⁶ Prav tam, str. 22.

»Naš prihod in naša navzočnost v Ljubljani sta dvignila srca katoličanov, ki so ne le v mestu, marveč v vsej deželi že skoraj povsem obupali, upornost krivovercev pa se je uklonila v tolikšni meri, da so se sami čudili sebi in katoličanom, češ, če se je samo v dveh letih katoliška stvar tako okrepila, bo v Ljubljani in na Kranjskem luteranstvu odklenkalo.«²⁰⁷

Nato letopis govori o izgradnji poslopja kolegija, prenovi cerkve sv. Jakoba in napredovanju protireformacije, spreobračanju v katoliško vero, zažiganju protestantskih knjig in delovanju reformacijske komisije pod Hrenom. Leta 1600 je bila v Ljubljani procesija ob prazniku sv. Rešnjega telesa, prva po štiridesetih letih, knezoškof Hren je na njenem čelu nosil monštranco.²⁰⁸ Leta 1615 je prišlo do spora med Družbo in škofom, zaradi uvedbe kranjske (slovenske) pridige namesto nemške.²⁰⁹ Škof se je bržkone bal, da bi zmanjkalo poslušalcev slovenske pridige v stolni cerkvi. Do še hujšega spora je nato prišlo leta 1628.²¹⁰

3.3 Odmevi tridesetletne vojne v letopisu

Historia annua poroča, da je bila leta 1618 v Ljubljani vojska, po vsej verjetnosti gre za čete, ki so se sprostile po koncu vojne z Benečani in jih je Ferdinand sedaj lahko uporabil drugje – na severu se je namreč z uporom češkega plemstva odprlo novo bojišče. Vojaki so v kranjski prestolnici kradli pri mnogih ljudeh, jezuitom pa je bilo prizanešeno.²¹¹ Prvi odmevi vojne so ljubljanski kolegij dosegli naslednje leto 1619, ko so protestantski stanovi z Moravske in Šlezije izgnali jezuite. Prvo odredbo proti Družbi je sicer izdal direktorij čeških stanov že 9. junija 1618, le nekaj dni po defenestraciji, jezuiti pa so morali v štirinajstih dneh pod grožnjo smrtne kazni zapustiti kraljevino Češko. Protest bavarskega vojvode Maksimilijana I. izgona ni preprečil. Vendar se v Ljubljano, vsaj v kolegij, ni zatekel noben jezuit s Češke. Naslednje leto je sledil še izgon Družbe z Moravske, ko je mejna grofija jezuite izgnala z dekretom 6. maja 1619. Moravski stanovi so zagrozili, da bodo člani Družbe, ki dekreta ne bodo spoštovali in ostali v deželi, brez zaslišanja kaznovani s smrtjo. Nato je jezuite 24. junija izgnala še Šlezija.²¹² To dogajanje ni ostalo brez odmeva na Kranjskem, saj se je v Ljubljano leta 1619 zateklo nekaj jezuitskih beguncev:

²⁰⁷ Prav tam, str. 23.

²⁰⁸ Prav tam, str. 38.

²⁰⁹ Prav tam, str. 76.

²¹⁰ Prav tam, str. 76.

²¹¹ Prav tam, str. 81.

²¹² Duhr, *Geschichte der Jesuiten, Band II, Teil I*, str. 9–10.

»V juniju je zaradi izгона naših iz Moravske prišlo 15 novincev iz Brna s svojim magistrom p. Tomažem Luttringom in od starejših p. Martin Critaeus ter krojača Nikolaj Rudolphi in Janez Seel.«²¹³

Naslednjega leta 1620 je cerkveni stan cesarju odobril izredno kontribucijo, h kateri je jezuitski kolegij prispeval 400 goldinarjev.²¹⁴ Pri tem se je najbrž že poznala denarna stiska cesarja, ki se je zapletel v vojne. Leta 1621 sta bila iz kolegija kot brata pomočnika v Brno na Moravsko poslana Zaharija Čermak in Janez Seel, Wolfgang Magerle pa je odšel v Krumlov na Češko.²¹⁵ Po bitki na Beli gori so se jezuiti vrnili v dežele krone sv. Venceslava. Tako se v letopisu *Historia annua* odraža razvoj češko-pfalške vojne.

Leta 1622 se je v Ljubljani s slovesno procesijo praznovala kanonizacija svetih spoznanvalcev Ignacija Loyolskega in Frančiška Ksaverija. To kaže na napredovanje rekatolizacije v deželi.²¹⁶ Pri tem velja omeniti še, da je bila tega leta velika avstrijska jezuitska provinca razdeljena na dva dela, na severu je bila namreč ustanovljena nova češka provinca.²¹⁷ Sicer je bilo to leto za cesarja in Ligo uspešno, vendar v letopisuotic o zmagah ni, bojišča so bila očitno predaleč od Kranjske.²¹⁸

Za naslednji dve leti ljubljanski jezuiti niso zapisali ničesar v povezavi z vojno v cesarstvu. Nato je leta 1625 najti notico, ki se nanaša na rekatolizacijo na Kranjskem, v katolicizmu se je namreč spreobrnil deželni maršal in dedni komornik Teoderik Auersperg. Anonimni pisec je še dodal, da je očitno ugotovil, da mu je kot protestantu ugled na dvoru hitro padal. Zgledu so nato sledili njegov sin in še dva deželana.²¹⁹ Ker so bili letopisi interne narave, so si njihovi pisci občasno lahko privoščili takšno opazko, kot je bila ta na račun Teoderikovega prestopa.

Kot smo videli zgoraj, so letopisi vojno dogajanje na Češkem in Nemškem, tako imenovano češko-pfalško vojno, obravnavali le toliko, kolikor je ta vplivala na ljubljanski kolegij – prihod beguncev z Moravske in nato odhod nekaterih članov na Češko in Moravsko. Ko se je vojna po zlomu češkega upora preselila na Nemško, torej izven jezuitske province, ki ji je pripadal ljubljanski kolegij, so poročila o vojni in dogodkih povezanih z njo prenehala.

²¹³ *Historia annua*, str. 82.

²¹⁴ Prav tam, str. 85.

²¹⁵ Prav tam, str. 86.

²¹⁶ Prav tam, str. 92–97.

²¹⁷ Duhr, *Geschichte der Jesuiten, Band II, Teil I*, str. 317.

²¹⁸ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. xxviii.

²¹⁹ *Historia annua*, str. 102.

Tako v letopisu ni nobenih poročil o tako imenovani danski etapi vojne,²²⁰ ki je potekala med letoma 1624 in 1629.²²¹

Zmage vojsk cesarja in Lige so omogočile Ferdinandu II., da je obračunal s preostalimi protestanti v svojih deželah, torej s plemiči. Dne 1. avgusta 1628 je izdal odlok, ki je določal, da naj se protestantski plemiči v roku enega leta »vrnejo v naročje katoliške Cerkve« ali pa naj prodajo svoja posestva in se izselijo iz Ferdinandovih dednih dežel. Izjema so bila fidejkomisna posestva, od katerih je izseljencem ostal užitek. Zaradi zaslug in zvestobe je cesar izseljencem spregledal plačevanje desetega pfeniga.²²² Točno število družin, ki so konvertirale, ni znano,²²³ odšlo pa je 43 kranjskih plemiških družin.²²⁴ Edikt in spreobračanje nekaterih protestantskih plemičev omenja tudi jezuitski letopis:

»Ko je cesar Ferdinand izdal edikt proti nekatoličanom, so se nekateri spreobrnili v pravo vero, drugi so se raje izselili. Našteli smo 28 takih, ki so bili ponovno sprejeti v naročje Cerkve. Bili so iz domačega plemstva, razen enega, ki je bil visokega rodu iz Švedske in služil vojake na Poljskem, potem izgubil premoženje, tam pobegnil razbojnikom in pri nas našel dragoceni biser vere.«²²⁵

Zanimanje vzbuja v odlomku omenjeni švedski plemič, ki je prestopil v katoliško vero. Tujci, zlasti berači, pa tudi vojaki, romarji in obubožani plemiči med tridesetletno vojno v kranjski prestolnici niso bili nobena redkost. S tujci, ki jih je v Ljubljano prignala tridesetletna vojna, se je v svojem magistrskem delu ukvarjala Irena Žmuc, ki je prišla do sklepa, da so bili tujci, ki so pribežali na Kranjsko, pravi potujoči časopis, saj so prinašali novice praktično iz vse Evrope. Da švedski plemič, ki ga omenjajo jezuiti, ni bil osamljen primer, govori ugotovitev Irene Žmuc, da je med vojno v Ljubljani pomoč iskalo 1196 tujih oseb,²²⁶ verjetno pa je bilo prišlekov še več, saj vsi mesta tudi niso prosili za pomoč.

Leta 1630 je umrl knezoškof Hren. Kot smo videli v prejšnjem poglavju, je med njim in jezuiti prišlo do sporov, vendar tudi do sodelovanja, zlasti z jezuitom Janezom Čandkom. Kljub temu so se odnosi po sporu leta 1628 dokončno skalili, saj *Historia annua* Hrenove

²²⁰ Dansko fazo tridesetletne vojne različni avtorji različno imenujejo, tako se zanjo uporabljajo poimenovanja: danska vojna, dansko-spodnjesaška vojna in dansko-nizozemska vojna.

²²¹ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 13.

²²² Gruđen, *Zgodovina*, str. 844–845.

²²³ Prav tam, str. 846.

²²⁴ *Historia annua*, str. 109.

²²⁵ Prav tam, str. 109.

²²⁶ Žmuc, *Tuji berači*, str. 127, 149.

smrti sploh ne omeni. Za razliko od Hrena se smrt njegovega naslednika Rinalda Scarlichija deset let pozneje 1640 omenja.²²⁷

Vojna se spet pojavi v poročilih po invaziji švedskega kralja Gustava II. Adolfa, ki se je v vojno vmešal leta 1630, a je najprej ostal brez močnejših zaveznikov, ko pa so Tillyjeve čete opustošile mesto Magdeburg, sta se Švedom kot zaveznici pridružili Saška in Brandenburg. Naslednje leto so zavezniki pri Leipzigu premagali Tillyja in Švedi so vkorakali v Porenje. Leto 1632 se je za Gustava II. Adolfa začelo uspešno, saj je pri Lechu še enkrat premagal Tillyja, ki je v bitki padel, in Švedi so nato vkorakali na Bavarsko.²²⁸ Te zmage *baltskega meča* so leta 1632 odmevale tudi na Kranjskem:

»Našim, ki običajno živijo tukaj, so se sredi leta pridružili štirje tujci z Rena, ki jih je bil baltski meč izgnal v naše kraje. Njihov namen je bil, da se izpopolnijo v humanitetnih vedah. Za njimi je prišlo ob koncu leta še osem drugih izgnancev prav od tam; ti so pod vodstvom dveh profesorjev skupaj z dvema našima dokončali dekado moralne teologije.«²²⁹

Švedski kralj je konec leta 1632 padel v bitki pri Lützen, vendar se je vojna nadaljevala, še več, pritiski na prebivalstvo so bili, sodeč po letopisu, po vsem cesarstvu vedno težji. Ljubljanskemu kolegiju so iz težav pomagali premožni ljudje z donacijami. Za leto 1633 letopis poroča:

»Zaradi naklonjenosti odličnikov, brez katere bi v tako težkih časih komaj mogli vzdrževati kolegij, smo imeli ugoden veter.«²³⁰

V švedski fazi je vojna ponovno segla bližje Kranjski. Anonimni letopisec je težave cesarja komentiral takole:

»Da bi se omilila strašna zmeda časov in vojn, ki se je v polnih potokih razlila v pogubo cesarju in naši veri, smo priredili štiridesetno molitev, ki je zelo ganila srca in pritegnila ljudi k molitvi.«²³¹

Leta 1634 so sodeč po številnih omembah v *Historiae annuae* dogodki na evropskih bojiščih na Kranjskem močno odmevali. Istega leta je umrl grof Teoderik Auersperg, ki se je spreobrnil devet let pred tem, njegovi trije sinovi Volfgang, Vajkard in Herbart pa so se po

²²⁷ *Historia annua*, str. 126.

²²⁸ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 17.

²²⁹ *Historia annua*, str. 110.

²³⁰ Prav tam, str. 113.

²³¹ Prav tam, str. 113.

pričevanju letopisa proslavili v cesarskih poslanstvih in »na bojnem polju«, ²³² torej v tridesetletni vojni:

»Včeraj smo slišali, da je Vajkard, ki se je kot cesarjev poslanec zaradi dolgotrajnih pogajanj mudil v Hamburgu, s cesarjevim pooblastilom odšel v Münster, da sklene in utrdi mir s tujima vladarjem, francoskim in švedskim, ker je ogroženo cesarstvo in dedne dežele. Naj Bog podpira to plemenito delo, ki je skoraj pretežavno za njegovo mladost.«²³³

Ljubljanski jezuiti so torej »navijali« za svoje sodeželane, ki so se udeležili velikega evropskega spopada. Citat omenja mirovna pogajanja s Francozi. Francija je v vojno uradno vstopila šele naslednje leto 1635,²³⁴ vendar so francosko-habsburško nasprotje očitno poznali tudi sodobniki, ki niso bili tesneje povezani z dvorom. Z vstopom Francije se je začela najdaljša in najhujša faza, tako imenovana švedsko-francoska vojna.²³⁵

Medtem ko se je na evropskih bojiščih bila vojna, ki je z vstopom Francije v vojno dokončno izgubila verski predznak, je na Kranjskem, v zaledju bojišč, potekala rekatolizacija. Kljub izgonu protestantskega plemstva med letoma 1628 in 1629 ter zmagi deželnega kneza nad stanovi proces konfesionalizacije še ni bil popolnoma končan. Že leta 1627 je začela delovati nova reformacijska komisija, ki je bdela nad življenjem duhovščine in ljudstva.²³⁶ Da bi se katoliška vera bolje utrdila, so jezuiti ustanavljali razne kongregacije in bratovščine, ki so imele versko vzgojni namen za laike. Kongregacije so posvečali varstvu sv. Marije, bratovščine pa tudi drugim svetnikom.²³⁷ *Marijino kongregacijo* so v Ljubljani ustanovili leta 1605, kar je naslednje leto potrdil tudi papež. Kongregacija se je z leti razdelila na več podskupin: latinska *Kongregacija Marije Vnebovzete* je bila namenjena starejšim študentom, meščani in odrasli so dobili nemško *Kongregacijo Brezmadežne*, mlajše študente so povezali v dijaško *Kongregacijo Marijinega rojstva* oziroma *Kongregacijo Kraljice angelov*. Četrta kongregacija, namenjena plemičem, ni zaživela zaradi nasprotovanja škofa Hrena, vendar se je bolje razvila peta podskupina *Bratovščina Kristusovega smrtnega boja*.²³⁸ Kongregacije so med drugimi dejavnostmi prirejale tudi procesije, ki so bile poleg verskega dogodka tudi nekakšen indikator katolištva, z njimi pa je Družba počastila tudi vojaške uspehe cesarja. Leta 1634 je kongregacija starejših študentov tako počastila padec Regensburga, ki sta ga osvojili cesarska in bavarska vojska:

²³² Prav tam, str. 115–116.

²³³ Prav tam, str. 116.

²³⁴ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 18.

²³⁵ Prav tam, str. 18.

²³⁶ Gruden, *Zgodovina*, str. 844.

²³⁷ *Historia annua*, str. 17.

²³⁸ Prav tam, str. 17.

»Na Rožniku so bile procesije, ki jih je pobožno vodila nemška kongregacija, kakor tudi one, ki jih je vodila v Polje blažene Device višja latinska kongregacija v hvaležen spomin na milost, ker se je cesarju Ferdinandu III. predalo mesto Regensburg, ki ga je osebno oblegal.«²³⁹

Ferdinand III. je nato septembra istega leta pri Nördlingenu premagal švedsko vojsko in razbil heilbronnsko zvezo med Švedi in nemškimi protestanti. Naslednje leto je cesar s Saško sklenil separadni mir v Pragi, kateremu so se nato pridružili številni nemški knezi. Zaradi krepitve habsburške moči v srednji Evropi se je nato v vojno vključila Francija.²⁴⁰ Zanimivo je, da jezuiti v zadnjem navedku Ferdinanda III. naslavljajo že kot cesarja, saj je bil za rimskega kralja kronan 22. decembra 1636 v Regensburgu,²⁴¹ cesar pa je postal šele po očetovi smrti 1637. O dogodkih v povezavi z bitko pri Nördlingenu in praškim mirom letopisi molčijo, vendar nato leta 1638 ponovno poročajo o Ferdinandu III.:

»Slovesnost novega leta je povzdignil pravični vladar Ferdinand III., ki so mu za voščilo zapeli
Te Deum laudamus.«²⁴²

Leta 1638 se je v Ljubljani na poti v Loreto ustavila vdova po sedmograškem knezu Bethlenu, Katarina, rojena Brandenburg.²⁴³ Njen pokojni soprog, sedmograški knez Bethlen Gábor je umrl leta 1629. V prvih dveh fazah tridesetletne vojne je bil pomemben nasprotnik Habsburžanov, z njimi se je namreč spopadel v letih 1619–1621, 1623–1624 in leta 1626. Po veroizpovedi je bil Bethlen kalvinist,²⁴⁴ njegova soproga pa je, tako vsaj lahko sklepamo na podlagi njenega romanja v Loreto, pozneje postala katoličanka.

Leta 1640 so neurja uničila pridelke in Družba zato ni mogla v celoti plačati vojnih davkov, vendar se je naslednje leto za jezuite zavzel grof Volfgang Engelbert Auersperg, predsednik urada poverjenikov in maršal, ter na deželnem zboru dosegel, da so bili jezuiti oproščeni vojaških davkov, šesterih javnih prispevkov, ki so dosegali vsoto 3.000 goldinarjev.²⁴⁵ Po vstopu Francije v vojno se je habsburški položaj na bojiščih kljub začetnim uspehom, ko so španske in cesarske čete leta 1636 prodrle v Francijo in ogrozile celo Pariz, začel slabšati.²⁴⁶ Zaradi vse hujše vojne na Nemškem so se razmere zaostrele tudi v zaledju, kar se odraža v vse večjem številuotic o vojni. Leta 1642 so si jezuiti zabeležili:

²³⁹ Prav tam, str. 116–117.

²⁴⁰ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 18.

²⁴¹ *Historia annua*, str. 119.

²⁴² Prav tam, str. 119.

²⁴³ Prav tam, str. 120.

²⁴⁴ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. 284.

²⁴⁵ *Historia annua*, str. 131.

²⁴⁶ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 18.

»Z molitvami smo se udeležili tudi štiridesetne pravne molitve, ki jo je naš škof oznanil zaradi pričujočih vojnih stisk.«²⁴⁷

Vojna se je kazala tudi na vse večjem številu tujih prosilcev pomoči v Ljubljani. Leta 1643 tako letopis omenja celo neposredno nevarnost spopadov, ki so pustošili po Moravskem. Vojna tedaj ni bila več daljna severnonemška zadeva kot v času danske faze. Ljubljana je zmage Habsburžanov in njihovih zaveznikov proslavljala z veličastnimi procesijami, kar v prejšnjih obdobjih spopada ni bilo v navadi:

»Na enak način se je ob binkoštnih dnevih ponovno zbralo pobožno ljubljansko občestvo k molitvi za skupne potrebe. Narekovala jo je nevarnost vojne, ki je divjala znotraj avstrijskih meja v samem osrčju Moravske, medtem so se vsi trudili, da bi s ponižnimi prošnjami pomirili pravično božjo jezo, ki se je zgrnila na nas.

Njemu, ki vodi človeške zadeve, smo se zahvalili za nepričakovano zmago, ki so jo dosegli katoliški vojskovodje nad francosko-weimarskimi vojaki, ki so pomnoženi z novimi četami prišli iz Francije in so nameravali vdreti v samo osrčje Nemčije. Njihove poskuse je zatrl tako izvrsten bojni načrt, da je prišla pod našo oblast skoraj vsa pehota in vse francosko plemstvo, ki je pomagalo konjenici – in to malodane brez žrtev na naši strani, ubit vsekakor ni bil nihče. Stvar se je zdela zelo pomembna in nemogoča brez božje pomoči. Tudi tukaj smo se Bogu zahvalili z dolgo procesijo z Najsvetejšim v monštranci, ki jo je nosil prečastiti prošt od Sv. Nikolaja v našo cerkev. Govor je imel naš pater. Po končanem slavlju se je spreved v istem redu ob spremstvu vsega ljudstva vrnil v stolnico. Tam smo odpeli himno svetih očetov in medtem ko so se izmenjavali zvoki vojaške godbe z veličastnimi zvoki bronastih trobent z gradu, se je ljudstvo veselo razšlo.«²⁴⁸

»Vojno divjanje v samem osrčju Moravske«, ki ga omenja letopis, je v povezavi z novim vrhovnim poveljnikom švedske vojske na Nemškem Lennartom Torstenssonom, ki je poveljstvo prevzel že spomladi 1642. Torstensson je premagal saško vojsko in preko te dežele vdrl na Moravsko, kjer je zavzel glavno mesto Olomouc in junija ogrozil celo Dunaj. Potem se je umaknil nazaj na Saško in začel oblegati Leipzig. Novembra je nato pri Breitenfeldu premagal cesarsko vojsko.²⁴⁹ Letopis te dogodke v strnjeni obliki komentira v poročilu za leto 1643. V odlomku se omenja še en spopad, za katerega pa ne moremo z gotovostjo reči, kje naj bi se zgodil. Bavarske čete so tega leta sicer premagale Francoze pri Tuttlingenu,²⁵⁰ vendar letopis trdi, da naj zmagovalna stran ne bi imela izgub, kar daje slutiti, da je imel letopisec v mislih nek manjši spopad. Maja istega leta so Francozi pri Rocroiju odločilno porazili špansko flandrijsko armado. Poraz sicer ni imel takojšnjih posledic za

²⁴⁷ *Historia annua*, str. 134. – Takrat je bil ljubljanski knezoškof Oton Fredrik grof Buchheim (1604, škofoval: 1641–1664) (Dolinar, France Martin: Ljubljanski škofje, Ljubljana : Družina, 2007, str. 131–132.)

²⁴⁸ *Historia annua*, str. 138–139.

²⁴⁹ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. 151–152.

²⁵⁰ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 19.

španske posesti v južni nizozemski, a je naredil konec možnostim za vpad na francosko ozemlje, poleg tega je bila pretrgana komunikacija med španskimi teritoriji v Italiji in na Nizozemskem.²⁵¹ O bitki pri Rocroiju v letopisu *Historia annua* ni poročil, verjetno zaradi oddaljenosti.

Tridesetletne vojne so se udeležili tudi mnogi Kranjci, eden izmed njih je bil tudi bivši jezuitski učenec Herbart Auersperg, ki ga je letopis sicer že omenjal:

»Naše šole so bile zelo obiskane, dijaki marljivi, v miru z mestom in meščani, čeprav je imelo tu stalno postojanko več vojaških čet. Iz bitke pri Leipzigu, ki se je za našo stran slabo iztekla, se je vrnil v domovino presvetli grof Herbard Auersperg, ki je danes, ko to pišem, že polkovnik. Da bi naše šole svojemu nekdanjemu gojencu izkazale vdanost, je vsak razred pripravil dobrodošlico s primerno predstavo, ki ni bila vnaprej pripravljena, in sicer tako, da sta si po dva razreda določila čas pred poldnevom – potem je bilo v kolegiju kosilo, ki so se ga udeležili grof sam in njegov brat maršal v spremstvu ostale družbe odličnikov – v popoldanskem času pa so nastopili ostali razredi.«²⁵²

V odlomku se omenja bitka pri Leipzigu, ki so jo cesarske čete izgubile. Gre za spopad, ki ga strokovna literatura imenuje tudi druga bitka pri Breitenfeldu, in smo o njem že govorili. Švedski general Lennart Torstensson je po vrnitvi z Moravske začel oblegati saški Leipzig, kjer se mu je približala cesarska vojska pod osebnim poveljstvom cesarjevega brata nadvojvode Leopolda Viljema. Torstensson se je nato umaknil do nekoliko severneje ležečega Breitenfelda in se 2. novembra 1642 s cesarskimi spustil v bitko in jih premagal. Cesarska vojska je imela hude izgube, 5.000 padlih in 5.000 zajetih, poleg tega pa je izgubila še: šestinštirideset poljskih topov, nadvojvodov zaklad in arhiv ter proviant. Na istem bojišču je enajst let pred Torstenssonom že švedski kralj Gustav II. Adolf izbojeval veliko zmago nad cesarsko vojsko (1641).²⁵³

Od začetka francosko-švedske etape vojne so omembe »vojnih stisk« v našem viru vse pogostejše in tako se omenjajo tudi leta 1644:

»Sijajna je bila slovesnost proti koncu leta, na sam praznik Brezmadežne. Ta dan je osemurna pobožnost, sklicana na cesarsko povelje zaradi hudih vojnih stisk, razdeljena po delih v peterih cerkvah kakor na peterih bojnih ladjah, vzpodbudila k udeležbi številno množico ljudstva, duhovščine in ostalih iz najvišjega plemstva.«²⁵⁴

²⁵¹ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. 153.

²⁵² *Historia annua*, str. 139.

²⁵³ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. 151–152.

²⁵⁴ *Historia annua*, str. 143.

Tega leta letopis poroča o obisku še enega Auersperga, grofa Janeza Vajkarda (1615–1677), ki se je povzpел na pomemben položaj na dvoru, postal je namreč vzgojitelj prestolonaslednika Ferdinanda IV.²⁵⁵ Janez Vajkard je po koncu tridesetletne vojne na dvoru naredil uspešno kariero, saj je postal svetovalec cesarja Leopolda I. in pomemben diplomat. Cesar ga je leta 1653 povzdignil med državne kneze in mu dal v fevd šlezijski Münsterberg. Kot diplomat si je prizadeval za zavezništvo med katoliškimi silami Avstrijo, Francijo in Španijo. Hotel je postati celo kardinal, vendar je padel v nemilost in bil leta 1669 odpuščen z dvora, preostala leta življenja pa je nato preživel na Kranjskem.²⁵⁶

Naslednjega leta 1645 se spet omenja vojska v Ljubljani. Ta je bila povezana s tridesetletno vojno, pozimi med letoma 1644 in 1645 je v mestu namreč prezimoval polk ferrarskih jezdecev.²⁵⁷ Kot je bilo za prvo polovico 17. stoletja običajno, je prihajalo do sporov in celo spopadov med soldatesko in meščani. *Historia annua* navaja, da so jezuiti med drugimi na smrt obsojenimi obiskali tudi žolnirja iz Italije Alfonsa Pola, ki je zabodel nekega mesarja in tako sprožil spor z meščani. Obsojenca so pripravili na smrt, letopis tudi podrobno opisuje njegovo kesanje pred eksekucijo.²⁵⁸

Ta čas je vojna spet zajela Češko, kamor je v začetku leta 1645 z glavnino švedske vojske s Saške vdrl general Torstensson. Nasprotnika sta bila številčno izenačena, vsaka vojska je štela približno 15.000 mož, vendar je imel Torstensson premoč v topništvu. Po nekaj manjših spopadih sta se 6. marca vojski spopadli pri Jankovu, jugovzhodno od Prage, cesarska vojska je doživela hud poraz, saj je izgubila polovico moštva in vse topništvo. Cesar je po tem porazu iz previdnosti skupaj z družino zapustil Dunaj in se zatekel v Gradec. Cesarska prestolnica je bila sicer ogrožena, vendar ni padla v nasprotnikove roke. Iz opustošene Češke se je na Kranjsko zateklo nekaj plemstva, ki je jezuitskemu kolegiju poklonilo nekaj dragocenosti:

»Vse to je velikodušno darovala presvetla grofica Bianca Polyxena Colalto. Potem ko ji je švedski sovražnik uničil posestva na Češkem, je namreč s svojim mlajšim sinom, ki se je ukvarjal s poezijo, prišla v Ljubljano, da bi našla azil, ob odhodu pa je želela s tem darilom ohraniti spomin na svojo hvaležnost Cerkvi, katere sveta opravila in lepoto je nadvse hvalila.«²⁵⁹

Pomemben dobrotnik jezuitov pa je bil tudi grof Volfgabg Engelbert Auersperg (1610–1673), ki se tridesetletne vojne sicer ni udeležil, vendar je kolegiju z donacijami

²⁵⁵ Prav tam, str. 145.

²⁵⁶ Mal, Josip: Auersperg. *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0052/VIEW/> (21.6.2012)

²⁵⁷ Žmuc, *Tuji berači*, str. 94.

²⁵⁸ *Historia annua*, str. 148.

²⁵⁹ Prav tam, str. 149.

večkrat pomagal iz materialnih težav, za katere je bila kriva tudi vojna. Letopis ga zato hvaležno omenja.²⁶⁰ Volfgabg Engelbert je kot kranjski deželni glavar iz javnih sredstev podpiral gledališke predstave pri jezuitih, sam pa je v Ljubljani leta 1642 zgradil knežji dvorec, kjer je prirejal gledališke in operne predstave. Njegovo premoženje je leta 1673 podedoval zgoraj omenjeni brat Janez Vajkard Auersperg.²⁶¹

Spor med žolnirji in ljubljanskimi meščani, ki smo ga že omenjali, je naposled 13. maja 1645 prerasel v pravi spopad.²⁶² Naslednji opis je verjetno najboljši na Kranjskem nastali opis vojaštva, ki je med tridesetletno vojno opustošilo Nemčijo. Očitno je plenjenje neobrzdane soldateske v manjši meri doživela tudi Kranjska. Jezuitski letopisec je zabeležil:

»H koncu letopisa bi zanamcem v spomin rad omenil spopad med vojaki in meščani, ki je izbruhnil sredi poletja [1645] in ki bi lahko povzročil še hujše gorje, ko bi ga ne pogasila kri maloštevilnih. /.../ Čez poletje je v Ljubljani pod poveljstvom Janeza Krstnika Ferrara iz Milana in namestnika Frančiška iz Mantove taborila legija, ki so jo po večini sestavljali Italijani, predvsem ostanki čet, ki jih je po miru, sklenjenem med Benečani in papeškimi ter ostalimi sprtimi italijanskimi knezi, potem ko so bili razrešeni prisege, za cesarsko stran nabral omenjeni poveljnik v pričakovanju večjih dodatnih čet, kakršne mu je uspelo nabrati v Italiji ali pri sosednjem karnijskem ljudstvu. Medtem ko se je brezdelno vojaštvo ob pogosti poveljnikovi odsotnosti, kot je navada, razteplo po bližnjih vaseh in predrzno napadalo kmete, s silo in pretepanjem nekaznovano ropalo po cestah in hišah in izsiljevalo živež, ne da bi ga plačalo, in je temu podobne in še hujše stvari počenjalo tudi v mestu, je zato, ker je poveljnik odšel drugam, prevzel vodstvo vojaštva njegov namestnik Frančišek. Tega je sicer izredno priporočal njegov plemeniti značaj, a le nerad je poslušal pritožbe zoper svoje vojake oziroma jih je opravičeval in se, kot se je govorilo, zlasti nikoli ni potrudil, da bi jih kaznoval tako, kakor so si zaslužili. Takšno stanje je razdražilo magistrat in mesto, ki se je srdito pripravljalo, da zaščiti samo sebe in kmete, če odgovorni s svojo avtoriteto ne bodo ukrotili vedno novih objestnosti vojakov. Ker pa se slabe navade zlasti pri vojaki redkokdaj izboljšajo, je prišlo zaradi nadlegovanja gostiteljev, pri katerih so prebivali, in kmetov, h katerim so hodili, da bi jim kaj odnesli, do vse resnejših izgrediv in celo do poboja nedolžnih: vojak, o katerega smrtni kazni sem poročal zgoraj, in njegov tovariš sta kar na ulici z mečem napadla dva mesarja, ki nista hotela prodajati brez denarja in sta se jim upirala ter ju zabodla. Eden od njiju je kmalu umrl, drugi pa ubežal hudo ranjen. Te in podobne stvari so se tako nakopičile, da so vzpodbudile meščane k orožju in upravičeni obrambi. Kajti ni še morilec vtaknil meča v nožnico, ko se je po vseh ulicah razlegel krik: »K orožju, meščani, meščani k orožju!« Da bi segel poziv čim dlje, so z zvonovi, ki navadno naznanjajo nemire in hitro pomoč, bili plat zvona skoraj v vseh zvonikih (razen v našem), kar je bilo nenavadno, in vabili ljudi skupaj. Zato so meščani hitro zavzeli mostove in razpeli verige, da so zadrževali pritisk z ulic. A tudi vojake so njihovi predpostavljeni zbrali k

²⁶⁰ Prav tam, str. 150.

²⁶¹ Mal, Auersperg. *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0052/VIEW/> (21. 6. 2012)

²⁶² Žmuc, *Tuji berači*, str. 94.

orožju. Prerivali so se kot blazni, kamor koli je naneslo, v naglici in strahu, ne da bi vedeli, za kaj gre. Obe strani sta torej enakovredno oboroženi prišli skupaj na Starem trgu pri vodnjaku, pripravljeni na boj. Meščani so zavzeli spodnji prostor pri Stiškem dvorcu in s puškami napeto pazili, če bi se morda kdo od nasproti stoječih vojakov le malo premaknil. Višje mesto ob hiši poročnika Frančiška pa so zasedli vojaki, ki so divje hlepli po bitki. Ko so tako stali, je bil nič hudega sluteči poročnik Frančišek v tuji hiši, kamor se je na povabilo nekega plemiča odpravil na kosilo. Ko ga je stotnik obvestil o nevarnosti, ki je grozila njegovim, je brž osedlal konja, prihitel oborožen, silovito planil v sredo čete in pogнал žrebca proti postojanki meščanov, zgrabil za pištolo v toku in s točnim strelom zbil na tla meščana Lestiona, ki je zaradi tega naslednji dan umrl. Dano je bilo znamenje za pravično maščevanje in meščani so sprožili puške proti nasproti stoječi četi, predvsem proti poročniku. Ker so ga sovražili in imeli za krivega, saj se pogosto ni zavzel za pravico, kakor so menili, so merili najbolj nanj. In res ne brez uspeha, kajti poleg drugih štirih ali petih navadnih vojakov je poročnika samega zadela krogla, zdrknil je s konja in skozi nagneteno množico napol živ prilezel v sodnikovo hišo ter se skušal kolikor mogoče neopazno skriti prav pod streho hiše, v katero se je zavlekel. Medtem ko smo v kolegiju, ki stoji blizu trga, slišali pogoste eksplozije, se je pater superior sredi orožja in švigajočih mečev s svojim pomočnikom prerinil skozi gosto zmešnjavo, da bi morda s svojo avtoriteto zaustavil naraščajoče zlo ali tistim, ki so bili ranjeni, priskočil na pomoč. Našel je dva, ki ju je zadela krogla in jima je življenje komaj še utripalo, tako da je eden pol ure zatem umrl, in jima dal odvezo. Nato je glasno klical poročnika, o katerem je bilo ugotovljeno, da je padel s konja, in mu velel, naj se javi, kjer koli se nahaja, ter mu obljubljal azil. Ko pa ni bilo slišati glasu niti videti človekove sence, se je pater razgledal po sami hiši. Na stopnicah je odkril jasne sledove krvi, ki je bila pritekla iz rane, in jim zelo pozorno sledil. Končno ga je našel visoko pod hišnim slemenom, kjer se je skrival in polmrtev trepetal v strahu, da ga ne bi našel kak krvnik. Pater je moža nagovoril, ga tolažil in mu ponudil naš kolegij za zavetje. Nesrečnež je s poslednjimi močmi prav rad odšel z njim po skrivni poti, da se ne bi izpostavljaval ponovni besnosti meščanov. /.../ Brž ko se je zdanilo, so naši šli in poklicali ranocelnika in zdravnika, ki sta ponovno raziskala rano s skalpelom ter ugotovila, da je svinčenka nad popkom predrila trebušno opno in obtičala na nasprotni strani tik pod kožo. Torej zanj ni bilo več upanja, kar je sam prav dobro vedel. Zagnili so posteljno zaveso, on pa je še in še ponavljal spoved, dokler ni med maziljenjem mirno izdihnil – ta sicer odličen vojak, ko bi bil padel za domovino.«²⁶³

V navedku je nazorno opisano obnašanje vojaštva, katerega ropanje in nasilje je bilo v času tridesetletne vojne kar pregovorno, kar se čuti tudi v jezuitskem poročilu. Nastanitev vojaštva pa je bila za meščane poleg nevarnosti za življenje in imetje tudi velik finančni zalogaj, prehrana za ferrarski konjeniški polk je mesto stala 23.949 goldinarjev in 41 krajcarjev.²⁶⁴ Tu velja omeniti še, da je bil eden od razlogov za kmečki upor leta 1635 tudi nasilje najemniških vojakov. Poleg tega je bil Feliks Schrattenbach, lastnik gospostva

²⁶³ *Historia annua*, str. 150–152.

²⁶⁴ Žmuc, *Tuji berači*, str. 94.

Ostrovica, kjer se je upor začel, tudi sam bivši vojak.²⁶⁵ Irena Žmuc v povezavi z zgoraj omenjenim incidentom navaja, da sta dva vojaka, eden od njiju je bil nato očitno obsojen in usmrčen, ubila dva mesarja: Jožefa Früttla (Veitel) in Jakoba Domika, jezuiti pa so nasprotno poročali, da naj bi eden od zabodenih mesarjev preživel. Po navedbah Žmuceve naj bi v spopadu na strani meščanov utrpeli eno smrtno žrtev in več ranjenih, na nasprotni strani pa je padel polkovnik Frančišek iz Mantove.²⁶⁶

Za leto 1646 ni pomembnejšihotic. Naslednje leto pa se je v začetku pomladi v mestu zopet nastanila vojska in po pričevanju letopisa je več vojakov iz raznih »sekt« sprejelo katoliško veroizpoved.²⁶⁷ V zadnjih letih vojne in v letih po njenem koncu se ponavljajo poročila o vojskah v Ljubljani in tudi o konverzijah vojakov in njihovih žena iz raznih protestantskih konfesij v katolištvo. Tu gre verjetno za čete, ki so se po koncu vojne valile iz Nemčije.

Tudi zadnje leto vojne, 1648, se spopadi ne omenjajo, čeprav je še na dan sklenitve miru v Münstru in Osnabrücku 24. oktobra 1648 švedska vojska napadla oblegano Prago. *Historia annua* tega leta omenja le prestop nekaj vojakov v katoliško veroizpoved.²⁶⁸ Leta po vojni je zaznamovalo spreobračanje nekaterih nekatoliških najemnikov na Kranjskem v katolicizem. Jezuiti so se poleg tega trudili še, da bi utrdili vero med vojaki, ki so bili mlačni katoličani. Leta 1649 letopis tudi poroča:

»Posebno vojaki, ki so bili zaradi napadov in cestnih ropov dlje časa zaprti v ječah ali pa so zaradi hujših zločinov zapadli meču pravice, so bili deležni pogostih obiskov in tolažbe naših.«²⁶⁹

Iz odlomka je moč razbrati, da se pregovorno neobrzdana soldateska tudi na Kranjskem ni vedla nič drugače kot drugod in je pomenila za prebivalce dežele veliko breme ter nevarnost. Z vojno so bili poleg vzdrževanja vojakov povezani tudi visoki davki, ki so tega leta prizadeli kolegij, še zlasti rezidenco v Pleterjah. Podložnike rezidence je v tem letu namreč pestilo hudo pomanjkanje, za nameček pa še vzdrževanje in plačevanje vojaških konjenikov.²⁷⁰

²⁶⁵ Grafenauer, Protireformacija in zmaga deželnega kneza. Obnovitev fevdalnega reda in posledice, str. 320–322.

²⁶⁶ Žmuc, *Tuji berači*, str. 94. – Poročila o spopadu med meščani in najemniki maja 1645 v Ljubljani se med seboj nekoliko razlikujejo. Opis, ki ga navaja Irena Žmuc, se nekoliko razlikuje od tistega, ki ga je v *Geschichte Krains* napisal August Dimitz.

²⁶⁷ *Historia annua*, str. 156.

²⁶⁸ Prav tam, str. 160.

²⁶⁹ Prav tam, str. 163.

²⁷⁰ Prav tam, str. 167.

Tudi v letu 1650 sta deželo pestili pomanjkanje in tu nastanjena soldateska. Nekaj vojakov je prestopilo v katolicizem, tako v Ljubljani kot v Pleterjah. V Ljubljano se je zaradi splošnega pomanjkanja v tem nerodovitnem letu namreč zateklo več vojakov, za katere so nato skrbeli jezuiti in meščani. V mestu je bil ustanovljen celo lazaret, namenjen tako domačinom kot tujcem, po mestu pa se je zbiralo miloščino.²⁷¹ Sicer bi se povečano število vojakov v Ljubljani tega leta dalo razložiti tudi s sklenitvijo dogovora o demobilizaciji najemniških vojsk, ki so ga sprejeli 26. junija 1650 v Nürnbergu.²⁷²

V poročilu za leto 1651 ni notic o vojaštvu, pač pa o konfesionalizaciji. Nekaj oseb se je pod prisego odreklo luteranstvu. *Historia annua* se v povezavi s tem pritožuje, češ da so odloki o tej zadevi že skoraj zastareli.²⁷³ Mišljen je edikt cesarja Ferdinanda II., ki je bil izdan 1. avgusta 1628.

Leto 1652 je spet zaznamovala huda draginja, ki je v mesto pritegnila številne reveže.²⁷⁴ Naslednje leto (1653) je v katolicizem prestopil nek na smrt bolni danski vojak. Omenja se še zgodba priležnice nekega vojaka, ki je v Italiji izgubil svojo zakonsko ženo. Zgodba je zanimiva, saj ponuja nekaj podrobnosti iz običajnega življenja žolnirjev.²⁷⁵ Na vesti o najemnikih naletimo zopet leta 1656, ko letopis poroča, da se je tega leta spreobrnilo deset ljudi:

»Večinoma so bili to vojaki, ki so se pred več leti utaborili v tem mestu. Bolj kot so se prej trdovratno zavzemali za zmoto, toliko vneteje so se potem podali na pot resnice. Ko so spoznali sad čudovitega zaklada, so z razdajajočo se ljubeznijo spodbudili tovariše vojake svojih praporov k svetemu posnemanju. Tako se je zgodilo, da se je vsa polkovnikova družina, ki so jo sestavljali različni drugoverci, združila v enotnosti Rimske cerkve.«²⁷⁶

Na podlagi navedka je moč sklepati, da se je nekaj odsluženih najemnikov v Ljubljani trajno naselilo in se tu počasi asimiliralo, del česar je bila tudi konverzija v katolištvo. O življenju žolnirjev in njihovih žena izvemo še nekaj podrobnosti iz opisa stare vojaške vdove, ki se je prav tako naselila v Ljubljani:

»V isti hiši je živela neka starka, že onemogla vojaška vdova, že na robu groba, cenjena med svojimi v taboru zaradi zvestobe, velikodušnosti in vedrine, s katero je dolga leta, ko ji je nesrečno umrlo več mož, kot njihova zakonita vojaška tovarišica z neomajnim duhom naravnost čudežno prenašala težka vojaška bremena: prestreljena s svinčenkami, prebodena s sulicami in

²⁷¹ Prav tam, str. 167.

²⁷² Parker, *The Thirty Yers' War*, str. xliv.

²⁷³ *Historia annua*, str. 172.

²⁷⁴ Prav tam, str. 175.

²⁷⁵ Prav tam, str. 178.

²⁷⁶ Prav tam, str. 194.

meči, pogosto kaznovana tudi z ujetništvom je z možatim srcem gledala na težave vojakov kot na svoje in do konca zdržala. Po raznih pripetljajih in vojnih nezgodah so jo naposled prinesli k nam. Zaradi starosti in bobnenja topov, ki jim je bila pogosto čisto blizu, je bil njen sluh skoraj dokončno poškodovan.«²⁷⁷

Vesti o vojaštvu nato počasi prenehajo. Leta 1657 so jezuiti dosegli pomilostitev dveh na smrt obsojenih vojakov.²⁷⁸ Torej so posledice tridesetletne vojne še dolgo čutili tudi na Kranjskem, kjer se še devet let po sklenitvi vestfalskega miru omenjajo najemniki. Te notice so še posebno zanimive, saj prinašajo, za razliko od prejšnjih iz časa vojne, nekaj podrobnosti o trdem življenju najemnikov in njihovih družin. Odmevi tridesetletne vojne s tem prenehajo, nove vesti, povezane z vojno nevarnostjo, se pojavijo leta 1663, ko jezuiti omenjajo votivne maše ob času vojne, vendar je bila takrat na vidiku turška in ne francosko-švedska nevarnost.²⁷⁹

3.4 Povzetek

Sodeč po viru sta na Kranjskem najbolj odmevali druga beneška vojna (1615–1618), ki še ne sodi v sklop tridesetletne vojne, in francosko-švedska vojna (1635–1648). Do podobnih rezultatov je v svoji raziskavi prišla tudi Irena Žmuc, ki je za vir uporabila mestne računske knjige, na podlagi katerih je potem analizirala prošnje tujih beračev med tridesetletno vojno v Ljubljani.²⁸⁰

V času beneške vojne (1615–1618) in takoj po njej *Historia annua* omenja prisotnost vojaštva v Ljubljani in ropanje leta 1618. Po izbruhu tridesetletne vojne je med njeno prvo fazo, tako imenovano češko-pfalško vojno, v Ljubljani pomoč iskalo nekaj jezuitskih beguncev z Moravskega. Irena Žmuc omenja prvi vrhunec tujih beračev za leto 1620, vendar ga ne povezuje z vojno na Češkem, temveč z vojaki, ki so se tod mimo še vedno premikali po koncu beneške vojne.²⁸¹ Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da je beneška vojna zaradi bližine Kranjsko bolj zaznamovala kot spopadi na Češkem, kjer je cesar že leta 1620 dosegel zmago. Jezuiti nato boj v Nemčiji ne omenjajo.

Naslednja etapa, imenovana tudi danska vojna (1615–1629), se v letopisih sploh ne omenja, bojišča so bila najbrž predaleč, cesarska stran pa je na bojiščih v glavnem žela

²⁷⁷ Prav tam, str. 195.

²⁷⁸ Prav tam, str. 198–199.

²⁷⁹ Prav tam, str. 226–227.

²⁸⁰ Žmuc, *Tuji berači*, str. 149.

²⁸¹ Prav tam, str. 135.

uspehe. Tudi Irena Žmuc ugotavlja, da je v tem času število tujih prosilcev pomoči v Ljubljani upadlo v primerjavi z letom 1620.²⁸²

Švedska faza vojne (1630–1635) je ponovno vzbudila zanimanje jezuitov, saj je *baltski meč*, torej švedska vojska iz Porenja, pregnal člane njihove Družbe. Število tujih beračev v mestu pa se tudi takrat ni povečalo.²⁸³

Vojna v cesarstvu se je najhujše razplamtela po vstopu Francije na stran cesarjevih nasprotnikov. Francosko-švedska (1635–1648) je bila najhujša etapa vojne, poleg tega so se bojišča spet približala Kranjski. Iz letopisov je možno razbrati vedno težje gmotno in finančno stanje dežele in kolegija. Vrstijo se procesije, ki so povezane z vojno, čuti se tudi večjo prisotnost vojaštva in končno tudi spopad meščanov s polkom Ferrari, ki je prezimoval v deželi. Kranjska je torej postala zaledje bojišča v pravem pomenu besede. Tudi število tujih beračev je med letoma 1637 in 1638 močno naraslo. Večje število beguncev se je v mesto zateklo še v letih 1643 in 1648. Takrat so na Kranjsko pribežali po večini obupani ljudje, tako vojaki kot civilisti in romarji.²⁸⁴

Zanimivo je še obdobje, ki se ga Irena Žmuc ni dotaknila, namreč čas po vojni (1648–1663). Kot smo videli že zgoraj, je bila demobilizacija vojsk dolgotrajen proces, saj je bila dokončno dogovorjena šele dve leti po sklenitvi miru (26. junija 1650 je bil sklenjen nürnberški dogovor o demobilizaciji).²⁸⁵ *Historia annua* še dolga leta po vojni omenja vojake v mestu, ki so sem najbrž tudi pribežali po demobilizaciji. Tu za razliko od prejšnjih obdobji letopisi bolj opisujejo njihovo življenje in prestopanje v katoliško vero. Nekateri bivši žolnirji so se, sodeč po poročilih, v Ljubljani tudi naselili in se počasi asimilirali. Leta 1663 so stopile v ospredje spet nove vojne tegobe, tokrat v povezavi s Turki.

Izpostaviti je treba še, da letopisi ne omenjajo tujih vladarjev ali vojaških poveljnikov, temveč se omejujejo na omembe vladarjev avstrijske veje Habsburžanov Ferdinandov II., III. in IV. Od poveljnikov pa navajajo le domačina Kranjca Herbarta Auersperga.

²⁸² Prav tam, str. 135–136.

²⁸³ Prav tam, str. 135–136.

²⁸⁴ Prav tam, str. 135–136.

²⁸⁵ Parker, *The Thirty Yers' War*, str. xlv.

4 Tomaž Hren – škof, protireformator in državnik ob izbruhu tridesetletne vojne

*Terret labor, aspice praemium*²⁸⁶

Hrenovo geslo. Ljubljanski knezoškof je kot vodja reformacijske komisije, mecen in politik v službi dvora pomembno zaznamoval vojvodino Kranjsko in širši slovenski prostor v prvi tretjini 17. stoletja.

4.1 *Thomae curriculum vitae*

Tomaž Hren se je rodil 13. novembra 1560 v Ljubljani. Hrenovi so bili ugledna meščanska družina. Oče Lenart Hren, po veroizpovedi protestant, je opravljal več pomembnih funkcij v mestu, tako je bil nekajkrat mestni sodnik in nato celo župan.²⁸⁷ Leta 1565 je skupaj s kranjskimi poslanci potoval v Gradec, kjer je delegacija na dvoru prosila, da bi Primož Trubar²⁸⁸ smel ostati v Ljubljani.²⁸⁹ Mati Uršula, rojena Žitnik, je bila tudi luteranka po veroizpovedi, vendar je bil njen brat znan katoliški filozof dr. Gašper Žitnik, ki je predaval na Dunaju.²⁹⁰ Zakoncema so se rodili vsaj štirje otroci, a so za razliko od očeta, ki je ostal protestant do smrti in imel tudi protestantski pogreb,²⁹¹ vsi prestopili h katoliški veri.²⁹²

Tomaža Hrena je po očetovi smrti stric Žitnik leta 1568 vzel k sebi na Dunaj, kjer bi se Hren lahko šolal, vendar ga je že naslednje leto poslal v benediktinski samostan v Admont,

²⁸⁶ Hrenovo škofovsko geslo: *Terret labor, aspice praemium* je Josip Gruden prevedel takole: *Ako te plaši trud, poglej na plačilo*. (Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda, Del I*. Celje : Mohorjeva družba, 1992, str. 820.)

²⁸⁷ Dolinar, France Martin: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana : Družina, 2007, str. 111.

²⁸⁸ Nadvojvoda Karel II. je izkoristil dejstvo, da je Trubar brez njegovega dovoljenja objavil *Cerkovno ordningo* in ga izgnal iz svojih dežel. (Petrič, Franci: *Ljubljanski škof Janez Tavčar. Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpfer, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 42).

²⁸⁹ Gruden, *Zgodovina*, str. 819.

²⁹⁰ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 111.

²⁹¹ 5. decembra 1568 je bil Lenart Hren po luteransko pokopan pri sv. Petru v Ljubljani. (Petrič, Franci: *Življenjska pot Tomaža Hrena (1560–1630). Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 77).

²⁹² Turk, Josip: *Tomaž Hren. Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

da bi bil tam varen pred kugo, ki je pestila Dunaj. V samostanu je ostal tri leta (1569–1573) in si tam verjetno pridobil tudi prvo glasbeno izobrazbo, ki je nato pomembno zaznamovala njegovo življenje.²⁹³ Pri benediktincih v Admontu se je Hren po vsej verjetnosti dokončno odločil za prestop h katolicizmu.²⁹⁴

Med letoma 1573 in 1579 se je šolal pri jezuitih v Gradcu, potem pa ga je stric, ki je verjetno vplival na njegov prestop v katolicizem,²⁹⁵ zaradi šibke telesne konstitucije namenil za duhovniški poklic.²⁹⁶ 13. maja 1573 mu je pridobil še beneficij Žalostne Matere Božje v kapeli sv. Treh kraljev v celjski župnijski cerkvi, ki ga je Hren nato obdržal vse do svoje posvetitve v škofa leta 1599.²⁹⁷

Po letu 1579 je izobraževanje nadaljeval s študijem filozofije na Dunaju (1580–1584), kjer je začel tudi pesniti v latinščini.²⁹⁸ Nato je misel na duhovniški poklic opustil in želel študirati pravo v Padovi. Januarja 1586 se je tako na poti v Italijo ustavil doma in resno zbolel. Ko se mu je okrog velike noči zdravje vrnilo, je sklenil nadaljevati s študijem teologije in se namesto v Padovo napotil v Gradec.²⁹⁹

Leta 1588 ga je v duhovnika v Seckauu posvetil tamkajšnji škof Martin Brenner, nato pa je Hren opravljal službe stolnega kanonika, pridigarja in naposled 1596 stolnega dekana v Ljubljani.³⁰⁰ Njegov škofovski predhodnik Janez Tavčar je svojega stolnega dekana cenil in ga nadvojvodinji Mariji in njenemu sinu Ferdinandu predlagal za svojega naslednika.³⁰¹ Ko je Tavčar 24. avgusta 1597 naposled v Gradcu umrl,³⁰² je nadvojvoda Ferdinand Hrena 18. oktobra 1597 imenoval za ljubljanskega knezoškofa, vendar sta proti temu spletkarila Ursinus de Bertis, prošt v Dobrli vasi,³⁰³ ki je hotel ljubljansko škofijo zase, in graški nuncij Hieronim

²⁹³ Škulj, Edo: Škof Hren in cerkvena glasba. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 655.

²⁹⁴ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 78.

²⁹⁵ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

²⁹⁶ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0827/VIEW/> (18. 2. 2012)

²⁹⁷ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 78, 79.

²⁹⁸ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 111.

²⁹⁹ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁰⁰ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 111.

³⁰¹ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁰² Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 104.

³⁰³ Ursinus de Bertis (tudi Ursino de Bertis) je po spodletelem poskusu, da bi postal ljubljanski škof, leta 1597 dobil tržaško škofijo. V letih 1612 in 1613 je vizitiral avstrijski del oglejskega patriarhata in zastopal njegove interese do jurisdikcije nad spornimi župnijami proti ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu. (Dolinar, France

grof Portia,³⁰⁴ ki pa je kandidiral za tržaško škofijo.³⁰⁵ Rivala sta Hrenu še dolgo časa grenila življenje ter mu očitala celo incest.³⁰⁶ Zaradi njiju se je Hren znašel v preiskavi in posledično prejel papeško potrditev šele 29. marca 1599.³⁰⁷ Močno zaveznico je imel Hren v nadvojvodinji Mariji, duši protireformacije v Notranji Avstriji. Nemara je bila prav intervencija nadvojvodinje matere pri papežu v Ferrari ključna za Hrenovo zmago nad tekmece za ljubljanski knežješkofovski naslov.³⁰⁸

V škofa ga je naposled 12. septembra v Gradcu posvetil sam nuncij Portia,³⁰⁹ sopsosvečevalca pa sta bila lavantinski škof Jurij Stobej in sekovski škof Martin Brenner.³¹⁰ Ljubljanski knezoškof Hren je s svojima sopsosvečevalcema Stobejem in Brennerjem čez nekaj let sestavljal trojico, ki je pomembno zaznamovala izvedbo protireformacije v deželah Notranje Avstrije.

Hren je kot vodja reformacijske komisije v ljubljanski škofiji s silo, a brez prelivanja krvi, uveljavil protireformacijo. Komisija je sežgala veliko število slovenskih protestantskih knjig, enajst vozov samo v Ljubljani.³¹¹ Sicer je bil dejaven na področju katoliške obnove na Kranjskem. Podpiral je meniške redove, še zlasti jezuite in kapucine, svojim duhovnikom je priskrbel slovenske prevode katoliškega katekizma, bil je mecen in je veliko obnavljal ter gradil. Po besedah biografa Josipa Turka si svojega spomenika Hren nikakor ni hotel postaviti na žalostnih razvalinah. Tega si je naposled tudi res postavil, in sicer leta 1622 ob petindvajsetletnici svojega škofovanja v Ljubljani.³¹²

V politiki je bil kot notranjeavstrijski namestnik v Gradcu dejaven med letoma 1614 in 1621, ravno v času, ko si je Ferdinand II. zagotovi tri krone in se s stanovsko opozicijo na Češkem spustil v spopad evropskih razsežnosti. Interese dvora je Hren energično branil tudi na kranjskih deželnih zborih.

Martin: Apostolski vizitaciji ljubljanske škofije 1607/08 in 1620/21. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 119, 120).

³⁰⁴ Hieronim grof Portia, v literaturi ga imenujejo tudi Girolamo Portia, Grimaldo Porzia ali Hieronimus von Portia je bil graški nuncij med letoma 1592 in 1606.

³⁰⁵ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 80.

³⁰⁶ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁰⁷ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 112.

³⁰⁸ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon 1*. Ljubljana : Zadržna gospodarska banka, 1925, str. 344–345.

³⁰⁹ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³¹⁰ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 112.

³¹¹ Grdina, Igor: Hrenov odnos do protestantov. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 236.

³¹² Turk, Tomaž Hren, str. 347.

Ljubljanski škof si je nakopal veliko nasprotnikov tako na protestantski kot tudi na katoliški strani. Medtem ko so protestanti nanj v Kamniku neke noči celo streljali,³¹³ so mu katoliški nasprotniki, zbrani okrog graške nunciature, pripravili kar dve apostolski vizitaciji njegove škofije in ga pogosto obrekovali. Težave so mu povzročali tudi ljudje iz lastnega kroga sodelavcev: proštje Gašper Freudenschuss, Andrej Kralj in Gašper Bobek.³¹⁴

Njegovo protireformacijsko delo je bilo naposled gotovo, ko je cesar Ferdinand II. v letih 1628 in 1629 izgnal še preostalo protestantsko plemstvo, za kar se je Hren ves čas zavzemal.³¹⁵ Tako se je na Kranjskem končalo obdobje reformacije in stanovsko monarhičnega dualizma, uveljavila sta se katolicizem in konfesionalni absolutizem.

Tomaž Hren je umrl 10. februarja 1630 v Gornjem Gradu.³¹⁶ Nasledil ga je Rinaldo Scarlichi, ki je bil pred tem tržaški škof. V Trstu je namreč avgusta 1620 nasledil starega Hrenovega sovražnika Ursina de Bertis, ki je pred tem umrl.³¹⁷ Scarlichiju je škofovsko posvečenje v Trstu podelil prav knezoškof Hren.

Leta 1630 je Scarlichi postal namestnik za Notranjo Avstrijo, po Hrenovi smrti februarja ga je cesar Ferdinand II. imenoval še za ljubljanskega knezoškofa. Papeška potrditev je tokrat prišla neprimerno hitreje kot v času umeščanja Hrena, namreč že 13. novembra istega leta.³¹⁸ Novi škof je s prihodom v Ljubljano precej odlašal in bil naposled slovesno umeščen šele 26. avgusta 1631, ko je bil že zelo bolan in so ga za slovesno umestitev morali prinesiti v stolnico.

Scarlichi je imel do svojega škofovskega predhodnika Hrena odklonilen odnos in ni hotel poravnati niti stroškov njegovega pogreba,³¹⁹ poleg tega ga je skušal očrniti v svojih poročilih v Rim, kar dokazuje, da je imel Hren res veliko sovražnikov ne le med protestanti.³²⁰ Višje so ga cenili predstavniki tako imenovane katoliške dobe v slovenskem

³¹³ Prav tam, str. 346

³¹⁴ Turk, Josip: Tomaž Hren. *Ponatis iz Bogoslovnega vestnika*, letnik VIII. Ljubljana : Bogoslovna akademija, 1928, str. 11.

³¹⁵ Turk, Tomaž Hren, str. 8.

³¹⁶ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 120.

³¹⁷ Prav tam, str. 125.

³¹⁸ Prav tam, str. 125–126.

³¹⁹ Kolar, Bogdan: Ljubljanski škof Tomaž Hren. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 59.

³²⁰ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 126, 130.

pismenstvu, ki so mu, na čelu z Janezom Vajkardom Valvasorjem, nadeli laskavi psevdonom apostola Kranjske in ga primerjali celo s papežem Gregorjem VII.³²¹

4.2 Tomaž Hren kot ljubljanski knezoškof

Tomaž Hren, deveti ljubljanski (knezo-)škof,³²² je svojo škofijo vodil kot tipičen tridentinski škof.³²³ Skrbel je za katoliško obnovo in izobraževanje duhovništva, podpiral meniške redove, še zlasti jezuite in kapucine.

Odločno je podpiral program lavantinskega škofa Stobeja,³²⁴ ki ga je le-ta v posebni spomenici 20. julija 1598³²⁵ predstavil nadvojvodi Ferdinandu in je predvideval čimprejšnjo izvedbo protireformacije, kot je bila dogovorjena že v Münchnu 1579.³²⁶ Kot pomemben akter v političnem življenju vojvodine Kranjske je nastopil že 10. februarja 1597, ko je še kot stolni dekan v deželnem zboru podpiral dedno poklonitev novemu nadvojvodi Ferdinandu pred izročitvijo verskih pritožb.³²⁷ Sama dedna poklonitev je bila prva Ferdinandova zmaga nad protestantskim plemstvom, saj mu tako ni bilo treba spoštovati bruške pacifikacije, ki jo je že leta 1578 s protestantskimi stanovi sklenil njegov oče nadvojvoda Karel II.³²⁸ Hren je

³²¹ Turk, Tomaž Hren, str. 350.

³²² Tomaž Hren je bil deveti ljubljanski škof, hkrati pa je bil tudi osmi ljubljanski knezoškof. Drugemu ljubljanskemu škofu Krištofu Ravbarju (od 1488 do 1536) je namreč cesar Ferdinand I. za njegove zasluge podelil knežji naslov in tega so z nekaj presledki nato nosili vsi njegovi nasledniki do leta 1918 (Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 6).

³²³ Prav tam, 112.

³²⁴ Franci Petrič navaja, da je Jurij Stobej odločno zavrnil reformni načrt graškega nuncija Portie, ki je za odpravo protestantizma v Notranji Avstriji predvideval tudi inkvizicijo (Petrič, *Življenjska pot Tomaža Hrena*, str. 81).

³²⁵ Strategijo rekatolizacije Notranje Avstrije je izdelal lavantinski škof Stobej, škofa Brenner in Hren pa sta jo le izvršila. V svoji spomenici, ki je slonela na realni oceni razmer, je Stobej zagovarjal stališče, da je treba rekatolizacijo izvesti takoj, ne ozirajoč se na vojno s Turki, v katero je bil zapleten nadvojvoda. Ukrepe bi bilo treba izpeljati na osnovi legalističnega načela augsburškega verskega miru (*ubi unus dominus ibi sit religio – cuius regio, illius religio*) iz leta 1555. Deželni knez naj bi nastopil mirno, ampak energično. Stobej nasprotuje nasilju in disputacijam, saj ti dve sredstvi nimata pravega učinka. Dela bi se bilo po njegovem mnenju treba lotiti selektivno, saj bi z nastopom proti vsem protestantskim stanovom izzvali premočan odpor. Za začetek naj bi se predikantom v Gradcu prepovedalo pridiganje, nato pa naj se jih izgnalo. Potem bi prišli na vrsto predikanti iz drugih dednih dežel. Če pa bi kje prišlo do upora protestantov, naj bi bilo v pripravljenost sto do dvesto zanesljivih katoliških vojakov (Grdina, Hrenov odnos do protestantov, str. 232–233).

³²⁶ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 114.

³²⁷ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³²⁸ Petrič, Franci: Ljubljanski škof Janez Tavčar. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 42.

nato posredoval pri nadvojvodinji Mariji, da je treba v ljubljanski mestni svet spustiti le katoličane, kar se je zgodilo leta 1599.³²⁹

Sicer je imela ljubljanska škofija v Hrenovem času približno 60.000 duš in 60 župnij in vikariatov, štela je približno 103 duhovnike, na njenem ozemlju pa je bilo 12 samostanov moških redov.³³⁰ Razdeljena je bila na dva arhidiakonata, gorenjskega in dolenskega, ter pet komisariatov: Gornji Grad, Slovenj Gradec, Pilštajn, Pliberk in Vransko.³³¹ Torej je škofija imela svoje župnije v treh deželah: Kranjski, Štajerski in Koroški. Obkrožala so jo ozemlja Oglejskega patriarhata, vendar je bila ljubljanska škofija iz njegove oblasti eksemptna, kar je njenim škofom, kot bomo videli, povzročalo tudi težave.

4.2.1 Vodja reformacijske komisije

Ko sta svoje delo končali reformacijski komisiji na Štajerskem in Koroškem, je Ferdinand z izvedbo komisije na Kranjskem zaradi zunanjepolitičnih razlogov (vojna s Turčijo) najprej hotel počakati, vendar so ga svetovalci prepričali, da se je vredno dela lotiti takoj.³³² Zato je leta 1600 nadvojvoda imenoval Hrena za vodjo reformacijske komisije za Kranjsko; to so poleg knezoškofa sestavljali še: deželni glavar Jurij Lenković, kranjski deželni vicedom Jožef pl. Rabatta in Filip Kobenc l s Proseka.

Tako imenovane *reformacijske komisije* so bile deželnoknežja služba, ki je v bistvu služila za uveljavitev določb augsburškega verskega miru iz leta 1555, po katerih je vero svojih podložnikov določal deželni knez in so veljale na ozemlju celotnega Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Habsburžani so predvsem zaradi turške nevarnosti zaostajali za ostalimi knezi cesarstva pri »reformiranju« svojih dežel.³³³

Reformacijske komisije so bile poleg tega dobro preizkušeno sredstvo, saj so jih za obračun z drugoverci uporabljali tako protestantski kot katoliški knezi cesarstva.³³⁴ Pred

³²⁹ Turk, Josip: Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³³⁰ Ti podatki so povzeti po Hrenovem poročilu za Rim (*Relatio de statu ecclesiae*) iz leta 1616. (Dolinar, France Martin: Apostolski vizitaciji Ljubljanske škofije 1607/08 in 1620/21. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 126).

³³¹ Kolar, Bogdan, Tomaž Hren, str. 54.

³³² Košir, Borut: Škof Tomaž Hren in Tridentinski cerkveni zbor. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 147.

³³³ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 114 in 116.

³³⁴ Reformacijske komisije so na Kranjskem prvič poskusno uporabili že pred dobrima dvema desetletjema, ko je bil leta 1578 odpravljen protestantizem na briksenškem Bledu in med letoma 1585 ter 1587 v freisinškem loškem gospodstvu. Takrat je bil s protireformacijskim delom tesno povezan Hrenov škofovski predhodnik

Notranjo Avstrijo so jih poznali že v deželah, kot so Saška, Hessen, Prusija, Brandenburg, Pfalc in Bavarska.³³⁵

Ukrepi reformacijskih komisij so zadeli le meščane in podložnike, ne pa tudi plemstva. To je zaenkrat zasebno še lahko ostalo v luteranski veri, leta 1628 pa je cesar tudi plemstvo notranjeavstrijskih dežel postavil pred izbiro rekatolizacije ali izselitve.³³⁶

Brennerjevo komisijo je na začetku spremljalo kar 800 vojakov, Hrena pa le nekaj sto. Hren je svoje delo kot vodja reformacijske komisije opravil temeljiteje kot njegov kolega, ki je za reformacijo spodnje Štajerske potreboval le sedem tednov. Hren si je za Kranjsko vzel kar slabi dve leti časa.³³⁷ Zaradi mogočnih nasprotnikov iz graške nunciature si namreč ni mogel privoščiti površno opravljenega dela, saj bi ga to lahko izpostavilo novim očitkom.³³⁸

Komisija je svoj pohod začela 9. aprila 1600 v Velenju in do junija prečesala vse spodnještajerske župnije ljubljanske škofije, julija pa se je podala na Koroško. Po tem je prišla na vrsto kranjska prestolnica Ljubljana. Tu je 1. novembra škof »reformiral« cerkev sv. Elizabete, ki so jo desetletja uporabljali protestanti. 29. decembra je sežgal osem vozov protestantskih knjig, 9. januarja 1601 pa še tri vozove. 11. januarja je bilo uničeno protestantsko pokopališče, trupla protestantskih pridigarjev, ki so bili pokopani po raznih ljubljanskih cerkvah, pa zmetana v Ljubljano.³³⁹ Sicer je bil v januarju v načrtu obračun z ljubljanskimi protestanti, škof pa je razlagal katoliške verske resnice tri do štiri ure na dan. Protestantom je bila predočena prisega, ki je imela po mnenju Josipa Grudna močnejše izražen katoliški značaj kot podobne prisege na Štajerskem in Koroškem. Le petnajst ali šestnajst meščanov, ki so še vedno vztrajali pri augsburški veroizpovedi, je moralo priznati svoje premoženje, plačati od njega *deseti pfenig* ter se v roku šestih tednov in treh dni izseliti.³⁴⁰

Po tem se je komisija v februarju 1601 napotila na Gorenjsko, najprej v Kamnik, kamor je prispela 8. februarja. Na trgu so sežgali večje število protestantskih knjig, štirje

knezoškof Janez Tavčar. Hren pa se je z delom v reformacijski komisiji prvič seznanil leta 1598, ko je imel nastavit katoliškega duhovnika v fari Škocjan (Rajšp, Vincenc: Tomaž Hren – Deželni namestnik v Gradcu. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 91, 93).

³³⁵ Höfer, Rudolf K.: Bischoff Martin Brenner als Gegenreformer und Katholischer Reformer. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 25.

³³⁶ Höfer, Bischoff Martin Brenner, str. 34.

³³⁷ Glavno delo je komisija na Kranjskem opravila med aprilom 1600 in marcem 1602.

³³⁸ Grdina, Hrenov odnos do protestantov, str. 236.

³³⁹ Prav tam, str. 236.

³⁴⁰ Gruden, *Zgodovina*, str. 834.

meščani pa so morali v izgnanstvo.³⁴¹ Nato so na gradu Križ razstrelili molilnico in razdejali protestantsko pokopališče. Tri dni kasneje, 11. februarja, so prišli v Kranj, kjer so se z nekaj izjemami komisiji pokorili vsi meščani, zgodil pa se je umor katoliškega meščana Lovretiča. 13. februarja je Hren ob podpori sto petdeset kmetov svoje poslal še v Tržič, kjer so se vsi tržani uklonili. 17. februarja so v Kranju sežgali protestantske knjige in škof je slovesno umestil novega mestnega župnika.³⁴²

Naslednja postaja je bila Škofja Loka, kjer se je po treh dneh spreobrnilo vseh deset luteranov, zasežene knjige so sežgali. Nato se je komisija vrnila v Ljubljano, kjer je več sto protestantov podalo katoliško prisego.³⁴³ 7. marca je Hren skupaj s Filipom Kobenceljem odšel proti Radovljici ter 10. marca razstrelil protestantsko molilnico v bližnjih Begunjah. Pri tem bi leteče kamenje kmalu poškodovalo še bližnjo katoliško cerkev sv. Urha.³⁴⁴ V Radovljici so vsi meščani prisegli pokorščino.³⁴⁵

Naslednja postaja je bila Kropa, kjer sta dva prebivalca moral v izgnanstvo, eden pa je bil postavljen k sramotilnemu stebru z odprto protestantsko knjigo. Komisija je pot nadaljevala na Jesenice proti Buccelenijevim fužinam ter v Belo Peč in Kranjsko Goro poslala pooblaščenca. 18. marca je škof maševal v Radovljici in bil 20. marca ponovno v Kranju, kjer so naslednjega dne protestantske ženske podale katoliško prisego. Škof Hren je nato preko Kamnika odšel v Gornji Grad, Kobencelj pa je pot nadaljeval na Koroško.³⁴⁶

Po vrnitvi v Ljubljano je Hren aprila 1601 rekatoliziral ljubljanske žene. Dvesto jih je takoj podalo prisego, nekaj žena in deželnihi uradnikov so izgnali, mater in sestro predikanta Janža Znojilška³⁴⁷ pa so zaprli na *Trančo* (v mestno ječo).³⁴⁸ Maja je bil Hren spet v Gornjem Gradu, po vrnitvi v Ljubljano pa je 21. junija priredil slovesno procesijo sv. Rešnjega telesa.³⁴⁹ Ta je pomenila neke vrste proslavo triumfa nad protestantizmom v Ljubljani, procesija je bila namreč indikator katolicizma in je v Ljubljani več desetletij ni bilo.³⁵⁰

³⁴¹ Prav tam, str. 834.

³⁴² Prav tam, str. 834.

³⁴³ Prav tam, str. 834–835.

³⁴⁴ Prav tam, str. 835.

³⁴⁵ Prav tam, str. 835.

³⁴⁶ Prav tam, str. 835–836.

³⁴⁷ Predikanta Janža Znojilška je Hren izgnal že maja 1598, ko je kot deželnoknežji komisar rekatoliziral faro Škocjan pri Turjaku. (Rajšp, Vincenc: Protireformacija na Kranjskem, na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 208–209).

³⁴⁸ Gruden, *Zgodovina*, str. 836.

³⁴⁹ Grdina, Hrenov odnos do protestantov, str. 239.

³⁵⁰ Gruden, *Zgodovina*, str. 836.

V drugi polovici julija je komisija še enkrat prečesala Gorenjsko; obiskala je Belo Peč, Kranjsko Goro, Jesenice, Srednjo vas, Radovljico in Kropo.³⁵¹ Potem se je prestrukturirala, saj sta komisarja deželni glavar Jurij Lenković in vicedom Jožef pl. Rabatta medtem umrli. Njuni mesti sta zasedla novi vicedom Filip Kobencelj in deželni upravnik Volk Paradeiser. Reformacijska komisija je postala stalen deželnoknežji urad in je imela pravico preiskovanja in razsojanja v vseh verskih in npravstvenih zadevah³⁵² ter je z delom v sicer omejenem obsegu nadaljevala še v dvajseta leta 17. stoletja.

Meseca marca 1602, v pustnem času, se je komisija podala še na Dolenjsko, in sicer po poti Višnja Gora, Novo mesto, Kostanjevica, Črnomelj ter Metlika, kjer so razstrelili protestantsko cerkev. S tem je bilo glavno delo protireformacije zaključeno,³⁵³ vendar pa je v deželi še vedno ostalo protestantsko plemstvo, nad katerim komisija ni imela nobene jurisdikcije.

Komisiji so še vedno ostale manjše naloge; 31. aprila 1603 je tako izdala odlok, da naj mestne oblasti pobirajo pri meščanih listke o opravljeni velikonočni spovedi in obhajilu, ker se teh zapovedanih praznikov mnogi meščani še vedno niso držali.³⁵⁴ Svoje delo je nadaljevala tudi v naslednjih letih. Tako je aprila 1615 zaslišala več ljudi, ki so bili osumljeni krivoverstva, in v naslednjem mesecu poslala sekretarja k stanovom z zahtevo, da izročijo vse nekatoliške knjige.³⁵⁵ Do enega večjih zaslišanj pred reformacijsko komisijo je prišlo spet novembra istega leta v škofijski palači v Ljubljani.³⁵⁶ Komisija je bila nato zopet dejavna decembra 1617.

Da protestantizem na Kranjskem kljub delu komisije ni kar tako hitro usahnil, pričajo pisma Ferdinanda II. verskim komisarjem na Kranjsko. Tako je v pismu z dne 15. januarja 1621 opozarjal na razpečevanje prepovedane literature med protestantskim plemstvom. Veliko prahu je dvignilo tudi dejstvo, da je Ernreicha pl. Lamberga poročil predikant, čeprav je omenjeni plemič že prestopil v katolicizem. Še 9. avgusta 1623 je cesar spet opozarjal komisijo, da je na Kranjskem še veliko krivovercev, zlasti v Ljubljani.³⁵⁷

³⁵¹ Grdina, Hrenov odnos do protestantov, str. 239.

³⁵² Gruđen, *Zgodovina*, str. 836.

³⁵³ Grdina, Hrenov odnos do protestantov, str. 236–239.

³⁵⁴ Gruđen, *Zgodovina*, str. 836.

³⁵⁵ Rajšp, Vincenc, Tomaž Hren – deželni namestnik v Gradcu. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 94.

³⁵⁶ Rajšp, Tomaž Hren – deželni namestnik, str. 94.

³⁵⁷ Prav tam, str. 94.

4.2.1.1 Posledice dela reformacijske komisije

V poročilu, ki ga je Hren že leta 1601 poslal v Rim, se je pohvalil, da je v enem letu sežgal veliko število protestantskih knjig in pridobil za katolicizem nemalo cerkva ter več kot 40.000 duš.³⁵⁸

V tem času so bile protestantske knjige, seveda tudi slovenske, označene ne le kot krivoverske, temveč tudi kot protidržavne; uničevane so bile torej na zahtevo deželnega kneza. Hren po mnenju Francija Petriča ni nasprotoval le slovenskim, temveč tudi nemškim in latinskim protestantskim knjigam.³⁵⁹ Kljub temu pa je z zažiganjem knjig nastala velika škoda, gospodarsko osiromašena pa Kranjska ni bila več meddeželno središče kot v času slovenskega protestantskega pismenstva.³⁶⁰

Kljub medkonfesionalnim nasprotjem je Hren cenil delo protestantov na jezikovnem področju, še zlasti Dalmatinov prevod Biblije, ki pomeni tudi podlago Hrenovemu katoliškemu lekcionarju *Evangelia inu lystuvi*. Hren je nato dvakrat od Rima izposloval dovoljenje, da so tudi nekateri katoliški duhovniki smeli brati protestantske knjige. 12. junija³⁶¹ 1602 mu je to dovolil papež Klemen VIII,³⁶² 1. julija 1621³⁶³ pa Gregor XV.³⁶⁴ Prvo dovoljenje je bilo izdano za šest neimenovanih duhovnikov, za dobo treh let z možnostjo podaljšanja, in sicer za vse »krivoverske« knjige in ne le za dela slovenskih protestantov, čeprav so največ uporabljali prav Dalmatinov prevod Biblije. Drugo dovoljenje, tega je leta 1621 ljubljanski škof dobil od Kongregacije Svete inkvizicije, se je nanašalo na drugih šest duhovnikov, ki jih je škof lahko izbral sam.³⁶⁵

Hren je delo kot vodja reformacijske komisije na Kranjskem opravil kot državni uradnik v službi habsburškega deželnega kneza, in sicer s silo, a brez prelivanja krvi.³⁶⁶

³⁵⁸ Prav tam, str. 837.

³⁵⁹ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 85.

³⁶⁰ Grdina, Hrenov odnos do protestantov, str. 240.

³⁶¹ Turk, Tomaž Hren, str. 348.

³⁶² Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 85.

³⁶³ Turk, Tomaž Hren, str. 348.

³⁶⁴ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 85.

³⁶⁵ Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba (1600-1758)*. Ljubljana : tipkopis, 2012, str. 53–54.

³⁶⁶ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 116.

4.2.2 Hren v boju s plemstvom

Tudi potem ko je reformacijska komisija končala svoje delo, so v deželi še vedno ostali protestantski plemiči, ki so bili zaslomba protestantizmu v deželi in pomembna opozicija nadvojvodi v deželnem zboru.

Kranjski deželni zbor so sicer sestavljale štiri kurije, prvi kuriji, torej duhovskemu stanu, je pripadal tudi Hren sam.³⁶⁷ Drugo kurijo – gosposki stan, so sestavljali knezi, grofje in baroni. Tretja kurija se je imenovala tudi stan vitezov ali deželanov. Četrto kurijo pa so predstavljali mestni sodniki deželnoknežjih mest.³⁶⁸ Hren je, da bi okrepil katoliško stranko v deželnem zboru, podpiral kurijo deželno knežjih mest in trgov.³⁶⁹ Janez Vajkard Valvasor poroča, da je Hren kot deželni maršal dva meseca celo vodil seje deželnega zbora.³⁷⁰

24. oktobra 1604 je knezoškof poslal na dvor v Gradec poročilo, v katerem je podpiral trgovske koristi mest in njihovo glasovalno pravico. Spor s plemstvom se je nadaljeval, dokler niso protestantski stanovi 18. avgusta 1607 poslali svoje pritožbe zoper Hrena nadvojvodi, potem pa 3. decembra istega leta Hrena izključili iz zasedanj deželnega zbora. Ferdinand je medkurialni spor v kranjskem deželnem zboru naposled rešil kompromisno. 24. decembra 1608 je zahteval, da se knezoškofu spet omogoči sodelovati na sejah zbora, Hrenu pa svetoval, naj v bodoče ne bo tako oster.³⁷¹

Nedvomno je knezoškof predstavljal trdno oporo deželnemu knezu pri uveljavljanju nove absolutistične politike v kranjskem deželnem zboru. Spor s plemstvom se je zaostрил ponovno že leta 1605, in sicer glede restitucije v času reformacije odtujenega cerkvenega premoženja. Tu je na plano prišla še ena razsežnost nasprotja s plemstvom, saj sta imeli strani različne poglede na deželno avtonomijo. Ker je bil spor glede vračanja cerkvenih posesti kompetenčne narave, je plemstvo zahtevalo, da se le-ta rešuje v deželi, Hren pa, da se reševanje prenese v Gradec.³⁷²

Leta 1607 so stanovi sklicali odbor, ki naj bi razpravljal o varovanju deželne avtonomije. Hren je torej zagovarjal načela deželnoknežjega centralizma proti deželnemu

³⁶⁷ V prvi kuriji so sicer sedeli: ljubljanski škof, freisinški škof, briksenški škof, tržaški škof, pičenski škof, ljubljanski komtur, ljubljanski stolni prošt, novomeški prošt, prelat Stične, prelat Kostanjevice, prelat Bistre, ljubljanski stolni dekan in šest ljubljanskih kanonikov (Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga IX. Ljubljana : Zavod Dežela Kranjska, 2011, str. 97).

³⁶⁸ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga IX, str. 97.

³⁶⁹ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁷⁰ Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII. Ljubljana : Zavod Dežela Kranjska, 2010, str. 668.

³⁷¹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 116.

³⁷² Rajšp, Tomaž Hren – Deželni namestnik, str. 92.

partikularizmu in v skladu s Stobejevo spomenico uveljavljal ugled deželnega kneza, *auctoritatem principalis*.³⁷³

Ferdinand II. se je za izgon protestantskega plemstva iz notranjeavstrijskih dežel odločil 1628,³⁷⁴ kar so mu omogočile vojaške zmage vojskovodji Johanna Tserclaesa von Tillyja in Albrechta von Wallensteina na bojiščih tridesetletne vojne ter mir z visoko porto.

4.2.3 Čas obnove in utrjevanja katolicizma na Kranjskem

Z reformacijsko komisijo je Hren v grobem zaključil proces protireformacije, potem pa je bil dejaven na številnih področjih, da bi obnovil Katoliško cerkev še odznotraj.

Trudil se je za utrditev in poglobitev verskega življenja med ljudstvom in duhovščino, prenovil je semenišče pri ljubljanski stolnici, za duhovniške kandidate je ustanovil štipendije pri jezuitih v Ljubljani, Gradcu in na Dunaju. V Gornjem Gradu je imel letne sinode za duhovnike svoje škofije, med katerimi je bila zlasti pomembna tista leta 1604, ko je Hren kot prvi v ljubljanski škofiji objavil tridentinski odlok o sklepanju zakonov (*decretum Tametsi*) v latinščini, nemščini in slovenščini.³⁷⁵ Leta 1605 je v Gornjem Gradu obudil Tavčarjevo semenišče – Marijanski kolegij (*Collegium Marianum*),³⁷⁶ kjer je imel tudi letne sinode za duhovnike svoje škofije in se boril proti konkubinatu med duhovniki.³⁷⁷

4.2.3.1 Hren in jezuiti

Jezuitom je vrata v Ljubljano sicer odprl že Hrenov predhodnik Janez Tavčar januarja 1597.³⁷⁸ A je nato Hren, tudi sam jezuitski učenec, svojo projezuitsko identiteto pokazal že ob proglasitvi Ignacija Lojolskega za blaženega in v pismu papežu predlagal še najvišjo stopnjo kanonizacije zanj.³⁷⁹ Jezuite je tudi gmotno podpiral. Tako je na primer leta 1611 obnovil vilo v Tivoliju, jim postavil hišo pri Trstu, 15. novembra 1615 posvetil jezuitsko

³⁷³ Prav tam, str. 93.

³⁷⁴ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁷⁵ Turk, Tomaž Hren, str. 346.

³⁷⁶ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, 83.

³⁷⁷ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁷⁸ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str.104.

³⁷⁹ Bratina, Lojze: Tomaž Hren in jezuiti. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 252.

cerkev sv. Jakoba v Ljubljani in ves čas izdatno podpiral tudi gledališko dejavnost jezuitov.³⁸⁰

Vendar so odnose med Družbo Jezusovo in knezoškofom že od leta 1600 dalje kazili spori med škofijskim kapituljem in jezuiti. Najbolj znan konflikt je nastopil prav po omenjeni posvetitvi nove jezuitske cerkve, ko so jezuiti začeli s slovenskimi pridigami, ki so privabile več ljudi kakor pred tem nemške. Hren se je v tem sporu postavil na stran kapitulja, ki se je bal, da bi ob še eni slovenski pridigi zmanjkalo poslušalcev v stolnici. Hrenov tokratni odklonilni odnos je v nasprotju z njegovo siceršnjo naklonjenostjo jezuitom in rabi slovenščine.³⁸¹ Hren je namreč skupaj z jezuitom Janezom Čandkom pripravil več prevodov v slovenščino. Najodmevnejša publikacija je bil prvi katoliški lekcionar *Evangelia inu lystuvi*,³⁸² vendar o tem več v poglavju o Hrenovih kulturnih dosežkih.

Odnosi z jezuiti so se otoplili leta 1622, ko je papež Gregor XV. 12. marca kanoniziral Ignacija Lojolskega, kanonizacijo pa so slovesno praznovali tudi v Ljubljani.³⁸³ Kljub medsebojni naklonjenosti med Družbo Jezusovo in Hrenom pa so propadli trije škofovi načrti sodelovanja in tako nikoli ni začela z delom tiskarna, ki naj bi delovala v sklopu kolegija. Prav tako pri jezuitih ni zaživela posojilnica, čeprav se je Hren večkrat pohvalil, da jo je že ustanovil. Naposled pa je propadla tudi škofova namera, da bi jezuiti misijonarili med Uskoki, pri čemer bi za izhodišče uporabili njihovo rezidenco v Pleterjah.³⁸⁴ Zanimivo je tudi, da se v *Historiae annuae*, letopisu jezuitskega kolegija v Ljubljani, Hrenova smrt sploh ne omenja, kljub temu da ga isti vir večkrat časti kot »dobrotnika družbe«.

4.2.3.2 Hren in kapucini

Poleg jezuitov so katoliško obnovo odločilno podprli tudi kapucini. Leta 1599 se je začel njihov misijon pod vodstvom Lovrenca Brindiškega v Pragi. Prav ta je bil osnova za češko-

³⁸⁰ Bratina, Tomaž Hren in jezuiti, str. 250.

³⁸¹ Prav tam, str. 252.

³⁸² Turk, Tomaž Hren, str. 18.

³⁸³ Bratina, Tomaž Hren in jezuiti, str. 254.

³⁸⁴ Prav tam, str. 255.

avstrijsko-štajerski komisariat,³⁸⁵ ki se je zaradi hitre širitve kapucinskih samostanov kaj hitro razdelil na dva dela.³⁸⁶

Leta 1606 je škof Hren povabil kapucine v Ljubljano,³⁸⁷ pobudo pa je podpiral tudi nadvojvoda Ferdinand, ki je za novi samostan poklonil vicedomski vrt zunaj mestnega obzidja in tako postal nominalni ustanovitelj kapucinskega samostana v Ljubljani. Dne 25. aprila 1607 je bila slovesnost ob posvetitvi temeljnega kamna, nova samostanska cerkev pa je stala že 31. avgusta 1608, ko se je slovesnosti udeležilo 20.000 vernikov iz 25 župnij treh dežel.³⁸⁸ Sama izgradnja cerkve in nato tudi samostana je v veliki meri Hrenova zasluga, saj jo je izdatno gmotno podprl in samostan tudi kasneje podpiral z darovi. Pomagal je tudi kapucinom v drugih deželah. V letih 1613 in 1614 je tako z različnimi darovi priskočil na pomoč nastajajočim kapucinskim samostanom na Reki, Ptuju in v Celju.³⁸⁹

Štajerski komisariat, ki je obsegal tudi Koroško, Kranjsko in Goriško, se je hitro dovolj okrepil, da mu je generalni kapitelj v Rimu leta 1618 podelil status samostojne Štajerske province, ki je v celoti štela 33 samostanov in en hospic. Kapucini so bili tako v 17. in v prvi polovici 18. stoletja najštevilčnejša redovna skupnost v notranjeavstrijskih deželah.³⁹⁰

Poleg podpore obnovi meniškega življenja je ljubljanski škof spodbujal tudi romanja in božje poti, še zlasti romanje v Aachen.³⁹¹

4.2.3.3 Prizadevanja za unijo z Uskoki

Leta 1611 je med Uskoki, pravoslavni priseljenci na Hrvaškem, nastala grškokatoliška Cerkev s središčem v Marči pri Križevcih.³⁹² Hren je unijatska prizadevanja podpiral iz dveh

³⁸⁵ Zaradi hitre rasti je bil češko-avstrijsko-štajerski komisariat na generalnem kapitlju v Rimu leta 1608 razdeljen na dva dela. Kranjska je pripadala tako imenovanemu *Štajerskemu komisariatu*, ki je obsegal še Štajersko in Koroško (Škafar, Vinko: Hren ter kapucini in drugi redovi. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 268).

³⁸⁶ Škafar, Hren ter kapucini, str. 264.

³⁸⁷ Petrič, Življenjska pot Tomaža Hrena, str. 87.

³⁸⁸ Škafar, Hren ter kapucini, str. 264–265.

³⁸⁹ Prav tam, str. 268.

³⁹⁰ Benedik, Metod: Kapucini v notranjeavstrijskih deželah. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, str. 89.

³⁹¹ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

³⁹² Dolenc, Bogdan: Tomaž Hren in Uskoki. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 227.

razlogov: zaradi prizadevanja za enotnost Cerkve in ker bi taka verska enotnost nudila dobro osnovo za boj proti Turkom.³⁹³

Ljubljanski knezoškof je na lastne stroške vzgajal dva uskoška mladeniča, a sta oba umrla še pred polnoletnostjo, kasneje pa je Hren šolal še dva turška sinova. Sicer je svoj pogled na razvoj unijatstva oziroma konverzijo Uskokov predstavil dunajskemu nunciju v svojem pismu decembra 1625. S pomočjo cesarskih vojaških upraviteljev naj bi poiskali dvanajst dečkov in jih izšolali v Gradcu, nato pa bi jih poslali nazaj med svoje rojake, kjer bi službovali.³⁹⁴ Vendar so ta prizadevanja po Hrenovi smrti zastala,³⁹⁵ prav tako pa mu že za časa življenja ni uspelo pridobiti ljubljanskih jezuitov za misijonarjenje med Uskoki.³⁹⁶

4.2.4 Spori z graško nuncijaturo, tržaškim škofom in oglejskim patriarhom ter dve apostolski vizitaciji

Graški nunciji so Hrenu vseskozi ostali sovražni, čemur so se pridružile še druge težave. Tako se je škof v Gornjem Gradu med letoma 1602 in 1607 prepiral s podložniki zaradi tlake, desetine in škofove odredbe, da morajo kmetje ob kugi mrliče pokopavati pri oddaljeni cerkvi sv. Magdalene in ne pri gornjegrajski cerkvi. Za posredovanje v nastalem sporu se je Hren obrnil na posvetno oblast, a ga je papež Klemen VIII. opozoril na neustreznost takega ravnanja. Spor je tako urejala cerkvena oblast, in sicer Hrenu sovražni graški nuncij Giovanni Battista Salvago. Ta je spor razrešil 23. septembra 1607 in se postavil na stran podložnikov proti knezoškofu.³⁹⁷

Prvo apostolsko vizitacijo ljubljanske škofije je v letih 1607 in 1608 opravil novi graški nuncij Giovanni Battista Salvago. To je Hrenu zakuhal še njegov stari nasprotnik, nekdanji graški nuncij Hieronim grof Portia, vendar se je nato novi nuncij Salvago odločil, da bo vizitiral vse notranjeavstrijske škofije in ne le ljubljanske. Tako prva apostolska vizitacija v tem času ni bila neposredno naperjena proti Hrenu, ampak je bil njen namen romanizacija katoliške Cerkve v deželah Notranje Avstrije.³⁹⁸

³⁹³ Dolenc, Tomaž Hren in Uskoki, str. 222.

³⁹⁴ Prav tam, str. 223–225.

³⁹⁵ Prav tam, str. 227.

³⁹⁶ Bratina, Tomaž Hren in jezuiti, str. 255.

³⁹⁷ Turk, Tomaž Hren, str. 347.

³⁹⁸ Dolinar, France Martin: Apostolski vizitaciji ljubljanske škofije 1607/08 in 1620/21. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 121.

Salvagova vizitacija je potekala med septembrom 1607 in julijem 1608, poročila, ki jih je apostolski vizitator poslal v Rim, so bila pristranska. Hrena je zelo očrnil in slikal katastrofalno stanje v ljubljanski škofiji, medtem ko je bil do tržaškega škofa Ursina de Bertisa prizanesljiv. Nuncij je tudi po tem v poročilih za Rim še naprej spletkaril proti ljubljanskemu škofu, tako da je moral ta leta 1610 svojo nedolžnost dokazati s procesom kanoničnega očiščevanja.³⁹⁹ Najbrž pa je Hrenu veliko pomagala tudi naklonjenost Ferdinanda in graških jezuitov.⁴⁰⁰

Poleg sovražne graške nunciature je tudi oglejskega patriarha verjetno še vedno motilo dejstvo, da je ljubljanska škofija izvzeta iz njegove nadoblasti. Patriarh si je tudi prisvajal kartuzijanski samostan v Bistri, cistercijanski samostan v Kostanjevici in nadoblast nad Kranjem ter župnijo Šalek na Štajerskem. Vendar se Hren ni pustil zмести in je vestno branil pravice svoje škofije. Ko je patriarhov vizitator, tržaški škof in Hrenov stari sovražnik Ursino de Bertis, leta 1611 posvetil v Kostanjevici tri, v Bistri pa dva oltarja in za nameček še birmal nekaj ljudi, je Hren nad oltarji takoj razglasil interdikt in le-te skupaj z relikvijami odstranil. V Kranju je istega leta vizitatorju de Bertisu kar osebno preprečil vstop v cerkev in zaradi navedenih kršitev nad njim razglasil suspenz.⁴⁰¹

Hrenovih težav pa s tem še ni bilo konec, v letih 1620 in 1621 je njegovo škofijo prečesala še ena apostolska vizitacija pod vodstvom krškega pomožnega škofa in dominikanskega patra Siksta Carcana. Za razliko od prve je bila slednja omejena le na ljubljansko škofijo,⁴⁰² vendar je Carcano, ki je hitro spoznal, da je vizitacija kljub določenim nepravilnostim med duhovščino uperjena predvsem proti ljubljanskemu knezoškofu, svoje delo opravil dosti bolj objektivno kot njegov predhodnik Giovanni Battista Salvago.⁴⁰³

Sikst Carcano, ki je svojo vizitacijo opravljal od avgusta 1620 do aprila 1621, je namreč hitro spoznal, da je stanje v ljubljanski škofiji na enakem nivoju kot stanje v sosednjih škofijah, ki so se prav tako soočile s protestantizmom, in spredvidel spletke graškega nuncija Erasma Paravicinija,⁴⁰⁴ vendar pri njih ni želel sodelovati.⁴⁰⁵ Paravicini je celo upal, da bo lahko sam izvedel apostolsko vizitacijo v ljubljanski škofiji in tako diskvalificiral Tomaža Hrena, a mu Rim ni zaupal.⁴⁰⁶ Apostolski vizitator je v svojih pismih

³⁹⁹ Dolinar, *Apostolski vizitaciji*, str. 124–126.

⁴⁰⁰ Bratina, *Tomaž Hren in jezuiti*, str. 256.

⁴⁰¹ Turk, *Tomaž Hren*, str. 346.

⁴⁰² Dolinar, *Apostolski vizitaciji*, str. 126.

⁴⁰³ Prav tam, str. 128.

⁴⁰⁴ Erasmo Paravicini, apostolski nuncij v Gradcu med letoma 1613 in 1622 (Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 117).

⁴⁰⁵ Dolinar, *Apostolski vizitaciji*, str. 127–128.

⁴⁰⁶ Prav tam, str. 137.

škofa Hrena, ki je v službi dvora kot notranjeavstrijski namestnik večino časa prebil v Gradcu, redno obveščal o stanju v škofiji. Veliko prahu je namreč dvignila poroka Jurija Lamberga s kalvinko.⁴⁰⁷ Hren se je službi namestnika v Gradcu odrekel kmalu po Carcanovi vizitaciji, in sicer 11. avgusta 1621.

Graški nunciji so v svojih poročilih v Rim Hrenova prizadevanja za prenovalo redno spregledovali, da bi škofa očrnili in tako dokazali, da jim ni šlo za prenovalo ljubljanske škofije v tridentinskem duhu, temveč za lastne ambicije,⁴⁰⁸ graška nunciatura tako rimski diplomaciji res ni bila v ponos.⁴⁰⁹ Dokument, ki ga je Carcano naposled predstavil v Rimu, je sicer ostro kritiziral napake pri vodstvu škofije, a je Hrenu tudi priznal veliko pozitivnih lastnosti, poštrevovalnost pri delu v težavnih okoliščinah in ga rehabilitiral.⁴¹⁰ Apostolska vizitacija je bila formalno sklenjena novembra 1621, ko se je Carcano vrnil iz Rima v Ljubljano in razglasil apostolske konstitucije ter podelil papeški blagoslov. Pozitivna ocena, ki jo je Hren za svoje delo dobil iz Rima, je bila moralna zmaga nad nuncijem Paravicinijem.⁴¹¹ Vendar več o tem v naslednjem poglavju.

4.3 V službi dvora 1614–1621

Hren je na politično prizorišče kot namestnik notranjeavstrijskih dežel stopil v času, ko je bila vsa Evropa polna raznih medkonfesionalnih in političnih napetosti. Ko je konec leta 1614 nastopil svojo službo, so bili nemški knezi razklani v dva tabora, protestantsko Unijo (nastala 1609) in katoliško Ligo (nastala 1609).⁴¹² Obe zavezništvi sta imeli za nameček zaveznike na tujem, kar je položaj še zaostrovalo.⁴¹³

Iz notranjepolitičnih bojov znotraj hiše Habsburg, *der Bruderzwist in Habsburg*, ki so izbruhnili med bratoma cesarjem Rudolfom II. in nadvojvodo Matijo po koncu »dolge vojne« s Turki 1606, je dobiček kovala protestantskostanovska opozicija na Češkem. Cesar Rudolf II. je češkim stanovom 9. julija 1609 v *majestetnem pismu (Majestätsbrief)* tako podelil široke koncesije na verskem področju.⁴¹⁴ Bratski razdor se je naposled končal šele s smrtjo

⁴⁰⁷ Prav tam, str. 129.

⁴⁰⁸ Prav tam, str. 130–131.

⁴⁰⁹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 117.

⁴¹⁰ Dolinar, *Apostolski vizitaciji*, str. 131–132.

⁴¹¹ Prav tam, str. 137.

⁴¹² Zöllner, Erich, *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1966, str. 206.

⁴¹³ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 208.

⁴¹⁴ Prav tam, str. 205–207.

cesarja Rudolfa II. v januarju 1612, preminulega pa je na cesarskem prestolu junija nasledil brat tekmelec Matija.⁴¹⁵

Hkrati je v cesarstvu izbruhnila še ena kriza, ki bi bila Evropo lahko pahnila v vojno, in sicer nasledstveni spor za področje Jülich-Kleve, vendar je bil kljub izbruhu sovražnosti mir na koncu (1614) le rešen še za nekaj let. Dva glavna nasprotnika Habsburžanov sta namreč umrla: francoski kralj Henrik IV. je padel kot žrtev atentata, bojeviti volilni knez Friderik IV. Pfalški pa je umrl naravne smrti.⁴¹⁶

V teh napetih časih je notranjeavstrijski nadvojvoda Ferdinand (II.) dne 24. oktobra 1614 Hrena imenoval za notranjeavstrijskega namestnika. V Gradec je ljubljanski škof prispel 14. decembra 1614 in namestniško službo opravljal do 11. avgusta 1621.⁴¹⁷ To je čas, ko je bil bolj malo na Kranjskem in je zato trpela njegova dušnopastirska služba v škofiji.

Vlado notranjeavstrijskih dežel v Gradcu je od leta 1596 dalje poleg namestnika in kanclerja sestavljalo še enajst svetnikov, od katerih so bili trije s Štajerske, po dva s Koroške in Kranjske in po eden iz Goriške.⁴¹⁸ Hrenovo politično vlogo v času, ko je bil na čelu notranjeavstrijske vlade, je zaradi pomanjkanja arhivskih virov težko rekonstruirati, prav tako o tem le malo izvemo iz njegovih koledarskih zapiskov.⁴¹⁹

Ob Hrenovem prihodu v Gradec je cesarsko čast nosil stric nadvojvode Ferdinanda cesar Matija, ki je v boju z bratom Rudolfom II. dobil še oblast nad deželami krone sv. Venceslava, Ogrsko, Zgornjo ter Spodnjo Avstrijo. V cesarjevem tajnem svetu na Dunaju je bil že od leta 1611 najmočnejša figura prelat Melchior Klesl, ki je svojo moč in bogastvo še povečeval – leta 1614 je postal škof, 1615 pa kardinal. Dunajski protireformator Klesl je v tem času v zunanji politiki naredil ključni preobrat in zavzel do protestantov v cesarstvu spravljivejši ton ter iskal kompromis, saj se je za razliko od mnogih drugih zavedal hudih posledic, ki bi jih lahko imela verska vojna med dvema taboroma z močnimi zavezniki na tujem.⁴²⁰ Poleg tega se že je zaostрила situacija na Sedmograškem, kjer se je oblasti polastil Bethlen Gábor. Dunajski dvor ga je naposled priznal kot sedmograškega vladarja z mirom v Tyrnauu 6. maja 1615, a so odnosi kljub temu ostali napeti. V dunajski pogodbi z dne 14.

⁴¹⁵ Prav tam, str. 208.

⁴¹⁶ Prav tam, str. 207.

⁴¹⁷ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

⁴¹⁸ Rajšp, Tomaž Hren – Deželni namestnik v Gradcu, str. 89.

⁴¹⁹ Prav tam, str. 90.

⁴²⁰ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 208.

julija 1615 pa si je Dunaj zagotovil podaljšanje miru z Osmanskim imperijem za nadaljnjih dvajset let.⁴²¹

Vendar orožje ni mirovalo, saj se je notranjeavstrijski nadvojvoda Ferdinand z Beneško republiko zapletel v vojno, ki je divjala med letoma 1615 do 1618. Notranjeavstrijski deželni knez si je od zmage v spopadu obetal prosto plovo po Jadranskem morju, vendar sta spopadu s *Serremissio* nasprotovala tako cesar Matija kot kardinal Melchior Khlesl. Hrenovega stališča do vojne ne poznamo, čeprav je v tem času vodil vladne posle ene od vojskujočih se držav.⁴²² Proti vojni pa so se izrekli tudi poslanci na generalnem deželnem zboru leta 1614 v Linzu.

Kljub vsemu se je Ferdinand odločil za vojno, ki pa je pomenila veliko breme za Kranjsko in deželi prinesla tudi opustošenje. V vojni je sodelovala kranjska konjenica, pri utrjevanju mesta Trst pa kranjski podložniki.⁴²³ Kot poroča Valvasor, je bila Kranjska leta 1616 zaradi vojne polna vojakov, to pa je oteževalo tudi dušnopastirsko delo, saj zato ni bilo niti birmanja niti novih posvetitev,⁴²⁴ za povrh pa je bil škof večino časa odsoten.

Republika sv. Marka je za začetek vojne izrabila morsko razbojništvo senjskih Uskokov, a je bil njen cilj tudi zatreti habsburško trgovino na Jadranu, dokler je bila ta še v kali. Vojna je Ferdinandu povzročala težave, saj je imel na razpolago premalo vojaštva, vendar je Benečanom večje uspehe onemogočala trdovratna obramba trdnjave Gradišča, pri čemer se je izkazal češki vojskovodja Albrecht von Wallenstein. Po posredovanju Francije in Španije je bil med sprtima stranema v Madridu 26. septembra 1617 sklenjen mir, ki je sicer pušчал odprta mnoga ključna vprašanja, a Ferdinandu le zagotovil proste roke v času, ko se je že zaostrovala kriza na Češkem.⁴²⁵

Hren je funkcijo namestnika opravljal tudi, ko je na Češkem izbruhnila vojna proti tamkajšnjim stanovom in pfalškemu uzurpatorju Frideriku V. Junija 1617 je bil Ferdinand, ki se je na jugozahodu še bojeval z Benečani, na Češkem izvoljen za kralja. Razmere v tem kraljestvu so bile napete že vse od husitskih vojn v 15. stoletju dalje, ključnega pomena pa so tudi tokrat bile verske napetosti, saj so si določila *majestetnega pisma* katoličani in protestanti razlagali vsak po svoje. Nastali spor glede gradnje cerkva je naposled pripeljal do praške defenestracije, ko so predstavniki radikalne stranke češkega plemstva skozi okno praškega

⁴²¹ Prav tam, str. 209.

⁴²² Rajšp, Tomaž Hren – deželni namestnik v Gradcu. str. 95.

⁴²³ Prav tam. str. 96.

⁴²⁴ Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2, Knjiga VII.* Ljubljana : Zavod Dežela Kranjska, 2010, str. 671.

⁴²⁵ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 209.

gradu vrgli najbolj osovražena cesarska namestnika Jaroslava Bořito Martiniškega in Viléma Slavato Chlumskega ter njunega tajnega pisarja.⁴²⁶ Hren v svojih koledarskih zapiskih omenja tudi korespondenco s služabnikom »mučenikov Češke«, kot sam imenuje namestnika.

Oblast na Češkem je prevzel tridesetčlanski stanovski direktorij, ki je izgnal jezuite in začel novačiti čete. Na drugi strani si je cesar Matija po Khleslovem nasvetu želel pogajanj, vendar je vojna stranka pod vodstvom Ferdinanda in okrepljena s katoliškimi begunci s Češke dosegla kardinalov padec. Khlesel je bil najprej konfiniran na Tirolskem, od tam pa je smel oditi v Italijo. Na Dunaj se je nato vrnil šele leta 1627, a ostal brez vsakršnega političnega vpliva, njegovo bogastvo pa je bilo konfiscirano in porabljeno za financiranje vojne.⁴²⁷

Neizbežna vojna je izbruhnila šele po smrti cesarja Matije marca 1619. Avgusta istega leta so češki stanovi Ferdinanda odstavili kot kralja in si izvolili novega, Friderika V. Pfalškega. Vendar je Ferdinand že dan potem, 28. avgusta 1619, postal cesar in si pridobil močne zaveznike. Vojna sreča je bila sprva na strani upornikov, ki se jim je pridružil še sedmograški knez Bethlen Gábor, sovražni vojski pa sta se dvakrat nevarno približali Dunaju.⁴²⁸ Ko je bila usoda Češke 1620 naposled odločena v bitki na Beli gori, versko vprašanje ni bilo več osrednji problem.⁴²⁹

11. avgusta 1621 je Hren cesarja prosil za razrešitev s funkcije, kot razlog pa navedel starost, težave, ki mu jih je povzročala ježa iz Gradca v Gornji Grad, in ponovno širjenje protestantizma v njegovi škofiji.⁴³⁰ Poleg tega pa je Hrenovo škofijo prav v tem času pregledovala apostolska vizitacija, ki so jo Hrenu zakuhali nasprotniki z graške nunciature.

Položaj notranjeavstrijskega namestnika predstavlja vrhunec Hrenove službe vladarju in dvoru. Ne vemo pa, kakšen je bil Hrenov vpliv na Ferdinanda II. V tem napetem času, ko je divjala vojna z Republiko sv. Marka, si je Ferdinand pridobil tri krone, z vstajo čeških stanov pa je izbruhnila še tridesetletna vojna v Evropi. Vsekakor Hrenov vpliv ni primerljiv s tistim kardinala Khlesla,⁴³¹ ki je zaradi svojega velikega vpliva dobil kar nadimek *vicecesar* (*Vizekaiser*).⁴³² Kljub temu je bil ljubljanski škof pomemben podpornik enega ključnih

⁴²⁶ Prav tam, str. 210.

⁴²⁷ Prav tam, str. 210–211.

⁴²⁸ Prav tam, str. 211–212.

⁴²⁹ Rajšp, Vincenc, Tomaž Hren – Deželni namestnik v Gradcu, str. 94.

⁴³⁰ Prav tam, str. 90.

⁴³¹ Prav tam, str. 97.

⁴³² Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 208.

akterjev tridesetletne vojne, čeprav je bil njegov vpliv po večini omejen na njegovo ožjo domovino vojvodino Kranjsko.

Na večer svojega življenja, 18. marca 1628,⁴³³ je bil Hren, imenovan še za tajnega cesarskega svetnika Ferdinanda II.⁴³⁴ V tem času je vojna že pustošila po Nemčiji, cesar se je bližal zenitu svoje moči, njegove čete so žele zmage na bojiščih. Leto pred tem je s *prenovljenim deželnim redom* (*Verneuerte Landesordnung* leta 1627)⁴³⁵ na Češkem uvedel absolutizem in avgusta 1628 obračunal še s preostalimi protestantskimi plemiči v notranjeavstrijskih deželah.

4.3.1 Hrenovi dosežki na kulturnem področju

Deveti ljubljanski škof je na Kranjskem in širšem slovenskem prostoru začetnik nove dobe. V letih med 1598 in 1628 je deželni knez Ferdinand II. ob izdatni podpori knezoškofa izvedel protireformacijo in izgnal luterane iz svojih dednih dežel, hkrati pa zlomil še stanovsko opozicijo v deželnem zboru in uveljavil konfesionalni absolutizem.

Nov slog je napočil tudi na področju stavbarske in likovne umetnosti, kjer je čas protestantizma na Kranjskem pomenil določen zastoj.⁴³⁶ Hren je podpiral razvoj umetnosti, veliko je gradil in obnavljal, podpiral je jezuitsko gledališko dejavnost ter glasbeno umetnost. V Gornjem Gradu je tako priskrbel nove orgle, ob posebnih verskih priložnostih pa je skupaj s preprostim ljudstvom tudi rad prepeval.⁴³⁷ S pesnikovanjem v latinskem jeziku je začel že kot jezuitski gojenec v Gradcu in z ustvarjanjem nadaljeval v času študija na Dunaju. Ob rojstvu nadvojvode Ferdinanda leta 1578 je novorojencu v čast spesnil odo, ki je bila ob priliki njegovega krsta izobešena v cerkvi sv. Egidija.⁴³⁸ V Hrenovih mladih letih je 1586 nastala zbirka pesmi *Libellus poematum*,⁴³⁹ za njegovo najpomembnejšo pesnitev pa več biografov navaja globoko sentimentalno pesnitev *Triumphus amoris*. S poezijo se je ukvarjal

⁴³³ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 111.

⁴³⁴ Turk, Tomaž Hren, str. 345.

⁴³⁵ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 213.

⁴³⁶ Turk, Tomaž Hren, str. 21.

⁴³⁷ Prav tam, str. 21, 23.

⁴³⁸ Prav tam, str. 2.

⁴³⁹ Pesniška zbirka *Libellus poematum* je bila ponatisnjena leta 1897.

tudi kasneje, v njegovih koledarskih zapiskih sta tako ohranjena dva epitalamija, posvečena drugi ženi cesarja Ferdinanda II. Eleonori Gonzagi iz Mantove.⁴⁴⁰

O njegovem škofovskem delovanju pričata dva zapisnika *Volumen Primum Primi Protocolli Pontificalium* in *Volumen Secundum Primi Protocolli Pontificalium*. Prvega si je izposodil Valvasor, a ga ni nikoli vrnil, ob razprodaji njegove dediščine pa je zapisnik pristal v Zagrebu.⁴⁴¹ Hrenove latinske pridige, ki jih je zelo verjetno leta 1660 zbral Janez Ludvik Schönleben, so bile objavljene pod naslovom *Veneranda Antiquitas, Thomae IX. Lab. Episcopi sermones*, a so mestoma slabo ohranjene. Hren je pridigal seveda tudi v slovenščini, a o tem več v nadaljevanju.⁴⁴²

Tomaž Hren je največ kritik požel od 19. stoletja dalje zaradi svojega uničevanja slovenskih protestantskih knjig, ki jih je kot vodja reformacijske komisije množično sežigal po vsej škofiji. Kljub temu pa je knjižnojezikovno izročilo slovenskih protestantov protireformacijsko ihto preživelo in se dalje razvijalo v naslednjih stoletjih.⁴⁴³ Kot je bilo omenjeno že zgoraj, je škof Hren iz Rima izposloval dve dovoljenji (1602 in 1621), da so nekateri njegovi duhovniki smeli uporabljati tudi dela slovenskih protestantskih piscev.⁴⁴⁴ K ohranitvi in nadaljnjemu razvoju protestantske knjižne slovenščine je veliko pripomoglo dejstvo, da je imela ljubljanska škofija svoje župnije raztresene po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Tako je slovenščina lahko ohranila svoj naddeželni značaj.⁴⁴⁵

Vendar je tudi Hren svoje književne načrte oprl na jezikovno tradicijo slovenskih protestantov.⁴⁴⁶ Sam namreč ni imel časa, da bi začel na novo, obenem pa je spoznal veliko vrednost protestantskih jezikovnih dosežkov za Slovence.⁴⁴⁷ Tako je bil na jezikovni osnovi Dalmatinove Biblije napisan prvi katoliški lekcionar *Evangelia inu lystuvi*. Gre za največji knjižni projekt ljubljanskega škofa, tekst zanj je pripravil jezuit Janez Čandek, ki je v večjem delu uporabil kar tekst Dalmatinovega prevoda Biblije, Hren pa ga je nato le popravil in odstranil razne germanizme.⁴⁴⁸ *Evangelia inu lystuvi* so bili nato na Hrenove stroške v tri tisoč izvodih natisnjeni v Gradcu med letoma 1612 in 1613.⁴⁴⁹

⁴⁴⁰ Dimitz, August: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Calendarn des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain im December 1862*, 17, 1862 št. 12, str. 102.

⁴⁴¹ Turk, Tomaž Hren, str. 348.

⁴⁴² Prav tam, str. 348.

⁴⁴³ Grdina, Igor: Do »fine moke 00« mletu Trubarjevo vprašanje. *Stati inu obstatu* 6, 2006, št. 3–4, str. 208.

⁴⁴⁴ Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 10.

⁴⁴⁵ Grdina, Do »fine moke 00« mletu Trubarjevo vprašanje, str. 209.

⁴⁴⁶ Prav tam, str. 209.

⁴⁴⁷ Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 10.

⁴⁴⁸ Prav tam, str. 10.

⁴⁴⁹ Turk, Tomaž Hren, str. 18.

Bilo je še nekaj projektov, kot so cerkvena pesmarica in veliki ter mali Kanizijev katekizem. Tudi za katekizma je prevode pripravil Čandek. Veliki katekizem je nemara izgubljen, mali pa je izšel v Augsburgu leta 1615.⁴⁵⁰ Nastalo je še nekaj manjših dokumentov v slovenskem jeziku, na primer tako imenovana *protireformacijska prisega*, ki jo je leta 1600 mogoče sestavil Hren sam, prevod tridentinskega dekreta o sklepanju zakonov *decretum Tametsi* – tega je objavil v sklopu gornjegrajske sinode leta 1604 v latinščini, nemščini in slovenščini, prevod papeževega dekreta iz leta 1621, poleg tega pa še razne molitve proti kugi.⁴⁵¹ Natisnjene naj bi bile tudi Hrenove slovenske pridige, ki jih je pripravil ob kanonizaciji Ignacija Lojolskega leta 1601, vendar so se verjetno izgubile.⁴⁵²

Za književno ustvarjanje Hrenovega časa, torej za začetek tako imenovane *katoliške dobe*, ko je knjižna produkcija nastajala pod okriljem katoliške Cerkve,⁴⁵³ je Josip Turk zapisal: »Seveda se književno delo Hrenove dobe ne da primerjati z onim v protestantski dobi: ni namreč originalno, a prezreti ga v razvojni zgodovini naše književnosti ni mogoče.«⁴⁵⁴ Več zgodovinarjev se strinja, da je Hrenov čas na področju literarne produkcije po obsegu in izvirnosti sicer skromnejši, a ga ne gre spregledati.⁴⁵⁵

4.3.2 Tomaž Hren v slovenskem zgodovinopisju

Tomaž Hren je ena najbolj kontroverznih osebnosti slovenske zgodovine. Za nekatere je bil »apostol«, za druge »inkvizitor«. Kljub udejstvovanju v politiki kot notranjeavstrijski namestnik (1614–1621) in cesarski tajni svetnik (1628) je primerjava s kardinaloma Khleslom ali Richelieujem le pretirana. Njegov vpliv je bil namreč omejen na Kranjsko. Hren sicer ni vplival na tokove evropske politike v času konfesionalizacije in tridesetletne vojne, vendar je močno zaznamoval svojo domovino v tem času. Njegovo življenje (1560–1630) se je časovno ujelo s časom obstoja Notranje Avstrije kot posebne povezave znotraj habsburških dežel in rekatolizacije le-teh.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Prav tam, str. 18.

⁴⁵¹ Prav tam, str. 19.

⁴⁵² Hrenove slovenske pridige iz leta 1601 je omenjal samo Marko Pohlin (Turk, Tomaž Hren, str. 348).

⁴⁵³ Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 10.

⁴⁵⁴ Turk, Tomaž Hren, str. 2.

⁴⁵⁵ Petrič, *Življenjska pot Tomaža Hrena*, 86.

⁴⁵⁶ Stanonik, Marija: Škof Tomaž Hren v slovenskem leposlovju. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1997, str. 374.

Pisci katoliške dobe, na čelu z Valvasorjem, so Hrena častili kot »kranjskega apostola«.⁴⁵⁷ Kljub temu da je pri Valvasorju najti tudi nekaj rahlega sarkazma na račun protireformacije, je Hren predstavljen v pozitivni luči. Valvasor je v VII. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* pohvalil njegov trud za obnovo ter zapisal, da je olepšal, okrasil in prenovil veliko cerkva.⁴⁵⁸

Hren je pozitivno podobo obdržal skozi 18. stoletje, ko so ga primerjali celo s papežem Gregorjem VII., spoštovanje do njega pa so gojili še v prvi polovici 19. stoletja.⁴⁵⁹ Sodbe o *katoliški dobi* je del javnosti spremenil šele s pojavom liberalizma, ko so nekateri devetega ljubljanskega škofa označil za »velikega kranjskega inkvizitorja«.⁴⁶⁰ Začetek prvih sprememb v percepciji Hrena je na nek način napovedal prihod luteranskega teologa Theodorja Elzeja leta 1851 za pastora v Ljubljano. Elze je bil prvi pastor, ki je služboval v Ljubljani po dvesto štiriinpetdesetih letih. Poleg bogočastja se je v Ljubljani začel ukvarjati tudi z zgodovino reformacije na Kranjskem⁴⁶¹ in Hrena predstavil v negativni luči kot zatiralca slovenskega jezika. Vendar se kritiki devetega ljubljanskega škofa nikakor niso pridružili vsi. Leta 1856 je poznejši lavantinski škof Jakob Maksimilijan Stepišnik v Salzburgu izdal krajšo brošuro o škofu Hrenu. Izvlečke te publikacije je nato v rubriki *Znameniti Kranjci* objavil tudi prvi kranjski zgodovinski časopis *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*.⁴⁶²

Tudi Stepišnikov škofovski predhodnik Anton Martin Slomšek je slavil Hrena. Leta 1862 je v *Drobtinica* zapisal, da je bil Hren apostol katoliške vere in da je na duhovnem področju za Slovence storil to, kar sta na vojaškem dosegla Janez Kacijanar in Herbart Auersperg. Slomšek je z naklonjenostjo spregovoril tudi o protestantskem pismenstvu. Nasprotoval je luteranski veri, kljub temu pa je obžaloval požig protestantskih knjig.⁴⁶³

Leta 1866 je Slovenska matica izdala *Zgodovino slovenskega naroda*, ki jo je še kot dvajsetletni študent napisal Janez Trdina. Prva v slovenščini napisana slovenska nacionalna zgodovina je ohranila pozitivno podobo škofa Hrena, saj ga predstavlja kot obnovitelja in apostola katoliške vere, obžaluje pa požig protestantskih knjig. Avtor je poleg tega pohvalil književno delo protestantov, a kritiziral njihov odpad od katoliške Cerkve. Pomembna je še

⁴⁵⁷ Po Valvasorjevih navedbah pa naj bi škofa Urbana Textorja občasno imenovali tudi *kladivo luteranov* (Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII, str. 664.)

⁴⁵⁸ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII, str. 668–671.

⁴⁵⁹ Stanonik, Škof Tomaž Hren v slovenskem leposlovju, 355.

⁴⁶⁰ Turk, Tomaž Hren, str. 350.

⁴⁶¹ Melik, Vasilij, Hren v slovenskem zgodovinopisju. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 375.

⁴⁶² Melik, Vasilij, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 375.

⁴⁶³ Prav tam, str. 375–376.

Trdinova hvala 16. stoletja kot zlate dobe, ki ji je sledilo stopetdesetletno obdobje teme – »strašna noč«. Ta ocena je nato močno vplivala na pogled slovenskega zgodovinopisja na 17. stoletje.⁴⁶⁴

Vodji kranjske protireformacije je bil manj naklonjen August Dimitz, avtor nemško pisane zgodovine dežele Kranjske – *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*. Dimitz, ki je simpatiziral s protestantsko stranjo, je času reformacije in protireformacije posvetil veliko prostora. To obdobje je obdelal v drugem in tretjem zvezku, ki sta izšla leta 1875. Po njegovem mnenju je katoliška Cerkev Hrenu lahko hvaležna, da je z izvedbo protireformacije na Kranjskem rešil njen strateško pomemben položaj na mejah Nemčije in Italije, vendar mu očita, da je bil najmočnejši izraz romanskega duha, ki je s protireformacijo zmagal nad nemškimi težnjami po raziskovanju in omiki.⁴⁶⁵

Na sodbe o času protireformacije in katoliške obnove med Slovenci je v naslednjih desetletjih zelo pomembno vplival razpad slogaškega kluba aprila 1892. Povzročil je ločitev duhov in politični boj med liberalno in katoliško ljudsko stranko, ki se je močno odrazil v percepciji časa reformacije in protireformacije.⁴⁶⁶ Medtem ko je liberalni tabor častil Trubarja, je katoliški zagovarjal Hrena.

Leta 1900 je duhovnik in zgodovinar Mitja Prelesnik ob tristoti obletnici Hrenove reformacijske komisije sestavil obsežno razpravo *Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom* in jo naslednje leto v štirih člankih objavil v *Katoliškem obzorniku*.⁴⁶⁷ Prelesnik je v svoji razpravi polemiziral s protestantom naklonjenim Dimitzem. Njegovo delo je bilo po mnenju Vasilija Melika soliden prispevek k zgodovini tega obdobja.⁴⁶⁸ Politični boj se je z leti le še stopnjeval, za zaostritev nazorov glede obdobja protireformacije je leta 1905 z objavo zgodovinske epske pesnitve *Primož Trubar* poskrbel Anton Aškerc. Pesnitev je požela hvalo liberalcev in ostre kritike s katoliške strani. Aškerc je nato izdal še pesniško zbirko *Mučeniki* in v njej nadvojvodi Karla II. in Ferdinanda II. ter škofa Hrena prikazal kot požigalce slovenskih knjig.⁴⁶⁹

Reformacija in protireformacija sta spet stopili v središče zanimanja leta 1908, ob štiristoletnici rojstva Primoža Trubarja. Tudi tokrat so zgodovinske razprave zaznamovali

⁴⁶⁴ Prav tam, str. 375–376.

⁴⁶⁵ Prav tam, str. 376.

⁴⁶⁶ Prav tam, str. 376.

⁴⁶⁷ Prelesnik, Mitja: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom. *Katoliški obzornik*, 5, 1901, št. 1–4, str. 3–17, 99–115, 205–224, 296–341.

⁴⁶⁸ Melik, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 376 – 377.

⁴⁶⁹ Prav tam, str. 377.

idejni spori in dnevna politika, ki je Trubarja in Hrena zlorabljala za medsebojne obračune. Skoraj vsi slovenski časniki so objavili članke o Trubarju in reformaciji. Ivan Lah, ki je prvi objavil svojo študijo *Primož Trubar in naša reformacija*, je celo obdolžil Hrena in jezuite, da so nadvojvodi Ferdinandu II. pomagali uničiti slovenski narod. V polemike se je z dvema predavanjema vključil tudi Ivan Cankar. Marca 1908 je o Trubarju predaval na Dunaju in maja v Trstu.⁴⁷⁰ V svojem tržaškem predavanju je Cankar protireformacijo obtožil, da je uničila slovensko šolstvo in književnost. Zlasti je bil kritičen do škofa Hrena: »/.../ na čigar imenu leži večno prekletstvo. S svojimi biriči je vdiral v protestantske cerkve, razbijal protestantske oltarje, požigal cele vozove protestantskih knjig.«⁴⁷¹ Cankar je še dodal, da je Hren po naročilu katoliške Cerkve zakrivil umor mlade slovenske kulture. Po mnenju Brede Pogorelec je Cankar tu pretiraval in s tem, ko je skušal porušiti stari katoliški stereotip, zgradil novega, ki je povzročil negotovost v slovenskem razmerju do konstitutivnih obdobj lastne zgodovine.⁴⁷²

Septembra 1908 je bil v Ljubljani kongres slovanskih novinarjev. Ob tej priliki so priredili Trubarjevo slavnostno akademijo in postavili temeljni kamen za Trubarjev spomenik, vendar so ta dogodek bojkotirali katoliško usmerjeni Slovenci in del poljske delegacije.⁴⁷³ Medstrankarske boje in obračunavanja v letih 1907 in 1908 so dodatno intenzivirale volitve. Leta 1907 so namreč potekale volitve v državni zbor po novem volilnem zakonu, ki je uvedel splošno moško volilno pravico. Na njih je zmagala katoliško usmerjena Slovenska ljudska stranka. Ta je zmago slavila tudi na kranjskih deželnozborskih volitvah februarja naslednje leto. Decembra 1908 so nato potekale še dopolnilne volitve v kranjski deželni zbor in s tem je ljudska stranka postala nesporni gospodar v deželi.⁴⁷⁴

Zmaga katoliško usmerjene ljudske in razkroj liberalne stranke sta botrovala novemu Cankarjevemu literarnemu angažmaju. Cankar, ki je bil sicer socialni demokrat in protiklerikalno usmerjen, je preziral liberalce, ki so po volilnem porazu prestopili v vrste ljudske stranke. Politične razmere je komentiral v svoji leta 1909 napisani drami *Hlapci*.⁴⁷⁵ Poleg političnih razmer se je dotaknil tudi protireformacije in svoje mnenje podal v liku

⁴⁷⁰ Prav tam, str. 377.

⁴⁷¹ Pogorelec, Breda: Cerkveno življenje in slovenščina v javnosti v 17. stoletju. *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika – Jezikovni spisi I* (ur. Kozma Ahačič). Ljubljana : Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2011, str. 316.

⁴⁷² Prav tam, str. 316.

⁴⁷³ Melik, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 377.

⁴⁷⁴ Prav tam, str. 378.

⁴⁷⁵ Prav tam, str. 378.

Jermana, ki je izjavil:⁴⁷⁶ »Zdaj pregledujem zgodovino reformacije. Takrat so v naših krajih pobili polovico poštenih ljudi, druga polovica pa je pobegnila. Kar je ostalo, je smrdljiva drhal. In mi smo vnuki svojih dedov.« Vendar je imel Ivan Cankar tu, po mnenju Vasilija Melika, v mislih pred vsem slovenske liberalce in njihovo obnašanje leta 1908.⁴⁷⁷

Spor, ki je tlel dalje, kasneje le ni več izbruhnil v tako nestrpni in ostri obliki. V svojih ocenah je bil tako bolj objektiven in predvsem bolj strpen Dragotin Lončar, ki je leta 1911 v Niederlejevi knjigi o slovanskem svetu objavil pregled slovenskega razvoja pod naslovom *Socijalna zgodovina Slovencev*.⁴⁷⁸ Za Hrena je zapisal, da je bil glavni protireformator na Slovenskem in da je svoje književno delo zasnoval na dosežkih protestantov Bohoriča in Dalmatina. Poudaril je še, da je literarna produkcija v 17. in 18. stoletju kljub omenjenim Hrenovim prizadevanjem ostala kvalitativno in kvantitativno skromna.⁴⁷⁹

Pri Slovenski matici je med letoma 1912 in 1941 izhajala *Zgodovina slovenskega naroda*, katere prvi del je pripravil Josip Gruden in v njem posvetil protireformaciji veliko prostora. O tem obdobju je pisal v letih 1914 in 1915. Gruden Trubarju ni bil preveč naklonjen in je izrazil celo dvom, da bi Trubar pisal slovensko, če bi ljudstvo razumelo tudi nemško. Naklonjen je bil zlasti škofu Janezu Tavčarju, ki je po njegovem mnenju postavil temelje katoliške obnove,⁴⁸⁰ za Hrena pa je zapisal: »Imel je v življenju mnogo nasprotnikov, ne le pri luteranih, ampak tudi med katoličani. Vzlic temu je zapustil sloves pobožnega in apostolskega cerkvenega kneza.«⁴⁸¹ Za njegov čas in čas po njem pa pravi: »Hren uvaja novo dobo katoliško-romanske kulture. Zveze z Nemčijo so bile pretrgane, tembolj pa se zopet odpro naše dežele italijanskemu vplivu. Italijanska vseučilišča pridejo do veljave, italijanski okus obvladuje umetnosti: stavbarstvo, slikarstvo in glasbo.«⁴⁸²

V obdobju med obema vojnama sta se s Hrenom ukvarjala predvsem literarni zgodovinar France Kidrič in cerkveni zgodovinar Josip Turk. Slednji je objavil članek o Hrenu v *Slovenskem biografskem leksikonu*, biografijo devetega ljubljanskega škofa pa je nato v razširjeni obliki objavil še v *Bogoslovnem vestniku*. O Hrenu je sicer pisal z

⁴⁷⁶ Kolar, Bogdan: Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška prenova. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpfer, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 49.

⁴⁷⁷ Melik, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 379.

⁴⁷⁸ Lončar, Dragotin: *Socijalna zgodovina Slovencev. Slovanski svet - zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva* (ur. Lubor Niederle). Ljubljana : Omladina, 1911, str. 227–228.

⁴⁷⁹ Melik, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 379.

⁴⁸⁰ Prav tam, str. 379.

⁴⁸¹ Gruden, *Zgodovina*, str. 871.

⁴⁸² Prav tam, str. 871–872.

naklonjenostjo, vendar v pripovedi ni ničesar izpustil. Oba omenjena avtorja sta med seboj večkrat polemizirala,⁴⁸³ France Kidrič je namreč nasprotno v Hrenu videl le izkoriščevalca dosežkov reformacije.⁴⁸⁴

Slovenski pogled na Hrena po drugi svetovni vojni je pomembno krojil zgodovinar Bogo Grafenauer, ki je med drugim zaznamoval tri po drugi svetovni vojni napisane nacionalne zgodovine, eno jugoslovansko in dve slovenski. Državna založba je med letoma 1953 in 1959 izdajala *Zgodovino narodov Jugoslavije*, katere soavtor in sourednik je bil tudi Grafenauer. Poleg tega je napisal tudi *Zgodovino slovenskega naroda*. Leta 1961 je izšel njen četrti zvezek posvečen 17. in prvi polovici 18. stoletja. Grafenauer je nato sodeloval še pri izdaji *Zgodovine Slovencev*, ki jo je leta 1979 izdala Cankarjeva založba. Za slednji zgodovinski prikaz je Grafenauer prispeval opis reformacije in protireformacije.⁴⁸⁵ Hren je tu predstavljen kot izvajalec protireformacije in nadvojvodov pomočnik pri uničevanju slovenskih knjig. Sploh je čas med reformacijo in razsvetljenstvom pri Grafenauerju interpretiran bolj negativno, in sicer kot čas »obnovitve fevdalnega reda«, absolutizma in protireformacije.⁴⁸⁶

Hren se je pojavil tudi v beletristiki. Leta 1964 je izšel roman Mimi Malenšek z naslovom *Inkvizitor*, ki je posvečen devetemu ljubljanskemu škofu. Kljub temu da bi bilo iz naslova moč sklepati, da je v romanu predstavljen v negativni luči, temu ni tako, saj je pisateljica pokazala tudi dobro poznavanje zgodovinskih dejstev. Po mnenju Antona Slodnjaka je *Inkvizitor* eden najboljših slovenskih zgodovinskih oziroma biografskih romanov.⁴⁸⁷

Leta 1988 je Ana Lavrič izdala delo *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti* in v njem proučila Hrenov prispevek na področju upodabljanja umetnosti. V četrtem zvezku *Enciklopedije Slovenije*, ki je izšel leta 1990, je eno geslo posvečeno tudi Hrenu, napisala sta ga Jože Rajhman in Emilijan Cevc. Avtorja sta Hrena predstavila bolj pozitivno kot ga je označevalo slovensko zgodovinopisje po drugi svetovni vojni. Zapisala sta, da je bil sicer protireformator, uničevalec protestantskih knjig in cerkva, vendar tudi domoljub, mecen in rešitelj Dalmatinove Biblije. Po njunem mnenju je protireformacija upočasnila slovenski kulturni in književni razvoj.⁴⁸⁸ Naslednje leto je izšla še

⁴⁸³ Melik, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 380.

⁴⁸⁴ Stanonik, Škof Tomaž Hren v slovenskem leposlovju, str. 351.

⁴⁸⁵ Melik, Hren v slovenskem zgodovinopisju, str. 380.

⁴⁸⁶ Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda*. Zvezek IV. Ljubljana : Glavna zadružna zveza, 1961.

⁴⁸⁷ Stanonik, Škof Tomaž Hren v slovenskem leposlovju, str. 363.

⁴⁸⁸ Rajhman, Jože in Emilijan Cevc: Tomaž Hren. *Enciklopedija Slovenije* 4 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990, str. 50–51.

Zgodovina cerkve na Slovenskem, pod uredništvom Metoda Benedika, ki je kot avtor poglavja o protireformaciji v slovensko zgodovino uvedel pojem *katoliške obnove*.

Po letu 1991 se je v znanstveni literaturi vedno bolj uveljavil zgoraj omenjeni termin *katoliška obnova*, nekateri avtorji, na primer Bogo Grafenauer, pa so o obdobju protireformacije začeli pisati manj odklonilno.⁴⁸⁹ Leta 1994 je izšel zbornik *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628*, v katerem so članki v v treh jezikih in se navezujejo tudi na škofa Hrena. Janko Kos je nato izdal *Duhovno zgodovino Slovencev* (1996), ki je protestantizmu manj naklonjena. Sicer je v zadnjem času o Hrenu več pisal France M. Dolinar, ki je o njem leta 1995 v reviji *Dom in svet* objavil pregleden članek,⁴⁹⁰ nato pa je leta 2007 izdal še knjigo *Ljubljanski škofje*, ki vsebuje biografije ljubljanskih škofov, tudi Hrenovo. Leta 2011 je nato kot urednik sodeloval še pri monografiji *Ljubljanska škofija: 550 let*.

4.4 Hrenovi koledarji in omembe tridesetletne vojne

Tomaž Hren je pisal dnevnik v obliki koledarskih notic,⁴⁹¹ ki so danes nepogrešljiv vir za njegovo biografijo, potek dela reformacijske komisije v ljubljanski škofiji, za čas bojev s Turki, umetnostno zgodovino in celo gospodarsko zgodovino. V njih je mogoče najti tudi beležke o dogajanju v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti, Ferdinandovemu vzponu od notranjeavstrijskega nadvojvode do cesarja in tridesetletni vojni. Iz zapiskov žal ne izvemo veliko o njegovem političnem udejstvovanju v času, ko je bil namestnik v Gradcu. Hrenove koledarje so kot vir uporabili številni slovenski zgodovinarji vse od Valvasorja naprej.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Bogo Grafenauer je v zborniku o jezuitih na Slovenskem zapisal: »Spričo tega se postavlja ob naši nalogi ob pregledu splošnih struktur navedenega obdobja še vprašanje mitološke podobe protireformacije, kot se v našem življenju neprestano ponavlja po zmotni podobi Cankarjevih *Hlapcev*, zasnovani na kulturnobojni publicistiki med klerikalci in liberalci po 1900 in na oblikah ideološkega absolutizma SLS po volilni zmagi 1908 na Kranjskem, ne pa na resničnosti življenja 16. stoletja v razmerjih boja med različnimi oblikami krščanstva v nemškem cesarstvu, pa tudi neizogibnega upoštevanja moči protestantske usmerjenosti bodisi v Notranji Avstriji /.../« in: »Pod vplivom španske inkvizicije je nastal v delu publicistike vtis, ki mu je dal pečat Ivan Cankar z Jermanovimi besedami v svojih *Hlapcih* /.../« (Grafenauer, *Zgodovinski prostor ob nastopu jezuitov v slovenski družbi*, str. 30–35.)

⁴⁹⁰ Melik, Hren v slovenskem zgodovinoisju, str. 380.

⁴⁹¹ Hrenov najpomembnejši biograf Josip Turk je za njegove koledarske notice zapisal: »Njegovi koledarski zapiski, se zdi, da so odsev njegovega značaja: kratki in markantni, brez dolgega opisovanja, pisani kot na hitrem pohodu in zraven med seboj vendarle zvezani kot mozaični kamenčki v veliko sintezo – v sliko njegovega značaja in dela.« (Turk, Tomaž Hren, str. 25.)

⁴⁹² Valvasor omenja Hrenove koledarske zapiske v letopisih Kranjske (Valvasor, Johann Weikhard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*. Nürnberg : Wolfgang Moritz Endter, 1689, str. 590.)

August Dimitz, kranjski deželni zgodovinar in vodja zgodovinskega društva v Ljubljani, je v reviji *Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain* leta 1862 v štirih člankih⁴⁹³ objavil za zgodovinopisje pomembne odlomke iz Hrenovega dnevnika in nekatere podatke. Tiste, ki bi utegnili biti zanimivi za gospodarsko in okoljsko zgodovino, je izpustil. Notice si v Dimitzevih člankih tudi ne sledijo kronološko, ampak je na različnih mestih najti notice, ki datirajo v različna leta. Ti članki so služili tudi pri izdelavi te naloge, celotni Hrenovi koledarji na objavo še čakajo.

Hrenove notice, ki so bile uporabljene v tej nalogi, so, z izjemo ene, vse v latinščini. V nemškem jeziku je bila le ena od beležk, ki govorijo o Ferdinandovem kronanju na Češkem. Vsi citati v tem poglavju so navedeni v prostem prevodu.

V prvem odlomku je čutiti odmeve vojne z Benečani. Hren poroča, da se je iz njihovega ujetništva vrnil R. P. Villerius. Morda je s tem mislil na nadvojvodovega spovednika Bartholomäusa Villerja, vendar tega z gotovostjo ne moremo trditi. Na Ferdinanda II. je kasneje močno vplival v literaturi večkrat omenjeni jezuitski spovednik Wilhelm Lamormaini,⁴⁹⁴ katerega Hren ne omenja. Cesar Matija podobno kot njegov predhodnik Rudolf II. ni imel zakonskih otrok, ki bi ga lahko nasledili na prestolu, prav tako sta brez potomstva ostala dva brata Maksimilijan in Albrecht. Matija je zato moral popustiti pritiskom Španije, Bavarske in papeža ter za prestolonaslednika imenovati svojega nečaka v drugem kolenu – notranjeavstrijskega nadvojvodo Ferdinanda. Ta je medtem s španskim kraljem Filipom III. že sklenil tako imenovano Oñatovo pogodbo, v kateri se je Filip III. v zameno za Alzacijo in namestništvi Hagenau ter Ortenburg odrekel kandidaturi za cesarsko krono. Dogovor je nato potrdil tudi cesar Matija,⁴⁹⁵ čeprav je imenovanju Ferdinanda za naslednika nasprotoval njegov goreč sovražnik, cesarjev svetovalec kardinal Melchior Khlesl.⁴⁹⁶

O razrešitvi vprašanja nasledstva znotraj nemške veje avstrijske hiše si je Hren januarja 1617 v svoj koledar zabeležil naslednje notice:

»24. na praznik sv. apostola Mateja je presvetli nadvojvoda Ferdinand odpotoval k cesarju v Prago in bil uspešno določen za kralja Ogrske in Češke ter za rimskega cesarja. Prav tako se je dogodilo, da se je R. P. Villerius, ki so ga spustili iz beneškega ujetništva, vrnil v Gradec in je s

⁴⁹³ *Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain im März und April 1862; Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain im November 1862; Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain im Dezember 1862.*

⁴⁹⁴ Pohl, Walter in Karl Vocelka: *Habsburžani – zgodovina evropske dinastije*. Ljubljana : Mladinska knjiga 1994, str. 203.

⁴⁹⁵ Pohl in Vocelka, *Habsburžani*, str. 199.

⁴⁹⁶ Mann, Golo: *Wallenstein. Sein Leben erzählt von Golo Mann*. Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 1971, str. 117.

sabo pripeljal zaklad z relikvijami [telesi] presvetlih štirih svetnikov, nato pa odpotoval v nosilnici s samim presvetlim nadvojvodo.«⁴⁹⁷

Vojni z Republiko sv. Marka Hren v svojih zapiskih ni namenil veliko prostora, omenja jo le v povezavi z drugimi dogodki. Je pa na več mestih omenil izvolitev in kronanje Ferdinanda za češkega kralja, do katerega je prišlo med vojno z Benetkami, čeprav se je kardinal Khlesl trudil, da bi kronanje preložil.⁴⁹⁸ Dne 29. junija 1617 so Ferdinanda kronali v Pragi. Češki protestantski stanovi so bili očitno v tem trenutku nepripravljeni, bilo je namreč jasno, da ne bodo pristali na Ferdinandovo trdo protireformacijsko politiko. Iz tega nesoglasja se je razvil spopad, ki je prerasel v tridesetletno vojno.⁴⁹⁹ Naslednji citat je nastal še pred Ferdinandovim kronanjem:

»7. junij, naj bo to srečen, blagoslovljen in blažen dan za katoliško Cerkev, sveto vero in krščansko skupnost; za slavno Avstrijsko hišo, njene dežele in za celotno domovino. Da bi prestrašili in zatrli sovražnike Kristusovega križa, Benečane in vse krivoverce. Glej. Glej. Glej. V Pragi je bil na dan sv. Lucijana izvoljen prevzvišeni nadvojvoda Ferdinand (naj mu bodo življenja, kraljestva in cesarstva z zmago in vzvišenim uspehom) za kralja Češke. Kronan bo 29. junija, to je na praznik svetnikov Petra in Pavla, prvih med apostoli. Bogu hvala, etc.«⁵⁰⁰

Sledi še nekaj poročil o volitvah za kralja, Češka je bila namreč volilna monarhija, njeno plemstvo pa je bilo pripravljeno tvegati več kot notranjeavstrijsko. Hren omeni grofa Heinricha Matthiasa Thurn-Valsassina kot izjemo, ki ni podprla izvolitve Ferdinanda za kralja. Thurn je bil maja naslednje leto (1618) na čelu skupine plemičev, ki je izvedla praško defenestracijo in nato v vojni na čelu uporniških čet celo oblegal Dunaj.⁵⁰¹ Hren je tudi omenil, da je Ferdinanda za češkega kralja v Pragi okronal František Dietrichšteinski, od leta 1599 škof v Olomoucu in kardinal. Dietrichšteinski je bil eden od vodilnih mož protireformacije v deželah krone sv. Venceslava, po izbruhu sovražnosti med češkimi stanovi in Dunajem pa je bil leta 1619 izgnan. V domovino se je vrnil po habsburški zmagi in leta 1620 postal namestnik ter deželni glavar na Moravskem. Leta 1624 ga je Ferdinand II.

⁴⁹⁷ »24. In Festo S. Mathiae Api. Serenissimus Archidux Ferdinandus Pragae ad Imperatorem profectus est in Regem Hungariae, Boemiae et Rom. Imp. designandus feliciter. Eodem R. P. Villerius ex Venetorum captivitate emancipatus Graetium reversus praeclarum 4 Sanctorum corporum advexit thesaurum et cum ipso Serenissimo Archiduce in lectica profectus est.« (Dimitz, August: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain im März und April 1862*, 17, 1862, št. 3-4 str. 28.)

⁴⁹⁸ Mann, *Wallenstein*, str. 117.

⁴⁹⁹ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 200.

⁵⁰⁰ »Juni. 7. Quod felix faustum fortunatumque sit Ecclesiae. Catholicae S. Religioni et Reipublicae Christianae. Inclutae domui Austriae his partibus Provinciis et patriae Universae ad terrorem atque oppressionem hostium Crucis Christi Venetorum et omnium haereticorum. Ecce. Ecce. Ecce. Pragae in Die S. Luciani electus est Serenissimus Archidux Ferdinandus (cui vitae regna et imperia cum victoria et prosperitate augusta) in Regem Boemiae Et coronabitur 29. Junii sc. in Festo Ss. Petri et Pauli. Principum Apostolicorum. Laus Deo etc.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 28, 29.)

⁵⁰¹ Pohl, Vocolka, *Habsburžani*, str. 201.

povzdignil v knežji stan.⁵⁰² Hren dogajanje povzame v svoji beležki; naslednji citat je edini, ki je bi pisan v nemščini:

»9. junija so pod zaščito nadvojvode Maksimilijana, velikega mojstra marijanskega reda in namestnika na Tirolskem, mojega milostljivega gospoda nadvojvodo Ferdinanda stanovi kraljevine Češke (izjema [je bil] grof Matevž Henrik Thurn, ki je veliko rovaril) soglasno izvolili za češkega kralja in nato ga je 29. junija v kraljevi stolni cerkvi v Pragi najslovesneje okronal gospod kardinal František Dietrichšteinski, škof v Olomoucu. Bogu hvala.«⁵⁰³

Poročil o kronanju Ferdinanda za češkega kralja v Pragi je veliko, očitno je bil to zelo pomemben dogodek ne le za notranjeavstrijskega nadvojvodo, temveč tudi za njegove zveste privržence v domovini:

»29. na praznik najsvetejših apostolov Petra in Pavla. Ferdinand II. je bil, Bogu hvala, kronan za kralja Češke, v večjo hvalo Boga in slavo svete Matere Cerkve, da bi povišal slavno Avstrijsko hišo in ponižal krivoverce. Naj večno živi in vlada srečno. Amen, amen, naj se tako zgodi.«⁵⁰⁴

Sledi še ena omemba kronanja na Češkem, ta je verjetno nastala kasneje, saj se v njej omenja zmaga nad Benečani. Tako imenovana druga beneška vojna se je uradno končala šele jeseni leta 1617, brez da bi si katera od vojskujočih se strani zagotovila posebno prednost pred sovražnikom.⁵⁰⁵ Možno je tudi, da je citat drugače razvrstil Dimitz, saj je podatke o kronanju v Pragi najti na več različnih mestih:

»Leta 1617. 29. junija je bil prevzvišeni Ferdinand, potem ko je v triletni vojni premagal Benečane, izvoljen, maziljen in kronan za kralja Češke.«⁵⁰⁶

Odnosi med češkimi protestantskimi stanovi, ki jim je pravice z majestetnim pismom zagotovil že cesar Rudolf II., in novim protireformacijsko usmerjenim katoliškim kraljem so bili napeti in so končno prerasli v odkrit spopad. Skupina nezadovoljnih plemičev pod vodstvom zgoraj omenjenega grofa Mathiasa Thurna je 23. maja 1618 skozi okno praškega gradu na Hradčanih vrgla dva katoliška kraljeva namestnika: grofa Viléma Slavato

⁵⁰² Prav tam, str. 213.

⁵⁰³ »9. Junii Ist durch Fürshub Erzherzog Maximiliani Hochtutschmeister des Marianischen Ritterordens und Gubernatoris in Tyrol mein gnedigster Herr Erzherzog Ferdinandus unanimiter von des Konigreichs Behaimb Ständen (excepto Graff Mathes Heinrichen von Thurn welich vill Wüglerey gemacht) zu einen König in Behaimb erwählet und Folgendes den 29. Junii solennissime von herrn Cardinal Francisco von Dietrichstain bishouen zu Olmüez zum König in der Königlichen Dombkirchen zu Prag gecrönet werden. Laus Deo.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 30.)

⁵⁰⁴ »29. in Festivitate Ss. Petri et Pauli Apostolorum. Ad majorem Dei laudem et gloriam S. Matris Ecclae. ac Inclutae domus Austriae exaltationem nec non Haereticorum humiliationem vel certe conversionem Ferdinandus II. Dei gra. in Regem Bohemiae coronatus est. Vivat regnetque aeternum feliciter. Amen Amen fiat.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 29.)

⁵⁰⁵ Simoniti, Beneški vojni, str. 235

⁵⁰⁶ »Anno 1617. 29. Junii idem Seren. Ferdinandus post devictos Venetos bello triennali in Regem Boemiae electus, unctus et coronatus est.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 100.)

Chlumskega in grofa Jaroslava Bořito Martiniškega ter njunega pisarja. Defenestracija je na Češkem namreč veljala kot znamenje za vstajo že od časa husitskih vojn. Uporniki so nato pod vodstvom Wilhelma Ruppja sestavili tridesetčlanski direktorij. Spor se je le še bolj zaostroval in 19. avgusta 1619 so stanovi preklicali izvolitev Ferdinanda za kralja in nato v noči s 26. na 27. avgust za kralja izvolili pfalškega volilnega kneza Friderika V.⁵⁰⁷

Sledi opis kronanja na Ogrskem in začetka tridesetletne vojne. Ferdinand II. je bil le nekaj tednov po praški defenestraciji 1. julija 1618 izvoljen in kronan za ogrskega kralja,⁵⁰⁸ vendar je nevarnost prestolu grozila tudi v tem kraljestvu. 28. avgusta 1618 so volilni knezi Ferdinanda izvolili še za svetega rimskega cesarja in ga nato 9. septembra okronali za cesarja. Tudi na Ogrskem je Ferdinand poskušal izvesti protireformacijo, vendar z manj uspeha kot v dednih deželah in kasneje na Češkem, ogrski palatin Miklós Esterházy in nadškof Péter Pázmány sta bila namreč sprta, tako da se Habsburžani niso mogli vedno zanesti niti na ogrsko katoliško cerkev. Izvedbo načrtov za protireformacijo na Ogrskem, ki so bili že narejeni, pa je naposled preprečila habsburška zaposlenost z vojnami na Nemškem. Razmere na Ogrskem sta oteževala še dva kalvinistična sedmograška kneza Bethlen Gábor in György Rákóczi, ki jima ob podpori Turčije ni bilo težko zagotoviti podpore plemstva tudi v habsburškem delu, takrat tripartitne Ogrske.⁵⁰⁹ Hren omenja Ferdinandovo kronanje na Ogrskem in kot datum navaja 2. junij 1618, vendar se v literaturi navaja datum 1. julij,⁵¹⁰ možno je tudi, da je do napake prišlo pri transkripciji:

»Leta 1618. 2. junija je bil isti kralj Ferdinand izvoljen, maziljen in kronan v Ogrskem kraljestvu. Nato je sledil sramotni upor heretikov Češke, Moravske, Šlezije, Lužice, obeh Avstrij, Ogrov, in Transilvanecv ter Bethlena Gáborja trinitarja oziroma mohamedanca proti Ferdinandu«⁵¹¹

Bethlen Gábor, ki ga Hren obtožuje paktiranja s Turki, je jeseni 1619 napadel Habsburžane iz Sedmograške in preko Gornje Ogrske prodril do Dunaja ter skupaj s češko vojsko pod Thurnom oblegal mesto. Protestantsko dunajsko plemstvo je izkoristilo priložnost in 5. junija 1619 naskočilo dunajski dvor ter pritislilo na Ferdinanda II., da bi pristal na stanovske in verske pravice. Vendar je Ferdinand še pravočasno dobil pomoč in se rešil iz težavnega položaja.⁵¹² Tako imenovana *naskočna peticija* dunajskih protestantov⁵¹³ je

⁵⁰⁷ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 201–203.

⁵⁰⁸ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 79.

⁵⁰⁹ Prav tam, str. 79.

⁵¹⁰ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194.

⁵¹¹ »Anno 1618. Die 2. Junii idem Rex Ferdinandus in Regnum Hungariae electus unctus et coronatus est. Sequuta est postea contra eundem foeda haereticorum Boemiae Moraviae Silesiae Lusatae vtriusque Austriae Hungarorum Transylvanorumque et Bettlem Gabor Trinitarii siue Mahometani rebellio.« (Dimitz, *Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern*, str. 100.)

⁵¹² Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 203.

verjetno botrovala temu, da si je Hren zabeležil, da sta se Ferdinandu uprli Zgornja in Spodnja Avstrija.

Težav za Ferdinanda s tem še ni bilo konec. V noči s 26. na 27. avgust 1619 so ga namreč kot kralja odstavili češki stanovi in na njegovo mesto izvolili pfaškega volilnega kneza Friderika V. Ferdinand je bil naslednji dan, 28. avgusta, izvoljen za rimskega cesarja in nato 9. septembra še kronan v Frankfurtu.⁵¹⁴ Njegov položaj se je odločno izboljšal, ko si je s sklenitvijo Münchenske pogodbe zagotovil močne zaveznike iz vrst katoliške Lige. Novi cesar je Maksimilijanu Bavarskemu v zameno za pomoč proti upornikom zastavil Zgornjo Avstrijo, ki se je pod vodstvom Georga Erasma Tschernemblja priključila češkemu upor. V skladu z dogovorom je nato v Zgornjo Avstrijo na čelu vojske Lige vkorakal vojskovodja Johann Tserclaes von Tilly in v deželi izvedel protireformacijo, čemur je sledil še kmečki upor. Zgornja Avstrija je ostala bavarska zastavna posest vse do leta 1628.⁵¹⁵

Betheln Gábor se je moral spričo za Habsburžane ugodnega razvoja dogodkov naposled umakniti, vendar je s cesarjem sklenil ugoden mir. Nasprotje pa se s tem še ni končalo. 25. avgusta 1620 so ogrski stanovi Bethlena razglasili za kralja in odstavili Ferdinanda II,⁵¹⁶ ki je tako poleg češke izgubil še ogrsko krono. Vendar ni trajalo dolgo, da si je ob tuji pomoči obe priboril nazaj. 8. novembra 1620 so bili češki uporniki premagani na Beli gori, saj je pomoč, ki jim jo je poslal Bethlen Gábor, prispela prepozno in sedmograški knez je na bojišču ostal sam. S Ferdinandom je nato 31. decembra 1621 sklenil mir v Mikulovu, s katerim se je odrekel večini zasedenega ozemlja in ogrski kroni, obdržal pa nekatera pridobljena ozemlja. Kljub temu da je Bethlen končno moral popustiti, je nekaterim cesarjevim sovražnikom pridobil dovolj časa, da so ponovno strnili vrste. Poleg tega sta v bojih z njim padla dva cesarska poveljnika Boquoi in Dampierre,⁵¹⁷ slednji se je proslavil med Ferdinandovo beneško vojno. Glavnina bojev se je potem preselila v Sveto rimsko cesarstvo. Bethlen je vanje posegel še dvakrat, leta 1623 in 1626, ko se je odzval povabilu angleško-dansko-nizozemskega zavezništva. Ti spopadi niso ničesar več odločili in končno so obveljala določila miru iz Mikulova.⁵¹⁸

⁵¹³ Prav tam, str. 203.

⁵¹⁴ Prav tam, str. 204.

⁵¹⁵ Prav tam, str. 204.

⁵¹⁶ Kontler, László: *Madžarska zgodovina - Tisočletje v srednji Evropi*. Ljubljana : Slovenska matica, 2005, str. 137.

⁵¹⁷ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 138.

⁵¹⁸ Prav tam, str. 138.

Z naslednjima dvema citatoma se za kratek čas spet vračamo v čas Ferdinandove izvolitve za rimskega cesarja. Matija je namreč umrl 20. marca 1619⁵¹⁹ in s tem je napočil Ferdinandov trenutek. Hren poroča o smrti cesarja in njegove žene v povezavi z leta 1617 videnim kometom. Možna je napaka pri transkripciji ali napačna razvrstitev v Dimitzevi objavi. Hren o smrti cesarskega para poroča v nekoliko sarkastičnem tonu:

»Leta 1617 so videli tri komete: cesarosti Matija in Ana sta mrtvi. Toda kdo je tretji?«⁵²⁰

Le dan po tem, ko so češki stanovi odstavili Ferdinanda kot kralja in namesto njega izvolili Friderika V. Pfalškega, je bil Ferdinand izvoljen za rimskega cesarja in postal glava dinastije v Nemčiji. Le še Tirolska in prednjeavstrijske dežele so ostale pod posebno tirolsko vejo Habsburžanov. Hren zapiše, da je bil Ferdinand II. 28. avgusta 1619 izvoljen za rimskega kralja. Cesarsko krono je nato dobil šele 9. septembra,⁵²¹ a Hren o tem posebej ne poroča, omenja pa smrt prestolonaslednika Janeza Karla:

»Leta 1619. Dne 28. avgusta je bil omenjeni kralj Ferdinand izvoljen, maziljen in kronan za rimskega kralja in bodočega cesarja. Na dan mučenca sv. Štefana je v Gradcu umrl prevzvišeni nadvojvoda Janez Karel, prvorojenec cesarja Ferdinanda, in bil na istem mestu kasneje pokopan.«⁵²²

Hren je novembra leta 1619 za redovnico sprejel hčer Ferdinanda II. Cecilijo Renato. Cecilija Renta je bila ena od sedmih otrok, ki so se Ferdinandu II. rodili v zakonu s prvo ženo, bavarsko sestrično Marijo Ano Wittelsbach.⁵²³ Hren je cesarjevi hčeri podaril posebno darilo, dragoceno knjigo:

»1. novembra 1619 sem sprejel za redovnico presvetlo Cecilijo Renato, hčer istega presvetlega in vzvišenega cesarja Ferdinanda II., z zakramentom svetega maziljenja, na željo samega prevzvišenega očeta, mojega najmilejšega gospoda. In njej sem potem ob prazniku zaščitnice sv. Cecilije podaril kraljevsko in tudi zelo dragoceno knjižico in k oltarju sem sprejel njen deviški venec.«⁵²⁴

⁵¹⁹ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194.

⁵²⁰ »Anno 1617 Tres uisi Cometæ: Mathias et Anna impp. Mortui. Sed Tertius quid?« (Dimitz, *Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern*, str. 100.)

⁵²¹ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194.

⁵²² »Anno 1619. Die 28. Augusti idem Ferdinandus Rex Francofurti in Regem Romanorum et futurum Caesarem electus, unctus, coronatus est. In die S. Stephani Protomartyris 1619. Seren. Joanes Carolus Archidux primogenitus Ferdinandi Imp. Graetii † ibidemque postea est sepultus.« (Dimitz, *Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern*, str. 100.)

⁵²³ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 198.

⁵²⁴ »I Nov. 1619 ejusdem Seren. et August. Imp. Ferdinandi II. filiam Sereniss. Caeciliam Renatam in SS. Chrismatis Sacramento ipso Augustiss. Patre Dno. meo clementissimo ita uolente in filiam suscepi spirituale. Eidemque postea in Festo Patronæ S. Caeciliae libellum Regalem ac pretiosissimum obtuli: et sertum a bea virginale recepi ad Altare. Laus Deo.« (Dimitz, *Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern*, str. 100.)

Hren nato omenja pisemske stike s služabnikom Jaroslava Bořita Martiniškega in Viléma Slavate Chlumskega, »mučnikov Česke«, kot ju sam imenuje. Oba grofa so češki protestantski plemiči pod vodstvom Thurna maja 1618 vrgli skozi okno praškega gradu. Kraljeva namestnika in njun pisar so padli sedemnajst metrov globoko v grajski jarek in pristali na kupu gnoja ter tako preživeli defenestracijo.⁵²⁵ Hren nikjer ne poroča, da bi bil z njima v neposredni korespondenci, omenil je le njunega služabnika. Zato ne vemo točno, ali sta pisma pošiljala »mučenika Česke« ali kdo od njunih služabnikov. Hren v zapiskih za leto 1618 defenestracije ni posebej omenil, njena edina omemba je v povezavi s korespondenco s češkima grofoma. Oba sta bila osebna sovražnika grofa Thurna. Grof Jaroslav Bořita Martiniški je po defenestraciji zbežal v München in leta 1621 ponovno postal grajski grof na Karlštejnu ter nato dosegel še več časti, saj je postal vrhovni deželni sodnik, nato komornik in leta 1638 še vrhovni grajski grof na Češkem.⁵²⁶ Jaroslavov tovariš Vilém Slavata Chlumski je prav tako opravljal številne pomembne funkcije že pod cesarjem Rudolfom II. Po strmoglavljenju je bil najprej v hišnem priporu, leta 1620 pa je lahko odšel v izgnanstvo v Passau. Po cesarski zmagi nad uporniki je na Dunaju najprej postal predsednik komore za Česko, leta 1621 se je nato vrnil na Česko in leta 1628 postal vrhovni državni tajnik Česke.⁵²⁷ Hren poroča:

»1621. 10. avgusta smo prejeli pismo iz Passaua od presvetlih gospodov: gospoda Jaroslava Borzita grofa Martiniza in gospoda Quilelma Slavate grofa Chlomen in Cossumbery, mučnikov Česke, ki so ju oba češki heretiki zaradi katoliške vere vrgli skozi okna praškega gradu.«⁵²⁸

Ferdinand II. se je prvič poročil leta 1600 s svojo sestrično iz bavarske dinastije Wittelsbachov Marijo Ano, ki mu je v zakonu rodila sedem otrok, med drugim leta 1608 tudi prestolonaslednika, kasnejšega cesarja Ferdinanda III.⁵²⁹ Po smrti prve žene se je cesar leta 1622 vnovič poročil. Druga soproga Eleonora Gonzaga iz Mantove mu sicer ni rodila otrok, ampak kljub temu vzbudila velike upe Habsburžanov. Ko je leta 1628 umrl zadnji mantovanski knez iz družine Gonzaga, je Ferdinand II. terjal nasledstvo v Mantovi in Montferratu. Ti dve posesti bi koristili zlasti habsburški Španiji, saj bi z njima utrdila svoj položaj v Italiji in zagotovila nemoteno preskrbovalno pot za svojo vojsko v Flandriji.⁵³⁰ Vendar je Habsburžane prehitel še en pretendent za mantovansko dediščino – francoski

⁵²⁵ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 201.

⁵²⁶ Prav tam, str. 202.

⁵²⁷ Prav tam, str. 202.

⁵²⁸ »1621. X. Aug. Accipimus litteras Passauio ab Illmis. Dnis: Dno Jaroslao Borzita Comite de Martiniz et Dno Quilelmo Slawata Comite de Chlomen (?) et Cossumbery, Martiribus Boemiae, qui ambo anno 1618 per fenestras Arcis Pragensis a Boemis Haereticis propter fidem Catholicam eiecti fuerunt.« (Dimitz, *Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern*, str. 101.)

⁵²⁹ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 138.

⁵³⁰ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 198.

vojvoda Nevers. Grozil je spopad med Francijo in Španijo in leta 1629 se je tako začela posebna epizoda tridesetletne vojne, tako imenovana mantovanska nasledstvena vojna, ki je razbila enotnost katoliškega tabora v Evropi. Za njen izbruh je bilo krivo nasprotje med Francijo in Habsburžani, posredni povod zanjo pa je bil Ferdinandov zakon z Eleonoro, vendar več o tem v naslednjem poglavju.⁵³¹

Med zapiski za marec leta 1622 se nahajata tudi Hrenova epitalamija, posvečena poroki Ferdinanda II. s svojo drugo ženo Eleonoro. Prvi epitalamij, ki ga navajamo, je posvečen prav cesarski nevesti. Omenja tudi vojno viхро, ki je ta čas pustošila po Nemčiji. Hren je tudi sicer pesnil, tako je na primer z eno od svojih pesnitev počastil krst svojega bodočega vladarja Ferdinanda leta 1578. Nasploh je Hrenov odnos do vladarja zelo predan, kar se kaže na več mestih:

»Epitalamij. [O ženitvi] svetega cesarskega veličanstva Ferdinanda II. Rimskega cesarja s prevzvišeno kneginjo gospo Eleonoro rojeno Gonzaga, kneginjo Mantove.

Vstopi v najsvetejši zakon vpričo Boga. / Najdražja in najbolj pričakovana Eleonora, pred katere nebeškim pogledom postane Nemčija med bučanjem svojih vojn radostna in mirna. / In Nemčija zdaj poje vesele speve svetega zakona, potem ko je bilo naposled z Božjo pomočjo ukročeno grešno besnenje. / Ferdinandove triumfe naj poje Kristijan, Ferarčan, Benečan.«⁵³²

Tridesetletna vojna je našla svoj odmev tudi v likovni umetnosti in leposlovju. Od sodobnikov omenimo le tri najbolj znane: Hans Ulrich Franck in Jacques Callot sta vojno upodobila na risbah in bakrorezih,⁵³³ v poeziji pa je medvojno trpljenje ovekovečil pesnik Andreas Gryphius, ki je leta 1636 napisal pesnitev *Solze domovine*.⁵³⁴ Hrenov epitalamij je dokaz, da je tridesetletna vojna našla svoj prostor že v sočasni literarni umetnosti na Kranjskem in Slovenskem in ne šele kasneje z romanom Ivana Tavčarja *Visoška kronika*, ki je izšel leta 1919.

Za cesarja, ki se je zapletel v dolge in krvave vojne v cesarstvu, je bilo nujno ohraniti mir s Turčijo. Mir ob Žitavi, ki so ga cesarski in Turki sklenili leta 1606 ob koncu tako imenovane dolge vojne,⁵³⁵ je sicer puščal odprta nekatera vprašanja, vendar je obema

⁵³¹ Prav tam, str. 198.

⁵³² »Epitalamium. Sacrae Caes. Mtis. Ferdinandi II. Rom. Imp. cum Serenissima Principe Dna. Eleonora nata Gonzaga Principe Mantuae.

Ingredere / Augustissimum Thalamum / Auspice Deo. / Optatiss. expectatissimaque / Eleonora / Coelesti cujus aspectu / Suos inter bellorum fremitus / Germania. / Laetabunda mitescit / Et quae nunc / Sacri Conjugij / Festiuos exercet cantus / Impio tandem furore domito / Aspirante Deo. / Ferdinandi / Canet triumphos. / Christ / Ferrarius / Venetus.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 102.)

⁵³³ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 212, 213.

⁵³⁴ Prav tam, str. 224.

⁵³⁵ Prav tam, str. 156.

stranema omogočal, da sta se angažirali na drugih bojiščih, zato je bil mirovni sporazum večkrat podaljšan:

»Maja [1625]. Pomni. Ta mesec se je sklenil mir s Turki za dvajset let. Turki so hoteli, da bi se mir sklenil za vedno, naši pa, da bi bil sklenjen za naprej določeno število let, dokler ne vrnejo Wazia cesarju.«⁵³⁶

Leta 1625 so po enoletnem obleganju čete španske flandrijske vojske osvojile mesto Breda v severnem Brabantu. Obleganje se je začelo že poleti 1624 in je trajalo eno leto ter pomagalo utrditi zavezništvo med Nizozemsko in Francijo.⁵³⁷ Junija 1625 je Breda naposled padla v roke španske flandrijske armade.⁵³⁸ Odmevi pomembne zmage habsburške strani so dosegli tudi Kranjsko:

»1. junija 1625. V cerkvi očetov Družbe Jezusove so odpeli Te Deum laudamus v zahvalo dejanj vsemogočnega Boga. Sklenjeno je bilo torej, da so krivoverci na vsak način slabši od Turkov in da jih je treba iztrebiti. In kralj Špancev je zavzel Bredo.«⁵³⁹

Leta 1627 sta cesar in visoka porta spet podaljšala mir, čeprav naj bi bil po Hrenovih navedbah mir izpred dveh let sklenjen za dvajset let:

»Tega meseca tekom septembra 1627. Srečnejši mir je sklenjen med najmočnejšim cesarjem Ferdinandom II. Avstrijskim in Muratom sultanom, dolgoletnim kraljem Turkov.«⁵⁴⁰

Hren leta 1627 omenja še začetek dela neke nove reformacijske komisije, vendar je težko reči, v povezavi s čim je ta komisija delovala. Restitucijski edikt, ki je nemškim protestantskim stanovom naročal, naj vrnejo po letu 1552 sekularizirana cerkvena posestva, je bil izdan šele dve leti kasneje (1629), po zmagi nad danskim kraljem.⁵⁴¹ Hren si je o tem zabeležil:

⁵³⁶ »Maii. Notandum. Pax cum Turcis hoc mense ad annos XX. conclusa est. Volebant Turcae perpetuam, nostri ad annos praedictos, tunc (?) Waziam reddent Caesari.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 104.)

⁵³⁷ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 62, 63.

⁵³⁸ Prav tam, str. 86.

⁵³⁹ »1. Junii 1625 a templo Patrum Societatis Jesu Te Deum laudamus in gratiarum actioem Deo omnipotenti decantatum. Concluditur ergo Haereticos omni modo esse Turcis peiores et extirpandos. Et Breda fuit capta a rege Hispaniarum.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 102.)

⁵⁴⁰ »Hoc Mense currenti Septembri 1627. Faeliciter pax confecta est inter Potentissimum Impp. Ferdinandum II. Austriacum et Murattem Hann Sultanum Turcarum Regem eo annos.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 109.)

⁵⁴¹ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 309.

»21. november [1627] Cesarska reformacijska komisija naznanjena po mnogih odrih in v nagovorih ter srečno začeta.«⁵⁴²

Katoliški vojaški uspehi so spodbudili danskega kralja Kristijana IV., ki je bil hkrati zaščitnik spodnjesaškega okrožja cesarstva, da je posegel v vojno. Leta 1625 si je s haaškim sporazumom zagotovil še podporo Anglije in Francije.⁵⁴³ V tako imenovani danski vojni sta se vojski katoliške Lige, ki ji je poveljeval Johann Tserclaes Tilly, in cesarska vojska pod kondotjerjem Albrechtom Wenzeslausom Eusebiusom von Wallensteinom⁵⁴⁴ spopadli z Dansko, Braunschweigom, Mansfeldovimi najemniki in Bethlenom Gáborjem. Cesar in Liga sta spet slavila zmago, Wallenstein je prodril do Baltskega morja, Tilly pa je opustošil danski Jutland. Leta 1628 je Ferdinand II. dosegel vrhunec svoje moči in ga izkoristil za izdajo restitucijskega edikta (1629).⁵⁴⁵ Sledi najdaljši Hrenov opis tridesetletne vojne, leto 1628:

»Tega istega meseca [novembra] sta vojskovodja cesarske vojske Johann von Tilly in knez Fridlandije, drugače rečeno Wallenstein, premagala vojaški tabor Kristijana kralja Danske in pobila veliko sovražnih vojakov (med katerimi je bil saški vojvoda Altenbergicus, ki je bil nedavno tega že ujet in izpuščen pod uradno zaprisego, da ne več dvignil orožja proti cesarju: general Füchs: ugledni polkovnik Obertrautt: številni grofje, baroni, polkovniki etc.), zajela 16 kornetov [konjeniških praporov] in številne druge. V vero in predanost cesarju so bila sprejeta vsa hanzeatska mesta, več 30. Ta stvar ima veliko težo. Prav tako so se podredili in bili sprejeti magdeburški nadškof, ki se je od časa Luthra oddaljil od pokornosti katoliški veri. Bogu hvala etc.«⁵⁴⁶

Poleg vojn se je moral Ferdinand II. potruditi, da bi svojega sina Ferdinanda III. čim prej etabliral za naslednika v svojih kraljevinah, ki so bile elektivne. Tak primer je bila tudi Ogrska. Nevarnost za habsburško oblast nad tem kraljestvom so v tem času poleg Turkov pomenili tudi sedmograški knezi, ki so ob turški pomoči terjali ogrsko krono zase. Tak primer je bil Bethlen Gábor.⁵⁴⁷ Ferdinand III. je leta 1625 postal ogrski kralj, 1627 češki kralj in je nato med letoma 1634 in 1635 vodil cesarsko vojsko po Wallensteinovem padcu. Leta 1636

⁵⁴² »21. Nov. Reformationis Caesareae Commissio per omnia pulpita promulgata pro concione et incepta feliciter.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 109.)

⁵⁴³ Lee, *Tridesetletna vojna*, 1995, str. 13.

⁵⁴⁴ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 204, 214.

⁵⁴⁵ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 16.

⁵⁴⁶ »Hoc eodem Mense (Novembri) Comes Joannes de Tily dux Caesareani exercitus et Princeps Fridlandiae alias dictus de Waalstain devicerunt castra Christiani Regis Daniae caesis multis hostium millibus (inter quos fuit Dux Saxoniae Altenbergicus non pridem antea captus ac dimissus sub attestatione juramenti non amplius arma contra Imp. Sumere: General Füchs: Colonellus insignis Obertrautt: complures Comites, Barones, Colonelli etc.) captis XVI. Cornetis et aliis innumeris Receptae in fidem ac devotionem Caesaris omnes ciuitates Anseaticae, plures XXX. Qua in re multum est situm ponderis. Item dediderunt se ac recepti sunt Archiepiscopus Magdeburgensis a tempore Lutteri ab obedientia Catholicae fidei exulantes. Laus Deo etc.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern, str. 104.)

⁵⁴⁷ Bethlen Gabor sedmograški knez se je ob turški podpori večkrat spopadel s Habsburžani, in sicer v letih: 1613, 1619–1621, 1623–1624, 1626; (Parker, *The Thirty Years' War*, str. 284.)

je bil izvoljen za rimskega kralja in 1637 še za cesarja,⁵⁴⁸ ko je nasledil očeta, vendar je bil Hren takrat že pokojen.

Bethlen Gábor, ki ga omenja Hren, je naslednje leto 1626 zopet napadel Habsburžane, a se je nato spet umaknil in obveljala so mirovna določila, sprejeta decembra 1621 v Mikulovu, kjer se je Bethlen že odrekel ogrski kroni. Dobro se je namreč zavedal, da mu tudi Turki ne bi dovolili, da bi vladal na Ogrskem in Sedmograškem hkrati in bi se moral odreči eni kronovini. Ne glede na te poraze so bili njegovi uspehi precejšnji. Po njegovi nepričakovani smrti leta 1629 je najprej prišlo do manjše nasledstvene krize, ki se je razrešila, ko je oblast na Sedmograškem prevzel Bethlenov zaupnik iz Gornje Ogrske György Rákóczi.⁵⁴⁹ Datum kronanja na Ogrskem je Hren točno navedel:

»Presvetli nadvojvoda Ferdinand Ernest, najstarejši sin cesarja Ferdinanda II., je bil v starosti 17 let v Šopronu, v grofijah kraljevine Ogrske od ogrskih plemičev in stanov v svobodnih in prostovoljnih volitvah izvoljen za kralja Ogrske (še prej je bila sprejeta javna odpoved Bethlena Gáborja, kneza Transilvanije, vsem pravicam do ogrske krone) in bil istotam kronan na praznik brezmadežnega spočetja preslavne device Marije, kar je bilo 8. decembra 1625.«⁵⁵⁰

Dve leti kasneje je Ferdinand III. postal še češki kralj,⁵⁵¹ v istem letu je to kraljestvo dobilo tudi »prenovljeni deželni red«,⁵⁵² ki je bil objavljen 10. maja in je pomenil vrhunec protireformacije in uvajanja absolutizma na Češkem. Kraljestvo je z novo ustavo dokončno postalo dedna monarhija, deželni zbor je izgubil zakonodajno oblast in ponovno dobil kurijo prelatov, vladar pa je pridobil vpliv nad podeljevanjem *incolata*, sprejemanja plemstva v deželne stanove. Ferdinandovi odloki so k izselitvi prisilil protestantsko plemstvo, ki je še ostalo v deželi.⁵⁵³ Naslednje leto je prišlo na vrsto protestantsko plemstvo na Moravskem in v dednih deželah. Ferdinand II. je na prelomu 16. in 17. stoletja protireformacijo najprej začel v notranjeavstrijskih deželah, vendar je nato celoten proces do konca najprej izvedel na Češkem. Protireformacija je napredovala skupaj z rastjo moči deželnega kneza, iz česar se je razvil konfesionalni absolutizem habsburške monarhije.⁵⁵⁴

Hren omenja slavlje ob kronanju na Češkem:

⁵⁴⁸ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 292.

⁵⁴⁹ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 138.

⁵⁵⁰ »Seren. Archidux Ferdinandus Ernestus major natus Imp. Ferdinandi II. filius habens 17 annos, Sopronii in Comitibus Regni Hungariae, a Proceribus ac statibus Hungaricis libera ac spontanea electione, in Regem Hungariae electus et (recepta prius a Bethlen Gabor Transylvaniae Principe Juris totius ad coronam Regni Hungariae resignatione, ac renuntiatione) coronatus est ibidem in Festiuitate Immaculatae Conceptionis gloriosae Virginis Mariae quae fuit 8. Dec. Anno hujus 1628.« (Dimitz, *Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern*, str. 104)

⁵⁵¹ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 292.

⁵⁵² Prav tam, str. 79.

⁵⁵³ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 209.

⁵⁵⁴ Prav tam, str. 212.

»8. decembra. Prav tako smo ob prazniku spočetja blažene Matere Device (ki smo ga ukazali slovesno javno praznovati na ponižno prošnjo kongregacije) imeli tudi svete škofovske obrede. Vsemogočnemu Bogu smo se tudi zahvalili za dve kronanji ogrske cesarice in kraljice v kraljevini Ogrski h kraljevini Češki z mnogoštevilno udeležbo pri pesmi Te Deum laudamus, s trobentami in bobnanjem tako kot na praznik sv. Nikolaja. Nato smo naznanili po celotni škofiji, da se je to zgodilo.«⁵⁵⁵

Knezoškof Tomaž Hren je umrl 10. februarja 1630,⁵⁵⁶ torej osemnajst let pred koncem tridesetletne vojne. Ob njegovi smrti je cesar Ferdinand II. ravno presegel zenit svoje moči. V tem letu se je 6. julija z izkrcanjem švedskega kralja Gustava II. Adolfa v Predpomorjanski namreč začela švedska vojna, ki je nato trajala do leta 1635.⁵⁵⁷

Ferdinand II. je po tej epizodi leta 1635 s saškim vojvodo sklenil praški mir, ki se mu je pridružila večina državnih knezov v cesarstvu. Vendar je mirovni sporazum propadel, saj je v vojno posegla Francija in spopad se je ponovno razplamtel. Ferdinand II. njenega konca ni dočakal, umrl je 15. februarja 1637 na Dunaju in bil nato pokopan v Gradcu, kjer se je z njegovim nastopom vlade leta 1595 vse začelo. Prestol je nasledil njegov istoimenski sin Ferdinand III., ki je 24. oktobra 1648 naposled sklenil vestfalski mir.⁵⁵⁸ Sklenitev miru je, kot bomo videli kasneje, odmevala tudi na Kranjskem.

4.5 Dekreti vizitacije Siksta Carcna kot vir za zgodovino konfesionalizacije v zaledju bojišč tridesetletne vojne

4.5.1 Apostolska vizitacija Siksta Carcana 1620–1621

V času škofovanja knezoškofa Tomaža Hrena (1597–1630) sta ljubljansko škofijo prečesali kar dve apostolski vizitaciji. Razloga zanju sta bila predvsem spletkarjenje graških nuncijev in prizadevanje za romanizacijo katoliške Cerkve v deželah Notranje Avstrije, saj je tu na področju bogoslužja vladala prava zmeda.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ »8. Dec. Item in Festo Conceptionis B. M. V. (quod ad supplicem petitionis (sic) ejusdem congregationis in Foro Fori solenniter celebrari instituimus) etiam Pontificale Sacrum perfecimus. Etiam gratias egimus Omnipotenti Deo pro duabus coronationibus Imperatricis et Regis Hungariae ad Regnum Boemiae cum celebritate Cantici Te Deum laudamus, tubis et tormentorum sicut in festo S. Nicolai. Deinde Patentes per totam Diocesim ut ita fieret.« (Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern, str. 109.)

⁵⁵⁶ Turk, Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0827/VIEW/> (29.5.2012)

⁵⁵⁷ Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 216–217.

⁵⁵⁸ Prav tam, str. 194, 217–224.

⁵⁵⁹ Dolinar, France Martin, Apostolski vizitaciji ljubljanske škofije 1607/08 in 1620/21. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 121.

Prvo apostolsko vizitacijo v letih 1607 in 1608 je izsilil nekdanji graški nuncij grof Hieronim Portia, ki Hrenu ni nikdar odpustil, da je bil imenovan za ljubljanskega škofa namesto njegovega prijatelja Ursina de Bertisa. Samo vizitacijo je nato po vseh notranjeavstrijskih deželah opravil Portijev naslednik Giovanni Battista Salvago, tako da ta ni bila neposredno naperjena proti Hrenu.⁵⁶⁰

Drugo apostolsko vizitacijo ljubljanske škofije je zahteval Erasmus Paravicini, graški nuncij od oktobra 1613, poleg njega pa je Hrena skušal očrniti tudi oglejski patriarh. Ker Rim Paravicinijevim poročilom ni zaupal, je bil za vizitatorja določen krški pomožni škof in dominikanec Sikst Carcano. Hrenova sovražnika Paravicini in tržaški škof Ursino de Bertis sta tako ostala brez pooblastil nad apostolsko vizitacijo, ki je tokrat za razliko od Salvagove pod drobnogled vzela le ljubljansko škofijo.⁵⁶¹

Carcano je vizitacijo opravil med avgustom 1620 in majem 1621. Njegovi prvi vtisi o stanju v škofiji so bili dobri in za pobožnost med ljudstvom je Hrenu izrekel tudi priznanje. Po vizitatorjevem mnenju se razmere v ljubljanski škofiji niso dosti razlikovale od tistih v habsburškem delu oglejskega patriarhata in drugod v Notranji Avstriji, torej v škofijah, ki so se soočale s pojavom protestantizma.⁵⁶² Po končani vizitaciji se je Hren, zaradi starosti in da bi se lažje posvetil pastoralnemu delu v škofiji, 11. avgusta 1621 odrekel službi namestnika v Gradcu. Carcano pa je o vizitaciji sestavil dokument, ki se deli na štiri dele: *Acta* o njegovih ugotovitvah med vizitacijo, *Decreta*, ki vsebuje zahteve po spremembah v škofiji, *Finis visitationis* z vizitatorjevi dosežki in *obračun* nastalih stroškov. *Acta* in *Decreta* so še dalje razdeljena na šest delov: škof, semenišče, kapitelj in kanoniki, duhovščina, zakramenti ter cerkvene stavbe.⁵⁶³

Glavni poudarki Carcanovega dokumenta se nanašajo na pomanjkanje duhovnikov v škofiji, Hrenu pa je očital premalo odločnosti in nepotizem (bratu je prepustil graščino Goričane), priznal pa mu je temeljito izpeljano protireformacijo, saj v njegovi škofiji razen v beljaškem okraju, z izjemo nekaterih plemičev, skorajda ni bilo več protestantov. Poleg tega priznava Hrenu, da je vernikom dober zgled, se trudi za izobraževanje duhovniških kandidatov, da je v deželo pripeljal jezuite in kapucine ter da je veliko gradil in obnavljal.

⁵⁶⁰ Dolinar, Apostolski vizitaciji, str. 121.

⁵⁶¹ Prav tam, 119.

⁵⁶² Prav tam, 127–129.

⁵⁶³ Prav tam, 130.

Kritičen je bil do stolnega kapitlja in duhovščine ter izpostavil problema konkubinata in pijančevanja.⁵⁶⁴

Vizitator je uredil spore med ljubljansko škofijo in oglejskim patriarhatom ter nekatere škofove spore s svetnimi odličniki dežele, dal je izkopati posmrtno ostanke protestantov s katoliških pokopališč in jih prenesti na neblagoslovljeno zemljo. Carcanova vizitacija se je za Hrena ugodno končala, saj je bilo Paravicinijevo obrekovanje z njo postavljeno na laž. Hrenov ugled v Rimu in pri cesarju Ferdinandu II. je bil tako obnovljen.⁵⁶⁵

4.5.2 Konfesionalizacija v ljubljanski škofiji

Carcano je vizitiral ljubljansko škofijo v času, ko je v Svetem Rimskem cesarstvu že divjala tridesetletna vojna.⁵⁶⁶ Dobra dva meseca po začetku vizitacije, 8. novembra, je v bitki na Beli gori pred Prago vojska Lige in cesarja premagala Češko in zapečatila usodo dežele. Vojna pa se je s Češke razširila v cesarstvo, kjer se je razplamtel boj za Pfalc in pfalško volilno pravico (*Kurwürde*). V prvi etapi velikega spopada, tako imenovani *češko-pfalški vojni* (1618–1623) je zmago slavila katoliška stran, ki je nato premoč v cesarstvu obdržala vse do leta 1630.⁵⁶⁷

Vojne na nemških bojiščih so seveda vplivale tudi na dogajanje v notranjeavstrijskih deželah. Tu je čas protireformacije in katoliške obnove zaznamovalo prav dejstvo, da je bil napredek omenjenih procesov močno odvisen od zunanje-političnih razmer. Ferdinand II. je bil za povrh že od samega začetka svoje vlade zapleten v zunanje vojne s Turki, Benečani ali pa z upornimi stanovi v cesarstvu.

Nekaj dekretov Carcanovega dokumenta bo tako predstavljenih kot vir za konfesionalizacijo v deželah Ferdinanda II. Protireformacija, ki jo je omenjeni deželni knez v notranjeavstrijskih deželah izpeljal s silo, vendar brez prelivanja krvi, je na Ogrskem in Češkem sprožila oborožen upor stanovske opozicije proti rekatolizaciji in centralizaciji.⁵⁶⁸ Dekrete Carcanove apostolske vizitacije je v dveh številkah revije *Mittheilungen des*

⁵⁶⁴ Prav tam, 132–135.

⁵⁶⁵ Prav tam, 137.

⁵⁶⁶ Serije vojn, ki jo je hiša Habsburg bojevala s svojimi protestantskimi pa tudi katoliškimi sovražniki, se je šele kasneje prijelo ime *tridesetletna vojna*.

⁵⁶⁷ Lange, Ulrich: *Der Dreißigjährige Krieg*, v: *Deutsche Geschichte von den Anfängen zur Gegenwart* (ur. Martin Vogt). Stuttgart : J. B. Metzler, 1997, str. 206.

⁵⁶⁸ Lange, Ulrich: *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 205.

historischen Vereins für Krain že leta 1862 objavil kranjski zgodovinar August Dimitz,⁵⁶⁹ vendar ta objava ni vzbudila takšnega zanimanja zgodovinarjev kot njegova objava koledarskih zapiskov škofa Tomaža Hrena.

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, je Carcano kritiziral duhovščino ljubljanske škofije. Škofa Janez Tavčar in Tomaž Hren sta se namreč soočala tudi s problemom »bega možganov«, saj jima je velik del duhovniških kandidatov, ki sta jih izšolala v tujini, pobegnil v druge škofije, kjer si je obetal boljše življenjske pogoje.⁵⁷⁰ Med duhovniki v škofiji je še naprej ostal pereč problem priležništva, Carcano je v dekretih zahteval naj se s tovrstnimi prestopniki ravna v skladu z določili tridentinskega koncila:

»Duhovnik, obsojen konkubinata, naj se kaznuje po odloku svetega tridentinskega koncila /.../«⁵⁷¹

Z vidika rekatolizacije oziroma katoliške obnove v škofiji je zanimiv naslednji zapis, saj predvideva verski pouk otrok o katoliškem katekizmu, ki naj bo preveden v enega od deželnih jezikov, torej v nemščino ali slovenščino. Cilj protireformacije, kljub uničenju velikega števila slovenskih protestantskih knjig, ni bilo uničenje slovenščine kot knjižnega jezika:

»V mestih in vaseh, kjer se lahko župljani brez težav zberejo pri cerkvi, naj se ob udarcu na zvon ob prvi popoldanski uri zbere dečke in deklice v cerkvi, da bi se učili osnove katoliške vere oziroma katekizem, preveden v nemški ali slovenski jezik. Da bi imeli pri tem tudi pomočnike, naj [duhovniki] pogosto iz prižnice navajajo župljanom milosti, ki sta jim jo naklonila papeža Pij V. in Gregor XIII. tistim, ki bodo učili dečke krščanski nauk. Na podeželju pa, kjer so kmetje oddaljeni od cerkve, naj jih osnove vere med jutranjo pridigo učijo duhovniki iz prižnice.«⁵⁷²

Kot je bilo omenjeno že v poglavju o škofu Hrenu, je ta kot vodja reformacijske komisije delo v svoji škofiji opravil temeljiteje kot njegov sekovski kolega Martin Brenner na Štajerskem in Koroškem. Carcano je Hrenu priznal, da v škofiji skoraj ni več protestantov,

⁵⁶⁹ Dimitz, August: *Decreta visitationis Apostolicae Ecclesiae ac Diocesis Labacensis a Fre Sixto Carcano Epo Germanicense Visitatore Apostolico peractae*. A. 1621. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain*, 17, 1862, št. 1–12, str. 11–12; 30–32.

⁵⁷⁰ Dolinar, Apostolski vizitaciji, str. 130.

⁵⁷¹ »Sacerdos de concubinato convictus punitur juxta formam Sac. Con. Trid. Sess. 25 c. 14.« (Dimitz, *Decreta visitationis*, str. 30.)

⁵⁷² »Civitatibus vel pagis, ubi facile possunt Parochiani ad Ecclesiam convenire curati dato pulsu campanae hora prima Pomeridiana, convocent pueros et puellas in Ecclesia, edoceant illos Rudimenta fidei Catholicae seu Catechismum in germanicam vel Sclavonicam linguam translatum et ut habeant etiam Adjutores, saepe ex suggesto proponant Parochianis Indulgentias quas Romani Pontifices – Pius V. et Gregorius XIII. iis concendant, qui doctrinam christianam Pueros edocent; in villis vero, ubi Rustici a longe ad Ecclesiam doceant eos Parochi ex suggesto inter concionandum mane Rudimenta fidei.« (Dimitz, August, *Decreta visitationis*, str. 31.)

izjema je bila Koroška, kjer je bil protestantizem močnejše zakoreninjen kot na Kranjskem, kar je opazil tudi Carcano in zato naročal:

»O zakramentu potrditve. V župnijah te škofije proti zgornji Koroški, v katerih še zdaj najdemo heretike, je naloga skrbnika [kurata], da pri pridigah, kadar se ponudi prilika, pouči svoje župljane o tem zakramentu in da jih učinkovito vzpodbudi, da bi ga predano prejeli.«⁵⁷³

Vendar obstajajo tudi odredbe proti protestantom, ki se nanašajo na dela škofije, ki sta ležala na Kranjskem in Štajerskem, kjer je protestantizem kljub delu reformacijskih komisij do določene mere tlel še naprej. Carcano pa je zahteval večji red tudi na področju zakramentov:

»O krstu. Krivoverske botre ali kogar koli, za kogar to prepoveduje zakon, se ne sme pripustiti h krstu otrok, rojenih katoliškim staršem, prav tako ne več kot enega botra ali botro.«⁵⁷⁴

Sestavni del protireformacije je bilo tudi pustošenje protestantskih pokopališč in odstranjevanje posmrtnih ostankov protestantov iz grobov v katoliških cerkvah in s katoliških pokopališč. Protestantska pokopališča je sicer po večini uničila že Hrenova komisija slabih dvajset let pred Carcanovo apostolsko vizitacijo. Tu je Hren postopal zelo trdo, saj je v Ljubljani iz katoliških cerkva odstranil posmrtno ostanke tam pokopanih protestantov. Trupla luteranov pokopanih v špitalski cerkvi sv. Elizabete, med njimi tudi posmrtni ostanki predzadnjega superintendanta na Kranjskem Krištofa Spindlerja, so končala celo v Ljubljani.⁵⁷⁵

Carcano je, kar se tega tiče, postopal z manj ihte, saj je med vizitiranjem škofije posmrtno ostanke protestantov s pokopališč le izkopal in jih nato dal pokopati v neposvečeno zemljo.⁵⁷⁶ Naslednji odlok, ki govori o pogrebih, pa je še toliko bolj zanimiv zato, ker Carcano v njem omenja del pokopališča pri sv. Petru v Ljubljani, ki je namenjen protestantom. Če je torej v Ljubljani še leta 1621 bil del pokopališča namenjen protestantom, Hrenova komisija le ni uničila vseh grobov protestantov v deželi, vsekakor pa bi to vprašanje terjalo podrobnejšo raziskavo:

⁵⁷³ »De sacramento Confirmationis. In Parochiis hujus Diocesis versus Carinthiam superiorem, in quibus adhuc haeresis grassatur, Curati officium erit, in Concionibus data opportunitate de hoc sacramento suos instruere Parochianos et ad illud devote suscipiendum per occasionem efficaciter adhortari.« (Dimitz, August, Decreta visitationis, str. 31.)

⁵⁷⁴ »De Baptisme.4. Paternos haereticos aut quoscunque a Jure Prohibitos ad Baptismum Infantis ex Catholicis Parentibus nati non admittant neque Paternos plures quam unum et unam.« (Dimitz, Decreta visitationis, str. 31.)

⁵⁷⁵ Vrhovnik, Ivan: Zatrte nekdanje cerkve in kapele ljubljanske – 5. Cerkev sv. Elizabete v meščanskem špitalu. *Danica - cerkven časopis za slovenske pokrajine*, 1, 1903, št. 18, str. 146.

⁵⁷⁶ Dolinar, Apostolski vizitaciji, str. 137.

»O pogrebih. Krivovercev nikjer ni dovoljeno pokopati v cerkvah ali posvečenih pokopališčih in vikarji sv. Petra izven Ljubljane naj pazijo, da ne bi na tistem delu pokopališča, ki je dodeljen katoličanom, pokopavali krivovercev, niti obratno, da bi pokopavali katoličane na tistem delu, ki je določen krivovercem.«⁵⁷⁷

Proces protireformacije je na Kranjskem trajal dolgo. Najprej je bil izpeljan na gospostvih Bled in Loka, kjer so še v času škofa Janeza Tavčarja rekatolizirali ali izgnali protestantske podložnike, pa nato so po nastopu nadvojvode Ferdinanda rekatolizirali župnijo Škocjan pri Turjaku. Potem so na vrsto prišli predikanti in protestantski meščani, škofijo pa je prečesala še reformacijska komisija. V deželi pa je tudi po tem še slaba tri desetletja ostalo protestantsko plemstvo, ki je sicer s časom delno prestopilo k katoliški veri. Tak primer je Teoderik Auersperg, deželni maršal in dedni komornik na Dunaju. V katoliško vero je prestopil, leta 1625, ko je opazil, da mu kot protestantu ugled na dvoru pada. Njegovemu zgledu je sledil tudi sin in še nekaj drugih deželanov.⁵⁷⁸

Tisti plemiči, ki pa so v protestantizmu vztrajali, so bili tako še vse do avgusta 1628, ko jih je Ferdinand II. postavil pred izbiro katolizacije ali izselitve, močna opora protestantizmu v deželi. Plemstvo je namreč vse do leta 1628 zasebno lahko ostalo v luteranski veri, reformacijske komisije nad njimi namreč niso imele nobene jurisdikcije. Kako so nekateri plemiči omogočali kljubovanje protestantizmu, je moč razbrati tudi iz vira:

»Če bi župljani opazili, da v gradovih krivoverskih plemičev kdo pridiga luteranski krivi nauk pod krinko, da je učitelj, naj to takoj zaupajo spoštovanemu gospodu, da bi se za to zlo pravočasno poskrbelo z ustreznim zdravlilom. In naj se v vaseh in mestih nikogar ne dovoli sprejeti kot učitelja, ne da bi prej javno izpovedal vero in ne da bi se prej pozanimali o njegovem življenju, domovini, rodbini, veri.«⁵⁷⁹

Prisile pa ni uporabljala le protireformacija, temveč tudi protestantsko plemstvo. Tak primer je župnija Škocjan pri Turjaku, kjer so si Auerspergi prilastili *ius reformandi* in reformirali župnijo, nad katero so imeli patronske pravice.⁵⁸⁰ Na Kranjskem je bila praksa dlje časa takšna, da so zemljiški gospodje določali veroizpoved podložnikov, kar je bila za

⁵⁷⁷ »Haeretici nullibi permittantur sepeliri in Ecclesiis vel caemiteriis benedictis caveantque vicarii S. Petri extra Labacum ne in ea parte Coemiterii quae Catholicis deputata est, haeretici sepeliantur neque e converso Catholici in ea parte quae haeticis est designata.« (Dimitz, Decreta visitationis, str. 31.)

⁵⁷⁸ *Historia annua*, str. 102.

⁵⁷⁹ »Si quos in Arcibus nobilium haeticorum sub Ludi Magistri Praetextu Parochianis suis Lutheranam haeresim praedicare animadverint, Rvd. mo. Statim insinuent ut huic malo de opportuno remedio mature provideat. Nec aliquis in pagis aut civitatibus in ludi magistrum assumi permittatur, nisi prius facta fidei professione et habita notitia de illius vita, patria, Natalibus, Religione.« (Dimitz, Decreta visitationis, str. 31.)

⁵⁸⁰ Rajšp, Vincenc: Protireformacija na Kranjskem, na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras = Mohorjeva, 1994, str. 205.

protestantizem velika prednost, saj mu je pripadala večina plemstva. Verska komisija, ki je na ukaz nadvojvode Ferdinanda maja 1598 rekatolizirala župnijo Škocjan,⁵⁸¹ je bila kot preizkus za delo komisij po vsej deželi. Vodil jo je novo imenovani ljubljanski škof Tomaž Hren, čeprav je bila župnija na ozemlju oglejskega patriarhata.

Plemstvo je svojo nadoblast nad podložniki uporabljalo tudi kasneje, ko je bila protireformacija že povsod v teku, in se trudilo, da bi zavrlo napredovanje rekatolizacije. Carcano navaja tudi metode, ki jih je plemstvo uporabljalo, da bi kmetom onemogočilo obisk katoliškega bogoslužja. Njegova odredba se sicer nanaša na podložnike, a naroča previdnost katoliškim duhovnikom, ki naj pazijo na ravnanje plemstva:

»O prazničnih dneh. Pod kaznijo izobčenja jim je prepovedano, da bi šli poslušat luteranske razlage ali pridige, ki jih imajo na gradovih pogosto krivoverski plemiči ali njihovi namestniki (oskrbniki) ali učitelji. In če bodo videli, da oskrbniki gradov ali sami krivoverski plemiči odvrčajo njim podložne kmete od maše, tako da na praznike pred zajtrkom organizirajo love in podložnike prisilijo, da zapustijo mašo ter jim služijo, ali da morda celo na praznike na poljih ali na njihovih gradovih poskrbijo, da podložnike na silo privedejo; tedaj naj to takoj sporočijo spoštovanemu gospodu, da bi se lahko ustrezno ukrepalo proti takšnemu tiranskemu zatiranju.«⁵⁸²

Kljub zgoraj navedenim primerom je vizitator ugotavljal, da je bilo stanje v ljubljanski škofiji podobno tistemu v sosednjih škofijah, ki so se prav tako srečale s pojavom protestantizma in so bile v procesu protireformacije in katoliške obnove.⁵⁸³

Protestantsko plemstvo je v deželi lahko ostalo še dobrih osem let po koncu Carcanove vizitacije. Ferdinandova notranja protireformacijska politika pa je še naprej ostala odvisna od položaja na različnih evropskih bojiščih. Prvo fazo tridesetletne vojne je Ferdinand leta 1623 uspešno končal, poražen ni bi le Friderik V. Pfalški, temveč tudi njegovi kondotjerji grof Ernst von Mansfeld, vojvoda Christian von Braunschweig-Wolfenbüttel in mejni grof Georg Friedrich von Baden-Durlach, ki so vojno nekaj časa vodili na lastno pest.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Rajšp, Vincenc: Protireformacija na Kranjskem, str. 208.

⁵⁸² »De Festis Diebus. 2. Sub poena Excommunicationis prohibeant illis ne eant ad audiendas expositiones seu conciones Lutheranas, quas in arcibus saepe faciunt Nobiles haeretici vel eorum Praefecti vel ludi Magistri si quos viderint Arcium Praefectos vel Nobiles ipsos haereticos ut rusticos eorum subditos a Missa e tab Eccla. Divertant diebus festis ante prandium venationes instituere et subditos cogere ut relictis Missa illis inserviant quin etiam ut diebus festis in agris vel in eorum arcibus haberent per vim illos inducere, statim id Rmo. significant, quo de opportuno medio huic Tyrannicae oppressioni occurrere possit.« (Dimitz, Decreta visitationis, str. 31.)

⁵⁸³ Dolinar, Apostolski vizitaciji, str. 127–129.

⁵⁸⁴ Lange, Der Dreißigjährige Krieg, str. 206.

4.6 Povzetek

Škof Tomaž Hren je zaznamoval čas protireformacije in katoliške obnove na Kranjskem in Slovenskem. V njegovih koledarskih noticah, ki se nanašajo na tridesetletno vojno, je opaziti privrženost vladarju Ferdinandu II. Hren si je zabeležil nekaj notic o njegovi vojni z Benečani, več je nato poročal o njegovem kronanju na Češkem in Ogrskem ter o izbruhu upora stanov v njegovih deželah. Zanimivo je tudi, da je s Hrenovim epitalamijem, posvečenim cesarjevi drugi poroki, tridesetletna vojna našla odmev tudi v sočasnem kranjskem leposlovju. Na žalost je delovanje Tomaža Hrena v vlogi notranjeavstrijskega namestnika še precej neraziskano. Morda so od tam izhajali njegovi stiki z grofoma Vilémom Slavato Chlumskim in Jaroslavom Bořito Martiniškim in Cossumbery, žrtvama praške defenestracije. Sicer iz Hrenovih beležk ne izvemo točno, ali je šlo za korespondenco z grofoma osebno ali z njunimi služabniki.

Dekreti Carcanove apostolske vizitacije so dopolnilo poglavju o škofu Hrenu, na njihovi podlagi je moč sklepati o verskih razmerah na Kranjskem v obdobju prvih dveh etap tridesetletne vojne, dokler ni bilo ob koncu vojne z Dansko iz notranjeavstrijskih dežel izgnano protestantsko plemstvo.

5 Janez Vajkard Valvasor in tridesetletna vojna

His formis lustrata novis patet orbe videnda

*Carnia fida Deo, Carnia fida Duci.*⁵⁸⁵

Neuradni moto Slave vojvodine Kranjske. Polihistor Janez Vajkard Valvasor je bil mlajši sodobnik tridesetletne vojne, vendar se je v svojem monumentalnem delu, posvečenem Kranjski, dotaknil tudi velikega spopada, ki je v prvi polovici 17. stoletja opustošil Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti.

5.1 Življenje in delo

5.1.1 Rodbina Valvasor

Janez Vajkard je pripadal plemiški rodbini Valvasorjev, ki je izvirala iz severnoitalijanske pokrajine Bergamo. Prvi član rodbine na Kranjskem Janez Krstnik je leta 1547 v Ljubljani postal meščan, leta 1571 mu je bilo priznано plemstvo in sprejet je bil med deželane. Ob svoji smrti leta 1581 je Janez Krstnik gospostvo Medijo zapustil soimenjaku Hieronimu, ki sicer ni bil njegov sorodnik, a mu je zvesto služil. Dobil je le pogoj, da se poroči in ostane v deželi. S tem je ime Valvasorjev na Kranjskem živelo dalje.⁵⁸⁶

Hieronimu so kranjski deželni stanovi leta 1602 priznali plemiški naslov in deželanstvo, po Janezu Krstniku pa je podedoval tudi grb. S Hieronimovima sinovoma se je družina Valvasorjev razdelila v dve liniji: Jernejevo in Adamovo. Valvasorji so si v drugi polovici 17. stoletja pridobili dedni baronski naziv in se povezali z najvplivnejšimi rodbinami

⁵⁸⁵ Po mnenju Branka Reispā bi ta dva verza, ki se v prevodu glasita *V luči teh novih podob odpira pogledu svetā se / Karnia, vdana Bogū, vojvodi vdana zvestō*, lahko označili za njegovo življenjsko vodilo. Pojavita se v topografskem albumu Kranjske iz leta 1679 in na naslovni sliki *Slave vojvodine Kranjske*. (Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983, str. 196.)

⁵⁸⁶ Reisp, Branko: Valvasor. *Slovenski biografski leksikon*, Zvezek 12 (ur. Alfonz Gspan in Fran Petre). Ljubljana : SAZU, 1980, str. 344.

v deželi.⁵⁸⁷ Rod je na Kranjskem torej nastal v drugi polovici 16. stoletja in živel do konca 18. stoletja⁵⁸⁸

Sicer pa italijanski izvor Valvasorjev ni nič nenavadnega. Ne le na Kranjsko temveč v širši slovenski prostor je namreč že od druge polovice 15. stoletja v večjem številu prihajalo plemstvo iz sosednjih dežel, ki je tu dobilo gospostva izumrlih domačih rodbin. Nato so v 16. stoletju v notranjeavstrijskih deželah nekatere plemiške rodbine osnovale svoje stranske veje,⁵⁸⁹ saj so se njihovi pripadniki prišli boriti proti Turkom. Poleg tega se je v tem času dejavnost plemstva z vojaštva preusmerila še na področji finančnega in trgovskega poslovanja.⁵⁹⁰ Primer takega plemstva je prav družina Valvasor.

Še več italijanskega plemstva se je v notranjeavstrijske dežele naselilo po začetku protireformacije, v prvi polovici 17. stoletja,⁵⁹¹ nasploh pa se je število plemstva skozi 16. in 17. stoletje v primerjavi s srednjim vekom precej povečalo.⁵⁹²

5.1.2 Janez Vajkard Valvasor

5.1.2.1 Življenjepis

Leta 1641 se je očetu Jerneju, začetniku ene od dveh linij Valvasorjev, in materi, njegovi drugi ženi Ani Mariji, rojeni Rauber, rodil sin Janez Vajkard (od tukaj dalje bomo uporabljali poimenovanje Valvasor). Rojen je bil v Ljubljani, datum rojstva ni znan, pač pa vemo, da je bil krščen 28. maja.⁵⁹³ Torej je bil mlajši sodobnik tridesetletne vojne, ki je prav v času njegovega rojstva v svoji najbolj krvavi zadnji stopnji, ko se je cesar Ferdinand III. spopadal s Švedi in Francozi, pustošila na Nemškem. V letu sklenitve vestfalskega miru 1648 je Valvasor dopolnil sedmo leto starosti.

Valvasor se je šolal v jezuitskem kolegiju v Ljubljani, vendar po zaključku izobraževanja šolanja ni nadaljeval na univerzi, temveč se je odpravil na svoje prvo potovanje

⁵⁸⁷ Reisp, Valvasor, str. 344.

⁵⁸⁸ Reisp, Valvasor, str. 345.

⁵⁸⁹ Primer Valvasorjev, katerih ena družinska veja se je ločeno razvijala na Kranjskem, nikakor ni osamljen. Kot podoben primer lahko navedemo še družini Porcija in Garzarolli (poplemenitena šele kasneje v 17. stoletju kot Garzarolli pl. Thurnlack), obe sta se na Kranjskem pojavili konec 16. stoletja (Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, III. Notranjska, 17. knjiga – Med Planino, Postojno in Senožečami*. Ljubljana : Viharnik, 2005, str. 112).

⁵⁹⁰ Kos, Dušan: Plemstvo. *Enciklopedija Slovenije* 8 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1994, str. 404.

⁵⁹¹ Kos, Plemstvo, str. 404.

⁵⁹² Prav tam, str. 404.

⁵⁹³ Reisp, Valvasor, str. 345.

v tujino. Ni znano, ali je na pot odšel že leta 1658 ali naslednje leto 1659.⁵⁹⁴ Med letoma 1663 in 1664 si je nabiral znanja na področju vojaštva, tako da se je še z nekaterimi drugimi kranjskimi plemiči udeležil spopadov v vojni s Turki. Služil je v Testa-Piccolominijevem polku, ki se je bojeval na slavonskem bojišču.⁵⁹⁵

Po tem se je podal na svoje drugo potovanje v tujino, ki se ga ne da natančneje rekonstruirati. Valvasor je na tujem preživel štirinajst let; potoval je po nemških deželah, Danski, Franciji, Španiji, Italiji in severni Afriki. V *Slavi vojvodine Kranjske* je omenil, da je med drugim obiskal: Dunaj, Bamberg, Braunschweig, Amsterdam, Pariz, Tunis, Toulon, Lyon in Benetke.⁵⁹⁶ Razmeroma dolgo časa se je zadrževal v Franciji, kjer je bil spet dejaven na vojaškem področju, ko je služil v pehotnem švicarskem polku francoskega kralja Ludvika XIV. Sploh so nanj močnejši vtis naredile severne dežele, kjer je dobil ideje in vzore za svoje kasnejše domoznansko delo, in Francija.⁵⁹⁷ Medtem ko si je Valvasor nabiral znanje in izkušnje na potovanjih po Evropi, je cesar Leopold I. novembra leta 1667 nekaterim članom njegove rodbine podelil dedni baronski naslov. Povišanje pa Valvasorja, ki je bil zdoma, ni zajelo, vendar si je po letu 1683 baronski naslov svojih sorodnikov začel počasi prilaščati. Ker Valvasorju baronstva kasneje ni nihče odrekal, je to naposled obveljalo kot samoumevno.⁵⁹⁸

Ko se je leta 1672 vrnil na Kranjsko, je, podkovan z bogatimi izkušnjami in znanjem, ki si ga je nabral med potovanjem, presegal intelektualno poprečje svojih sodobnikov. V letu vrnitve v domovino se je prvič poročil. V zakonu z ženo Ano Rosino Graffenweger pl. Graffenau, ki je bila doma z gradu Slatna pri Litiji,⁵⁹⁹ se mu je rodilo devet otrok, štiri hčere in pet sinov, vendar so otroštvo preživeli le ena hči in trije sinovi.⁶⁰⁰ Že v letu poroke 1672 sta zakonca kupila tri gradove v bližini Litije: Bogenšperk, Črni potok in Lichtenberg, ki je bil že tedaj razvalina. Kupljena posest je bila sicer popolna last zakoncev, vendar kupnine nista v celoti poravnala. Tu so se začele Valvasorjeve dolžniške težave, ki so po izdaji *Slave vojvodine Kranjske* leta 1689 presegle njegove finančne zmožnosti.⁶⁰¹

Po vrnitvi s potovanj je Valvasor služil za kranjske deželne stanove in večkrat obiskal Vojno krajino, morda so mu stanovi pri tem naložili tudi zaupne naloge. Okrog leta 1680 so

⁵⁹⁴ Prav tam, str. 346.

⁵⁹⁵ Prav tam, str. 346.

⁵⁹⁶ Prav tam, str. 346.

⁵⁹⁷ Prav tam, str. 346.

⁵⁹⁸ Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis*, 61, 2007, št. 3–4, str. 305–306.

⁵⁹⁹ Reisp, Valvasor, str. 346.

⁶⁰⁰ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 316–317.

⁶⁰¹ Reisp, Valvasor, str. 346.

ga stanovi imenovali za stotnika pešcev dolenjske strani, čemur so verjetno botrovale njegove bogate vojaške izkušnje in dobro poznavanje razmer v Vojni krajini.⁶⁰²

Leta 1683 je šel na čelu štiristotih pešcev na Štajersko, kamor so kranjski stanovi poslali vojaško pomoč za boj s Turki in Batthyányjevimi uporniki. Kontingent je sredi poletja pod dvema zastavama v barvah kranjskih stanov, modri in rumeni, krenil na pot iz Ljubljane proti Wildonu. Med pohodom je Valvasorjeva vojska sodelovala pri zavarovanju nekaterih mest, med drugim Fürstenfelda in Hartberga. Z bojišča se je vojaštvo vrnilo v Ljubljano pozno jeseni istega leta.⁶⁰³

Pomembne spremembe je prineslo leto 1687, ko mu je umrla prva žena, vendar se je že tri mesece pozneje vnovič poročil. Druga žena baronica Ana Maksimila Zetschker je bila doma z Vrhovega pri Šentjerneju,⁶⁰⁴ tudi njen baronski naslov ni bil pravi, saj sta bila v baronstvo povzdignjena le njena brata in bratranec. Valvasorju in Ani Maksimili so se v zakonu po sedaj znanih podatkih rodili štirje otroci, tri hčere in en sin.⁶⁰⁵ 14. decembra 1687 je bil Valvasor imenovan za člana *Royal Society*, najstarejše angleške akademije znanosti. Za člana te ugledne akademije so ga izvolili na podlagi razprave o Cerkniškem jezeru, potem ko je bil že dalj časa pred izvolitvijo v korespondenci s tajnikom družbe Thomasom Galom.⁶⁰⁶

Čez dve leti, 1689, je izšlo njegovo življenjsko delo *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre dess Hertzogthums Crain)*, za katero je večino stroškov nosil sam, saj so mu kranjski stanovi odobrili le nekaj podpore. Dolgovi, ki so delno izvirali še iz časa nakupa posesti Bogenšperk pri Litiji, so tedaj preseгли njegove finančne zmožnosti in prodati je moral posest z gradom Črni potok. To pa še ni bilo vse, saj se je moral ločiti tudi od svoje knjižnice in grafične zbirke. Slednje je v odkup menda ponudil kranjskim stanovom, a so ti ponudbo zavrnili. Nato je Valvasorjeve bogate zbirke leta 1690 kupil zagrebški škof Aleksandar Ignacije Mikulić in jih danes hrani Metropolitanska knjižnica v Zagrebu.⁶⁰⁷

Vendar tudi to ni zadostovalo za poplačilo dolgov. Leta 1691 je prodal del desetine od svojih kmetij ob reki Temenici, oktobra 1692 je moral prodati še gospostvi Bogenšperk in Lichtenberg ter decembra še svojo hišo v Ljubljani. Z denarjem, ki mu je ostal, si je kupil meščansko hišo v Krškem, kjer je preživel še zadnje mesece življenja.⁶⁰⁸

⁶⁰² Prav tam, str. 346.

⁶⁰³ Prav tam, str. 346.

⁶⁰⁴ Prav tam, str. 346.

⁶⁰⁵ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 320.

⁶⁰⁶ Reisp, Valvasor, str. 346.

⁶⁰⁷ Prav tam, str. 346.

⁶⁰⁸ Prav tam, str. 346.

Valvasor je umrl v starosti triinpetdeset let v Krškem. Točen datum njegove smrti ni znan, najbrž pa je umrl oktobra leta 1693. Njegovo truplo je po smrti najverjetneje ostalo v Krškem, verjetno so ga pokopali v kripti cerkve sv. Janeza Evangelista. Možno pa je tudi, da so njegove posmrtno ostanke kasneje prenesli v družinsko grobnico na Mediji.⁶⁰⁹

5.1.2.2 Valvasorjevo delo

Polihistor Valvasor je bil človek vsestranskih zanimanj, ki se je udeleževal na številnih področjih. Ukvarjal se je z matematiko in fiziko ter imel zbirko matematičnih instrumentov, ki jih je nato uporabljal pri svojem kartografskem in topografskem delu. Ukvarjal se je tudi z likovno umetnostjo in zbral veliko grafično zbirko, ki kaže na zveze z Nizozemsko (obsegala je 8000 listov, tematsko urejenih v 18 zvezkov).⁶¹⁰ Poleg tega se je ukvarjal s tehničnimi načrti, med katerimi najbolj izstopa sicer nerealizirani načrt za predor pod Ljubeljem. Z načrti za podstavek in steber je sodeloval pri postavitvi votivnega Marijinega spomenika, ki so ga deželni stanovi leta 1682 postavili pred jezuitsko cerkvijo sv. Jakoba v Ljubljani v zahvalo za zmago nad Turki v letu 1664.⁶¹¹

»Svetovljansko razgledanega kavalirja 17. stoletja«, kot ga imenuje njegov biograf Branko Reisp, pa so ga zanimale tudi modne muhe svojega časa, kot sta alkimija in magija. Zbiral je razne starine in imel na svojem gradu Bogenšperk poleg velike knjižnice še zbirko raritet.⁶¹² Valvasorjevo največje delo je vsekakor monumentalni vsesplošni prikaz njegove domovine *Slava vojvodine Kranjske*. Spodbuda za to delo naj bi bilo spoznanje, da je Kranjska v tujini docela nepoznana. Za vzor mu je služil nemški bakrorezec in založnik Matthäus Merian.

Za pripravo *Slave* je Valvasor leta 1678 na gradu Bogenšperk odprl lastno grafično podjetje, sploh prvo te vrste na Kranjskem, in v njem zaposlil domače in tuje bakrorezce. V njem ni izdajal le topografskih slik, temveč tudi umetniška dela, za nekatere projekte pa mu je naposled zmanjkalo denarja in časa.⁶¹³ Grafična dela Valvasorjeve delavnice sicer niso dosegla najvišje umetniške ravni, vendar so pomembna zlasti kot ilustracije, ki predstavljajo arhitekturo na Kranjskem in v njeni okolici, še preden se je tu na prelomu v 18. stoletja množično razširil baročni slog. Po kvaliteti so Valvasorjeve upodobitve urbanih naselij

⁶⁰⁹ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 343.

⁶¹⁰ Prav tam, str. 347.

⁶¹¹ Prav tam, str. 349.

⁶¹² Prav tam, str. 347.

⁶¹³ Prav tam, str. 347.

nekoliko zaostajale za njegovim vzornikom Matthäusom Merianom, vendar so kvalitetnejše Valvasorjeve vedute primerljive z Merianovimi.⁶¹⁴

Valvasorjev opus so pomembno sooblikovali tudi njegovi sodelavci: bakrorezec Andrej Trost, risar Janez Koch, hrvaški pesnik Pavao Ritter-Vitezović, Vischer Georg Matthäus Greischer, Peter Mungerstorff, Jernej Rambschissl in Johann Wirix, pri izdaji *Slave* pa je kot soavtor, urednik in lektor pomembno sodeloval nemški poklicni pisatelj Erasmus von Finx, bolje znan kot Erasmus Francisci.⁶¹⁵

Svojo izdajateljsko dejavnost je Valvasor začel leta 1671, ko je v Bambergu izdal prevod nekega francoskega dela v nemščino, ki se je pozneje izgubil. Večino svojih del je nato izdal na Bogenšperku. Leta 1679 je tako izšla pasijonska knjižica brez besedila *Dominicae passionis icones*, ki je na sedemnajstih bakrorezih prikazovala Kristusovo trpljenje in je bila posvečena ljubljanskemu škofu grofu Jožefu pl. Rabatti.⁶¹⁶

Kot druga publikacija je leta 1679 izšel album *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*. Vseboval je 319 bakrorezov mest, trgov, samostanov in gradov na Kranjskem. Več kot dve tretjini upodobitev iz tega albuma je Valvasor nato uporabil pri *Slavi vojvodine Kranjske*. Delo je avtor posvetil kranjskim deželnim stanovom.⁶¹⁷ Istega leta je izšel tudi album *Topographia arcium Lambergianarum*, v katerem je zbranih osemindvajset podob lamberskih gradov iz prejšnjega albuma. Publikacija je bila posvečena grofu Janezu Maksimiljanu Lambergu.⁶¹⁸

Naslednjega leta 1680 je zagledala luč sveta druga umetnostna izdaja *Ovidii Metamorphoseos icones*, ki na 96 bakrorezih ilustrira prizore iz Ovidijevih *Metamorfoz*, posvečena je bila Volfgangu Engelbert Auerspergu.⁶¹⁹ Leta 1681 je izšel nov album *Topographia Archiducatus Carinthiae moderna*, v katerem so na 223 bakrorezih upodobljena koroška mesta, samostani in gradovi. Albumu je za zgled služila dve leti starejša *Topografija Kranjske* in je posvečen koroškim deželnim stanovom.⁶²⁰ Istega leta je nato po vzoru *Topografije lamberskih gradov* Valvasor objavil še izvleček *Topographia Carinthiae*

⁶¹⁴ Prav tam, str. 352–353.

⁶¹⁵ Prav tam, str. 347, 349.

⁶¹⁶ Prav tam, str. 347.

⁶¹⁷ Prav tam, str. 347–348.

⁶¹⁸ Prav tam, str. 348.

⁶¹⁹ Prav tam, str. 348.

⁶²⁰ Prav tam, str. 348.

Salisburgensis, ki na šestindvajsetih bakrorezih ilustrira salzburške posesti na Koroškem. Album je bil posvečen salzburškemu knezoškofu Maksimilijanu Gandolfu Kuenburgu.⁶²¹

Leta 1682 je sledila tretja Valvasorjeva umetnostna zbirka *Theatrum mortis humanae tripartitum*. Prvi del zbirke na štiriinpetdesetih bakrorezih prikazuje mrtvaški ples, v drugem delu je ilustriranih petintrideset primerov različnih vrst smrti, v tretjem delu pa enaintrideset muk pogubljenih. Grafične podobe razlagajo latinski in nemški verzificirani teksti. Zbirka je bila posvečena opatu benediktinskega samostana v Šentpavlu na Koroškem Albertu Reichartu.⁶²²

Valvasor je nato izdal še tri zemljevide. Leta 1684 sta izšla zemljevida Kranjske in Koroške ter leta 1685 še zemljevid Hrvaške, ki pa se kot samostojne izdaje niso ohranili. Pomembno je, da so bili to prvi zemljevidi Kranjske z okoliškimi pokrajinami, ki so tu tudi nastali. Valvasorjev načrt, da bi izdelal zemljevid Kranjske v velikem merilu, je šele leta 1744 uresničil stiški cistercijan Janez Dizma Florjančič pl. Grienfeld.⁶²³

Valvasorjevo delo v osemdesetih letih stoletja je močno zaznamovalo prijateljevanje z Janezom Ludvikom Schönlebnom, teologom in zgodovinarjem, ki je sicer umrl že leta 1681. Nato so skoraj celo desetletje potekale priprave in zbiranje gradiva za *Slavo vojvodine Kranjske*. Medtem je Valvasor med letoma 1684 in 1685 raziskoval Cerkniško jezero in potoval v Nürnberg, kjer je pripravljaj tisk *Slave*.⁶²⁴ Vendar več o tem v posebnem podpoglavju. Pred *Slavo* je leta 1688 izšla še nova dopolnjena topografija Koroške *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et moderna completa*. Album vsebuje dvesto trideset bakrorezov, ki jih dopolnjuje nemško besedilo s topografskimi in zgodovinskimi podatki.⁶²⁵

Leta 1689 je naposled izšel Valvasorjev prikaz Kranjske *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. V nemščini pisano delo pomeni vrhunec in hkrati konec Valvasorjevega znanstvenega ustvarjanja.⁶²⁶ Prav ta publicistični uspeh je zanj pomenil finančni polom in povzročil prodajo premoženja, zaradi česar so neobjavljena ostala tudi naslednja Valvasorjeva dela.⁶²⁷ V rokopisih sta tako ostali dve razpravi *Lumen naturae* in *Flos physico-matematicus*, v katerih

⁶²¹ Prav tam, str. 348.

⁶²² Prav tam, str. 348.

⁶²³ Prav tam, str. 348.

⁶²⁴ Prav tam, str. 349.

⁶²⁵ Prav tam, str. 349.

⁶²⁶ Prav tam, str. 350.

⁶²⁷ Prav tam, str. 351.

se je avtor posvečal predvsem naravoslovnim temam. Neobjavljeno je ostalo tudi v nemščini napisano umetnostno delo *Satirični Ovidij*. Nobeden od teh spisov se ni ohranil.⁶²⁸

Valvasor nikakor ni prezrl slovenščine, saj je ob nemških imenih krajev upošteval tudi slovenska krajevna imena. Slovenščino (kranjščino) je večkrat imenoval »naš jezik«. Za številne izraze in pojme je navedel tudi slovenske izraze, poleg tega je v uvodu objavil slovensko pozdravno pesem Jožefa Sisentschellija.⁶²⁹ Hvalnica *Zaštitno vošenje te Kranjske dežele* je tako prva slovenska pesniška literarna poslanica in hkrati prva slovenska tiskana posvetna pesnitev ter sodi med najboljšo slovensko poezijo 17. stoletja.⁶³⁰ Njen avtor, ki se je podpisal z psevdonimom Jožef Sisentschelli, je bil verjetno jezuit Franz von Siezenheim (1658–1714), ki je deloval kot pridigar in profesor poetike na jezuitskem kolegiju v Ljubljani.⁶³¹ Poleg Siezenheima so pozdravne pesnitve prispevali še drugi ugledni izobraženci, tudi iz južnonemškega prostora, vendar o tem nekoliko več pozneje.

Valvasor je nato o jeziku posebej spregovoril v VI. in VIII. knjigi *Slave*. Meja med pojmom slovenski in slovanski jezik je sicer zabrisana, vendar avtor razločuje različne slovanske jezike in navaja podobnosti med njimi, zlasti med slovenščino in ruščino. Kranjsko opiše kot dvojezično deželo, v kateri se povsod govorita dva jezika, slovenščina in nemščina. Slednjo obvlada le plemstvo in izobraženci, prav tako se v nemščini vodijo vse pravne zadeve. Slovenščina pa se uporablja med preprostimi ljudmi na podeželju in v mestu. Vendar Valvasor ne podaja nobenih vrednostnih sodb o obeh deželnih jezikih.⁶³² Poleg tega opiše »latinsko kranjsko pisavo«, katere opis je povzel po slovnici Adama Bohoriča iz leta 1584. Valvasorjeve opombe o slovenščini so sicer namenjene bralcu, navajenemu nemškega črkopisa. Omeni tudi pojav germanizmov v slovenskem jeziku, ki so bili tedaj prisotni zlasti na Gorenjskem, vendar v tem mešanju jezikov ne vidi nič slabega in poudari, da je tudi nemščina prevzela številne besede iz francoščine in latinščine.⁶³³

Večina literature tega obdobja, ki ga je France Kidrič poimenoval *katoliška doba* in ga je Mirko Rupel nato razdelil na dve podobdobji, *protireformacijo* in *barok*, je bilo pisane v latinščini. Tako je Valvasorjeva *Slava*, ki je bila napisana v nemščini, izjema. Slovensko

⁶²⁸ Prav tam, str. 351.

⁶²⁹ Verjetno gre za psevdonim jezuitskega pridigarja in učitelja poetike na kolegiju v Ljubljani Franca Siezenheima. (Reisp, Valvasor, str. 352.)

⁶³⁰ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 198.

⁶³¹ Prav tam, str. 198.

⁶³² Ahačič, *Zgodovina misli*, str. 161–162.

⁶³³ Prav tam, str. 164–167.

književnost tega časa je torej treba preučevati v povezavi z latinsko in nemško literarno produkcijo v našem prostoru.⁶³⁴

5.2 Slava vojvodine Kranjske

Valvasorjev prikaz *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* je morda najtehtnejše delo celotnega obdobja baroka, ki je nastalo na širšem slovenskem območju.⁶³⁵ Kot je bilo že omenjeno, je Valvasorju glavni zgled predstavljal nemški bakrorezec in izdajatelj Matthäus Merian, vendar je na delo močno vplivalo celotno nemško humanistično zgodovinopisje.

Spodbudo za *Slavo* je dal tudi Janez Ludvik Schönleben, kranjski teolog, govornik in pisatelj, ki je leta 1681 izdal prvi zvezek svojega zgodovinskega dela *Carniola antiqua et nova* in v njem v analističnem slogu zajel dogodkovno zgodovino od leta 1000 dalje.⁶³⁶ Po Schönlebnovi smrti 15. oktobra 1681 je pobudo prevzel Valvasor. Najprej je nameraval nadaljevati Schönlebnovo delo in prvi zvezek *Carniole* prevesti v nemščino ter na podlagi njegovih zapiskov sestaviti še drugi zvezek analov Kranjske. Vendar je kmalu ugotovil, da je zapuščina po pionirju kranjske deželne zgodovine skromna. Poleg tega Valvasor ni bil zadovoljen niti s prvim zvezkom *Carniole*, zato se je odločil začeti znova in temeljiteje kot njegov predhodnik.⁶³⁷ Svoje delo je začel sicer že pred Schönlebnovo smrtjo in vsem lastnikom gospostev na Kranjskem razposlal prošnje za pomoč pri zbiranju podatkov o njihovih posestvih, zgodovini le-teh in drugih morebitnih zanimivostih. A je bil odziv skromen, saj se je na prošnjo odzvalo le sedem posestnikov gospostev.⁶³⁸

Ker je pri raziskovanju zgodovine svoje dežele veliko časa prebil v arhivu deželnih stanov v Ljubljani, si je tam leta 1681 kupil hišo in se posvetil študiju, poleg tega pa sodeloval še pri drugih projektih tehnične narave. Raziskovanje je vključevalo tudi veliko terenskega dela. Tako je Valvasor v letih 1684 in 1685 intenzivno raziskoval Cerkljansko jezero in se je, ko je bilo delo dovolj napredovalo, odpravil v Nürnberg, da bi se tam dogovoril s tiskarjem.⁶³⁹

⁶³⁴ Kuruza, Jože: Barok/Književnost. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 199.

⁶³⁵ Reisp, Valvasor, str. 353.

⁶³⁶ Prav tam, str. 348–349.

⁶³⁷ Prav tam, str. 349.

⁶³⁸ Prav tam, str. 349.

⁶³⁹ Prav tam, str. 349.

Poleg tega je v Nürnbergu kot urednika in lektorja najel učenjaka Erasmoda Franciscija, čigar pravo ime je bilo Erasmus von Finx (1627–1694). Ta mož se je rodil v Lübecku, se nato izobraževal na številnih univerzah in se naposled ustalil v Nürnbergu. Pri izdaji *Slave* je bil glavni Valvasorjev sodelavec in opravil zahtevno uredniško delo. Starejšo zgodovino mu je Valvasor celo prepustil v samostojno obdelavo. Kljub dobro opravljenemu uredniškemu delu pa Branko Reisp Francisciju očita, da je delo preveč razširil z nepotrebnimi razpravami o postranskih stvareh, praznovernimi nazori in preveč kompilatoričnim delom.⁶⁴⁰ Kot bomo videli v nadaljevanju, je na oblikovanje *Slave* pomembno vplivala tudi Franciscijeva protestantska verska pripadnost. Sicer pa je Valvasor moral v Nürnbergu skovati prijateljske vezi z več protestantskimi intelektualci, ne le s Franciscijem.

Delo je naposled izšlo leta 1689 v Nürnbergu. *Slava*, razdeljena v štiri tematske sklope, je sestavljena iz petnajstih knjig, ki so nato vezane v štirih zvezkih. Skupno je publikacija obsegala 3532 strani in imela 528 ilustracij.⁶⁴¹

Prvi del obsega knjige od I. do IV. V prvi knjigi je soavtor Francisci spregovoril o imenih ljudstev, ki so nekoč prebivala na Kranjskem, in o imenu dežele. II. knjiga je topografski in geografski opis dežele, njen avtor je Valvasor, ki se je tu verjetno zgledoval po Merianovi topografiji avstrijskih dežel iz leta 1649.⁶⁴² V tretji knjigi so opisane gore, reke, jezera, podnebje, rastline, živali, rudniki in rudnine. Četrta knjiga je posvečena naravnim posebnostim dežele in vsebuje opis Cerkniškega jezera.⁶⁴³ Avtor tretje in četrte knjige je Valvasor, prisotni so tudi obsežni Franciscijevi dodatki.⁶⁴⁴

Drugi tematski sklop obsega knjige od V. do VIII. Peto knjigo je napisal Francisci in se posveča zgodovini ljudstev, ki so vladala na Kranjskem do prihoda Frankov. V VI. knjigi je nato Valvasor obravnaval jezik, noše, šege in navade ter podal pregled literarne produkcije, kar je sploh prva literarna zgodovina dežele.⁶⁴⁵ Sedma knjiga obravnava religijo, govora je o poganstvu, pokristjanjevanju, protestantizmu in protireformaciji, konča pa se z opisom verskih običajev v Valvasorjevem času. VIII. knjiga vsebuje podatke o svetnikih, škofih in patriarhih, prinaša pa tudi podatke o jeziku in nošah ter podroben popis župnij.⁶⁴⁶ Avtor drugega dela *Slave*, razen V. knjige, je Valvasor sam.

⁶⁴⁰ Reisp, Branko: Erasmus Francisci. *Enciklopedija Slovenije* 3 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 138.

⁶⁴¹ Reisp, Valvasor, str. 350.

⁶⁴² Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 207.

⁶⁴³ Reisp, Valvasor, str. 350.

⁶⁴⁴ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 217.

⁶⁴⁵ Prav tam, str. 221.

⁶⁴⁶ Reisp, Valvasor, str. 350.

Tretji del sestavljajo knjige od IX. do XI. V deveti knjigi je predstavljena ustavno-upravna ureditev Kranjske in njeno plemstvo. Deseta knjiga je zgodovina habsburških deželnih knezov Kranjske; na podlagi literature, ki mu jo je posredoval Valvasor, jo je sestavil Francisci. Najobsežnejša v vsej zbirki je enajsta knjiga, literarna topografija mest, trgov, gradov in samostanov na Kranjskem, ki predstavlja neke vrste samostojno delo.⁶⁴⁷ Večino ilustracij krajev je izdelal Valvasor sam in so bile predstavljene že leta 1679 v topografskem albumu bakrorezov *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*.⁶⁴⁸

Četrtemu delu je na začetku priključena XII. knjiga, ki je sicer tudi samostojna enota in podaja opis Vojne krajine na Hrvaškem in njenih trdnjav, za katere je Kranjska prispevala veliko denarja in vojaštva. Naslednje knjige od XIII. do XV. sestavljajo četrti del *Slave*, ki predstavlja krajši zgodovinski pregled. V XIII. knjigi je Francisci obdelal najstarejšo zgodovino Kranjske, v XIV. pa so obravnavani: rimsko obdobje, preseljevanje ljudstev in čas do nastopa habsburške oblasti. Zadnja, XV. knjiga je letopis Kranjske pod vladavino Avstrijske hiše vse do cesarja Leopolda I.⁶⁴⁹ Večji del slednje je verjetno sestavil Valvasor, a je veliko prispeval tudi Francisci. Njegovi so verjetno deli o bojih s Francozi na zahodu cesarstva v drugi polovici 17. stoletja.⁶⁵⁰

Zaradi velike naglice, v kateri sta Valvasor in Francisci pripravljala delo, Valvasor nekaterih poglavji pred tiskom sploh ni dobil v pregled in to je botrovalo kasnejšim polemikam s Franciscijem.⁶⁵¹ Vendar je kljub tem zapletom *Slava vojvodine Kranjske* daleč preseгла Schönlebnove načrte in deželo vsestransko predstavila.⁶⁵² Valvasor je pri raziskovanju zgodovine novejših obdobji posegel po primarnih virih, tu gre omeniti zlasti arhiv kranjskih deželnih stanov, s čimer je že oznanil moderne raziskovalne metode. Starejša zgodovinska obdobja v *Slavi* je na podlagi literature, ki jo je priskrbel Valvasor, predstavil Francisci. Ta je po nazorih in presoji sicer zaostajal za Valvasorjem.⁶⁵³ Zanimiva je objektivnost, s katero je Valvasor predstavil nekatere teme, ki so bile že tedaj kočljivega značaja, a dvigujejo veliko prahu še danes. Tu gre zlasti izpostaviti čas reformacije in protireformacije.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Prav tam, str. 350.

⁶⁴⁸ Prav tam, str. 351.

⁶⁴⁹ Prav tam, str. 350.

⁶⁵⁰ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 251.

⁶⁵¹ Reisp, Valvasor, str. 351.

⁶⁵² Prav tam, str. 352.

⁶⁵³ Prav tam, str. 351, 352.

⁶⁵⁴ Prav tam, str. 352.

Valvasor je največji predstavnik plemiške kulturne smeri ne le na Kranjskem, temveč na celotnem slovenskem področju. Predvsem *Slava* je služila kot nepogrešljiv vir številnim zgodovinarjem, iz nje pa so črpali tudi literati: France Prešeren, Janez Trdina, Josip Jurčič, Anton Aškerc in Ivan Tavčar.⁶⁵⁵

Slava vojvodine Kranjske je doslej doživela dva ponatisa, tako je drugič izšla med letoma 1877 in 1879 v Novem mestu pod naslovom *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Leta 1901 je Oskar Gratzy-Wardenegg objavil *Repertorij k Slavi vojvodine Kranjske*.⁶⁵⁶ Nato je med letoma 1970 in 1974 izšel drugi ponatis, z nemško soizdajo v Münchnu.⁶⁵⁷ Od leta 2009 je v teku še četrta izdaja *Slave*, tokrat v slovenskem prevodu.⁶⁵⁸

5.3 Predstavitev tridesetletne vojne v *Slavi vojvodine Kranjske*

V *Slavi vojvodine Kranjske* je kajpak govora tudi o tridesetletni vojni. Omenja se v VII. knjigi o religiji, v X. knjigi o deželnih knezih in v XV. knjigi, ki prinaša politično in dogodkovno zgodovino dežele Kranjske v analih.

Avtorja navedenih knjig Valvasor in Francisci sta vojni namenila kar veliko prostora glede na to, da na Kranjsko boji nikdar niso segli. O tridesetletni vojni je v *Slavi* najti več kot v vseh poznejših pregledih slovenske nacionalne zgodovine. Vendar je to mogoče razumeti, saj govori *Slava* o vojvodini, ki je pripadala kompleksu v vojni sodelujočih dežel, katerih vladarji iz Avstrijske hiše so bili glavni akterji tega velikega evropskega spopada. Ker sta se Valvasor in Francisci veliko posvečala samim vladarjem, tudi serije vojn na Nemškem nikakor nista mogla spregledati. Pregledi slovenske zgodovine pa se nasprotno posvečajo bolj domačim temam in vladarje razumljivo puščajo ob strani, zato se opisi tridesetletne vojne tu omejujejo predvsem na ekonomske posledice.

Oglejmo si najprej, kako so Valvasorjevi sodobniki gledali na veliki spopad. Pogosto se namreč trdi, da je izraz *tridesetletna vojna* za opis serije spopadov med letoma 1618 in 1648 prvi uporabil Samuel Pufendorf leta 1667,⁶⁵⁹ torej dvaindvajset let, preden je izšla *Slava vojvodine Kranjske*. Vendar poimenovanje ni bilo novo. Uporabljalo se je v različnih

⁶⁵⁵ Prav tam, str. 353.

⁶⁵⁶ Gratzy-Wardengg, Ostar: *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors "Die Ehre des Herzogthums Krain" (1689) : enthaltend ein alphabetisches Namens-, Orts- und Sachregister und im Anhang eine Inhaltsübersicht*. Laibach : Selbstverlag, 1901.

⁶⁵⁷ Reisp, Valvasor, str. 351.

⁶⁵⁸ Četrty zvezek prevoda *Slave* bo predvidoma izšel 30. novembra 2012.

⁶⁵⁹ Parker, *The Thirty Years' War*, str. xii.

publikacijah že od leta 1648 dalje, predvsem med protestantskimi pisci, ki so želeli predstaviti vojne cesarjev Ferdinanda II. in III. kot povezano dogajanje – namreč kot obrambo protestantizma in ustave v cesarstvu proti habsburški katoliški hegemoniji, čeprav se je večina protestantskih knezov cesarstva obrnila proti habsburškemu cesarju, šele ko je njegova moč preveč narasla, medtem ko češkega upora mnogi izmed njih niso podprli.⁶⁶⁰

Katoliški pisci so nasprotno trideset let trajajoče spopade opisovali kot ločene spopade dveh habsburških cesarjev proti različnim sovražnikom. Tak primer je eden od habsburških uradnih zgodovinarjev Eberhard Wassenberg, ki je v svoji publikaciji iz leta 1639 dogajanje v Evropi in cesarstvu predstavil kot vojne, ki sta jih cesarja Ferdinand II. in III. vodila zaradi neupravičenih napadov na njune pravice. Vendar so tudi ostali katoliški pisci, ki niso bili iz habsburških dežel, videli jasno razliko med vojno do leta 1629, ko se je cesar vojskoval v glavnem z nasprotniki v cesarstvu, ki so sicer imeli nekaj podpore v tujini, in vojno po letu 1630, ko so se Habsburžani spopadli s tujimi silami, ki so imele v cesarstvu le nekaj zaveznikov.⁶⁶¹ Tako je freisinški škof Gepeckh (1618–1648) v svoji korespondenci delal le malo razlike med češko-pfalško vojno, s katero se je začel spopad, ki so ga protestantski pisci poimenovali »tridesetletna vojna«, in raznimi nemiri, ki so cesarstvo pretresali vse od augsburškega miru leta 1555 dalje. Zanj se je prava vojna začela s švedsko invazijo v cesarstvo leta 1630 in trajala le osemnajst in ne trideset let.⁶⁶²

Slava vojvodine Kranjske je sicer primarno posvečena deželi na skrajnem jugu cesarstva, ki se je vojna neposredno ni dotaknila, je pa v njej sodelovala posredno. Izjemi sta le leti 1621 in 1622, ko so kranjski deželni stanovi sosednji Štajerski kot pomoč poslali vojaške kontingente za obrambo meja pred Ogri. Pričujoče delo je še posebej zanimivo, saj sta glavni avtor Valvasor in soavtor Francisci, katerega prispevek je zlasti pomemben v tistih delih *Slave*, ki se dotikajo tridesetletne vojne, izhajala iz različnih okolij. Valvasor je bil doma iz habsburške Kranjske in katoličan, Francisci, ki je deloval v Nürnbergu, pa je bil rojen v Lübecku, na protestantskem severu cesarstva,⁶⁶³ in po veroizpovedi luteran.⁶⁶⁴ Zato bi opise tridesetletne vojne v *Slavi* lahko dojemali kot nekakšno fuzijo obeh nazorov, čeprav je opis vojne ves čas prohabsburški.

Kljub temu da se termin *tridesetletna vojna* v delu ne pojavi nikjer in so spopadi najprej obravnavani le kot »številne vojne« cesarja Ferdinanda II., se kasneje le pojavi izraz,

⁶⁶⁰ Prav tam, str. xii.

⁶⁶¹ Prav tam, str. xiii.

⁶⁶² Prav tam, str. xiii.

⁶⁶³ Glonar, Joža: Francisci Erasmus. *Slovenski biografski leksikon*, (<http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0503/VIEW/>) (25. 4. 2012))

⁶⁶⁴ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 228.

ki različne spopade, ki so opustošili cesarstvo po prihodu Švedov, nekako povezuje: *der langjährige blutige Teutsche Krieg*.⁶⁶⁵ Tudi ta izraz opozarja na vpliv Franciscija in na mešanje katoliških in protestantskih nazorov, kar še dodatno povečuje zanimivost *Slave*. Sicer pa na določen vpliv protestantskih piscev in pesnikov na Valvasorja opozarjajo njegove zveze z nürnberškim krogom literarnih ustvarjalcev, zbranih v pesniškem društvu *Pegnitzorden*. To je opazno pri pozdravnih pesnitvah na samem začetku dela; pozdravi se namreč začnejo z nemško pesnitvijo baronice Katarine Regine von Greiffenberg-Seisenegg, ki je bila po rodu sicer iz avstrijskih dežel, a je zaradi svoje luteranske veroizpovedi večino časa bivala v Nürnbergu.⁶⁶⁶ Med pozdravnimi pesmimi je najti tudi prispevek protestantskega teologa in profesorja na univerzi v Altdorfu Krištofa Wegleiterja, ki je bil prav tako član omenjene nürnberške pesniške družbe.⁶⁶⁷ Valvasor je imel torej številne prijatelje med protestantskimi intelektualci, ki so bili aktivni v južnonemškem prostoru.

Pripoved o tridesetletni vojni ni povsem objektivna, saj izpušča nekatere za habsburško dinastijo neprijetne dogodke iz vojne. Tako na primer *Slava* ne omenja opustošenja Magdeburga, diplomatskega poraza v nasledstveni vojni v Mantovi, bega dinastije z Dunaja v Gradec in še bi lahko naštevali.

5.3.1 Tridesetletna vojna v VII. knjigi *Slave*

Prvi opis tridesetletne vojne najdemo v VII. knjigi, ki sicer govori o religiji na Kranjskem in obsega 120 strani ter je razdeljena na sedemnajst poglavij. Avtor knjige je Valvasor, Francisci je prispeval le nekaj dodatkov. Valvasor je predstavil verske razmere v deželi od pokristjanjevanja dalje, glede reformacije in protestantske veroizpovedi na Kranjskem se je trudil biti nepristranski in je svojo pripoved zgradil na arhivskih virih, ki jih je dobil v arhivu deželnih stanov. Razvoj protestantizma na Kranjskem je izčrpno predstavil in se nato posvetil še času protireformacije.⁶⁶⁸ Tu se nemara čuti vpliv protestantskega kroga, saj je bil do protestantizma bolj prizanesljiv kot avtor več kot dvesto let mlajše *Zgodovine Slovenskega naroda* Josip Gruden. Branko Reisp celo trdi, da Valvasor v odnosu do protireformacije in katoliške obnove o dogajanju poroča z rahlim sarkazmom v škodo katoliške strani.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Prosti prevod: *dolgoletna krvava nemška vojna* (Valvasor, Johann Weikhard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 2, Buch X*. Nürnberg : Wolfgang Moritz Endter, 1689, str. 360.)

⁶⁶⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 198.

⁶⁶⁷ Prav tam, str. 201.

⁶⁶⁸ Prav tam, str. 227.

⁶⁶⁹ Prav tam, str. 228.

V kontekstu protireformacije pod nadvojvodo in kasnejšim cesarjem Ferdinandom II. se pojavi prvi opis tridesetletne vojne, in sicer v XIV. poglavju, ki nosi naslov *O popolni odpravi evangeličanske religije in odstranitvi iz dežele teh, ki so v njej vztrajali*.⁶⁷⁰

Valvasor je čas pod vladavino Ferdinanda II. in tridesetletno vojno opisal takole:

»Krone se ne drži noben biser, ki bi ne bil znojna kaplja.⁶⁷¹ Zakaj vodil je velike in hude vojne, in sicer večino njih kar srečno. S svojim tedanjim vrhovnim vojskovodjo vojvodo Bavarskim je porazil svojega tekmeca za češko krono na Beli gori pri Pragi in ga pregnal. Tudi svojo pravico do ogrske krone je ubranil proti svojemu drugemu konkurentu, namreč proti Gabrielu Bethlenu, knezu na Sedmograškem. Markiz Georg Friedrich Baden-Durlach mu je moral pri Wimpffenu v begu prepustiti bojišče; vojvoda Christian Braunschweiški in tudi grof Mannsfeld sta mu tudi pomnožila lovorike in oba s svojim sporom povečala njegovo glorio. Danskega kralja Kristijana Četrtega je premagal pri Königsutterju. Nato se je moral pred njim ponižati tudi mantovski vojvoda Karel iz Neversa.

Te njegove velike sreče in cesarske moči pa se je ustrašila Francija in zvabila bojovitega švedskega kralja Gustava Adolfa, da je prišel na nemška tla, kot del francoskih piscev sam priznava v svojih javnih spisih. Bojna sreča, ki osivelim glavam le redkokdaj sivi ali cveti (kar med drugim kaže zgled zmagovitega cesarja Karla V.), ga je tedaj zapustila in izgubil je razne bitke. Ampak vendarle je v drugem spopadu, namreč pred Lützenom, sicer izgubil bitko, vendar pa doživel nekaj velikega, namreč smrt svojega zelo srčnega in bojovitega nasprotnika, prej omenjenega kralja. A leta 1637 je legel k počitku, preden je potem cesarstvo, ki je bilo tedaj povsem v plamenih vojne, spet lahko prišlo do mirovnega spokoja; kajti ta srečnost in čast pomiritve cesarstva je bila od zgoraj pridržana njegovemu gospodu sinu in nasledniku v cesarstvu, cesarju Ferdinandu Tretjemu nadvse krščanskega spomina.«⁶⁷²

Odlomek, katerega avtor je Valvasor sam, prinaša tipično katoliški pogled na tridesetletno vojno, ki jo imenuje tudi »velike in hude vojne«. Vojno torej predstavi kot več ločenih spopadov habsburškega cesarja v obrambi svojih pravic. Zanimivo je, da Valvasor na tem mestu ne omenja enega glavnih protagonistov tridesetletne vojne Albrehta von Wallensteina, ki ga nato omenja v XV. knjigi, ko govori o vojni z Benečani. Pričujoči odlomek bi lahko opisali kot angažirano pisanje, ohranbo habsburškega vladarja in opravičevanje njegovih vojn. Vendar je treba avtorju priznati poznavanje literature na temo

⁶⁷⁰ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2, Knjiga VII*, str. 469.

⁶⁷¹ Valvasor je tu citiral Savedra, ki je za Ferdinanda II. zapisal: »Nullus in Corona est urio, qui non sit sudor.« V prevodu: »Krone se ne drži noben biser, ki ne bi bil znojna kaplja.« Ferdinand II. je namreč nosil tri krone.

⁶⁷² Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2, Knjiga VII*, str. 469–470. – Nalogi je kot vir služil prevod *Slave vojvodine Kranjske*. V zgornjih navedkih je nekaj sprememb, in sicer: nekatere besede, ki so v prevodu v latinščini, so tu navedene v slovenščini, kratica *pl.* je izpuščena pred priimki baronov, grofov, vojvod in knezov, beseda *die Verordneten* je v nalogi prevedena s *poverjeniki*, ker je ta izraz bolj uveljavljen v slovenskem zgodovinopisju kot *pooblaščenici*, ki ga uporablja prevod; namesto *deželanstvo* je uporabljeno bolj uveljavljeno poimenovanje *deželni stanov*, poleg tega so vse besede v nalogi zapisane v minuskuli. Poslovenjena so tudi krajevna in lastna imena.

tridesetletne vojne, saj se v odlomku sklicuje na francoske pisce, čeprav žal ne pove na katere.

Poleg tega Valvasor kljub cesarju naklonjenemu pisanju njegovih nasprotnikov nikjer ni blatil. Zgolj za primerjavo povejmo, da v prvem slovenskem pregledu svetovne zgodovine *Občna zgodovina za slovensko ljudstvo*, ki ga je med letoma 1874 in 1888 napisal Josip Stare, v opisu incidenta v Donauwörthu beremo o »protestantski golazni«.⁶⁷³ Kljub temu je treba omenjenemu delu priznati kvaliteto in izvirnost, saj gre sploh za prvo in zaenkrat edino domačo svetovno zgodovino.

O dogajanju na Kranjskem med tridesetletno vojno prinaša nekaj vesti še poročilo o odtekanju kapitala, ki se nanaša na izgon protestantskega plemstva iz dežele in posledično obubožanje le-te. Valvasor je temo napovedal takole: »Prepoved, da bi tistim, ki se odselijo, dovolili iznos kapitalij, ki jih imajo v deželi.«⁶⁷⁴ Kljub temu samega izгона protestantskega plemstva posebej ni opisal. Valvasorjev opis prepovedi odnašanja kapitala iz dežele zbuja zanimanje zgodovinarjev že dalj časa. Deželni knez je, da bi preprečil pauperizacijo svojih dežel, izseljencem prepovedal, da bi tega še naprej jemali s sabo:

»Ko je bil zatorej najspoštliveje omenjeni Ferdinand Drugi v vsem veličanstvu na cesarskem prestolu, je leta 1631 ukazal gospodom poverjenikom na Kranjskem, naj evangeličanskim odseljencem, tako gospodom in deželanom kot drugim osebam navadnega stanu, ne izročajo njihovih kapitalij, ki jih imajo na Kranjskem; vendar pa naj se pripadajoči letni činž od tega redno plačuje.«⁶⁷⁵

Proces protireformacije in katoliške obnove, ki je vojvodino Kranjsko zaznamoval od nadvojvode Karla II. dalje do izгона protestantskega plemstva pod Ferdinandom II., je Valvasor imenoval *reformiranje* in opisal zmago katoliške Cerkve:

»Potem, ko je lutrovska religija tako izginila iz Kranjske, se je s tem končalo tudi reformiranje.«⁶⁷⁶

V naslednjem, XV. poglavju, je Valvasor opisal konfesionalno stanje v deželi v svojem času, torej po katoliški obnovi. V zadnjem, XVI. poglavju pričujoče knjige pa spregovori še o »praznoverju in čarovništvu«,⁶⁷⁷ o čemer smo že pisali.

⁶⁷³ Stare, Josip: *Občna zgodovina za slovensko ljudstvo*, Zvezek IV. Celovec : Družba sv. Mohora, 1882, str. 100.

⁶⁷⁴ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 2, Knjiga VII, str. 470.

⁶⁷⁵ Prav tam, str. 470.

⁶⁷⁶ Prav tam, str. 470.

⁶⁷⁷ Prav tam, str. 475.

5.3.2 Opisi tridesetletne vojne v X. knjigi o vojvodah in deželnih knezih

Deseta knjiga govori o deželnih knezih Kranjske in prinaša političnozgodovinski pregled dežele. Obsega 274 strani in je razdeljena na 30 poglavij, vsebinsko pa zajema čas od antike do leta 1689, torej do leta izdaje *Slava*.

Branko Reisp na podlagi analize vsebine in sloga trdi, da je to knjigo, s pomočjo literature in izpiskov iz arhivskih virov, ki mu jih je posredoval Valvasor, sestavil Francisci. Pregled starejših obdobji tako ostaja na kompilatorični ravni, saj je napisan na osnovi literature, pri mlajših obdobjih pa so bili uporabljeni tudi arhivski viri.⁶⁷⁸

5.3.2.1 Poglavje o Ferdinandu II. (XXVIII. poglavje)

Osemindvajseto (XXVIII.) poglavje X. knjige je posvečeno cesarju Ferdinandu II.⁶⁷⁹ Kot nadvojvoda v notranjeavstrijskih deželah je nastopil leta 1595, star le 17 let, potem ko sta dežele od smrti njegovega očeta Karla II. leta 1590 do njegovega nastopa upravljala regenta, cesarska brata Ernest (1590–1593) in Maksimilijan (1593–1595).⁶⁸⁰ Ves čas Ferdinandove vladavine so zaznamovale vojne, protireformacija in spori s stanov. Ko je zavladal svojim dednim deželam, so bile te že dve leti zapletene v tako imenovano dolgo vojno s Turčijo (1593–1606), stanovi pa so dedno poklonitev pogojevali z verskimi privilegiji, vendar je te zahteve Ferdinand odločno zavrnil.⁶⁸¹

Temu je sledila izvedba protireformacije, vojna z Beneško republiko in končno tridesetletna vojna. Tudi *Slava* poudarja, da so Ferdinandovo vladavino zaznamovale vojne:

»Njegova vojna in zmage zoper Čehe in Gabriela Bethlena ter druge. Cesar Ferdinand II. premaga danskega kralja. Cesar Ferdinand II. publicira edikt, da se duhovne posesti restituirajo. Nesrečna vojna s švedsko krono. Zmaga pred Nördlingenom.«⁶⁸²

Kako je v teh spopadih sodelovala Kranjska, nam razkrivata Valvasor in Francisci. Leta 1620 je nadvojvoda kranjskim deželnim stanovom namreč poslal zahvalo, ker:

⁶⁷⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 237.

⁶⁷⁹ Cesar Ferdinand II. je oblast nastopil kot notranjeavstrijski nadvojvoda, zato se v literaturi občasno omenja kot Ferdinand notranjeavstrijski, literatura iz angleško govorečih dežel pa ga imenuje Ferdinand Štajerski (*Ferdinand of Styria*).

⁶⁸⁰ Štih, Peter in Vasko Simoniti: *Slovenska zgodovina do Razsvetljenstva*. Ljubljana : Mohorjeva družba v Celovcu in Korotan Ljubljana, 1996, str. 213.

⁶⁸¹ Štih in Simoniti: *Slovenska zgodovina*, str. 213.

⁶⁸² Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 350.

»/.../ so častiti deželni stanovi na Kranjskem voljno in zvesto prispevali tako pri odkritih bojnih pohodih zoper dednega sovražnika kot pri drugih sosednjih vpadih in obleganjih, po eni strani s tveganjem telesa in življenja, po drugi strani pa s stalnim letnim zalaganjem in dajatvami ali prispevki in vrh tega tudi v drugih različnih oblikah z odobritvijo in kontribucijo velikih vsot denarja, je v svoji leta 1620 odprti propoziciji deželnim stanovom dalo omenjenim častitim deželnim stanovom to premilostno spričevalo, da za svojimi predniki bojevite nemške nacije /.../«. ⁶⁸³

Največji spopad, v katerega se je zapletel Ferdinand II, ki je leta 1619 postal cesar in vodja nemške veje Habsburžanov, je bila tridesetletna vojna. Začela se je z uporom češkega protestantskega plemstva zoper Ferdinanda, ki je bil od leta 1617 njihov kralj. ⁶⁸⁴ Vojna s Čehi, Pfalco in sedmograškim knezom je v *Slavi* opisana takole:

»Potem ko so Čehi, ker so se bali, da bo zatiral njihovo religijo, vložili velike, dasiravno neuspešne napore, da bi preprečili to izvolitev, in ga zatem, zato ker se jim ni držal majestatov ali veličanstvenih pisem cesarja, niso več hoteli priznavati za svojega kralja, temveč so namesto njega postavili renskega pfalškega grofa Friedricha in tudi nekaj uslužbencev cesarja Ferdinanda, ker ti niso hoteli privoliti v takšno zavrženost, vrgli ven skozi okno, je zoper njih poslal armado in potolkel imenovanega pfalškega grofa po bavarskem pri Pragi na Beli gori dne 6. novembra (dasiravno nekateri navajajo 8-ega) leta 1620. Zatem se je utrdil tako v češkem kraljestvu kakor leta 1620 do 1629 zoper sedmograškega kneza Gabriela Bethlena z mečem v ogrskem kraljestvu.« ⁶⁸⁵

Avtor odlomka, verjetno je bil to Francisci, je navedel napačen datum bitke na Beli gori. Enournna bitka pred Prago, ki je zapečatila usodo dežel krone sv. Venceslava, je namreč prav obratno, kot trdi *Slava*, potekala 8. novembra 1620 in ne 6. novembra. ⁶⁸⁶

Po zlomu Češke se je vojna nadaljevala, saj sta Frideriku V. Pfalškemu podporo ponudila kneza Baden-Durlacha in Braunschweiga, Mansfeldove najemniške čete pa so se iz boja umaknile le začasno:

»Ravno tako pa so bili mejni grof Georg Friedrich von Baden-Durlach dne 27. aprila pri Wimpfenu in vojvoda Christian von Braunschweig dne 2. julija pri Höchstu kot tudi ponovno skupaj s von Mannsfeldom dne 19. avgusta leta 1622 z njegovim orožjem pregnani z bojišča.« ⁶⁸⁷

Tudi tu so navedeni datumi napačni. Bitka pri Wimpfenu se je namreč odvijala 6. maja 1622, ⁶⁸⁸ bitka pri Höchstu pa 20. junija istega leta. ⁶⁸⁹

⁶⁸³ Prav tam, str. 358.

⁶⁸⁴ Štih in Simoniti: *Slovenska zgodovina*, str. 216.

⁶⁸⁵ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, *Knjiga X*, str. 359.

⁶⁸⁶ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 55.

⁶⁸⁷ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, *Knjiga X*, str. 359.

Po zmagi v vojni je Ferdinand II. nagradil svojega zaveznika:

»Leta 1623 je cesar Ferdinand pfalško čast volilnega kneza dal bavarski hiši.

V istem letu je zgoraj omenjenega vojvodo Christiana pri Stadtlohn v Vestfaliji dne 6. avgusta Mansfelda pa dne 6. decembra ponovno premagalo njegovo vojaštvo. Ta slednji je leta 1625 dne 15. aprila pri Dessauu izgubil bitko; enako kot poprej uporno kmetstvo v Avstriji /.../«⁶⁹⁰

Datum bitke pri Stadtlohn je točen, datuma prvega spopada z Mansfeldom ni moč preveriti, saj *Slava* ne navaja kraja, datum bitke pri Dessauu pa je spet napačen, tokrat je nepravilna celo letnica, saj je do bitke prišlo 25. aprila 1626.⁶⁹¹

Sledi opis tako imenovane *dansko-nizozemske vojne*:

»Kralj na Danskem, Kristijan Četrty, je moral njegovemu cesarskemu bojnemu šlemu povišati sijaj s svojim velikim porazom. Kajti pri Königslutru je dobil dne 27. avgusta leta 1626 po generalu Tillyju hud odločilen udarec in potem so ga cesarski še enkrat premagali pri Wolgastu, in je cesarjev vojskovodja vojvoda Friedlandski odvezel zdaj ta, zdaj oni kraj, dokler ni bil naposled leta 1629, dne devetega julija, med cesarjem in kraljem sklenjen mir.«⁶⁹²

Bitko pri Königslutru literatura danes imenuje *bitka pri Luttru*, datum tu odstopa le za en dan, saj je bitka potekala 26. avgusta 1626.⁶⁹³ Odlomek je zanimiv, saj je na tem mestu prvič omenjen Wallenstein, in sicer pod imenom *vojvoda Friedlandski*; spomnimo naj, da je Valvasor v VII. knjigi Wallensteina izpustil. Vendar bi težko trdili, da je šlo v tem primeru za Valvasorjevo *damnatio memoriae* Wallensteina, saj se njegovo ime nato omenja še v XV. knjigi, katere večji avtorski del je prav Valvasorjev.

Omenjena je tudi nasledstvena vojna v Mantovi (1628–1631), ki je razbila enotnost katoliških sil. Pred tem sporom med Španijo in Francijo za prestiž v severni Italiji so si bili Habsburžani, Burboni in ostali katoliški vladarji soglasni glede zunanje političnih zadev.⁶⁹⁴ Kriza je izbruhnila, ko je decembra 1627 umrl vojvoda Mantove in Montferrata Vincencij II. in je januarja oblast nasledil francoski vojvoda de Nevers ter s tem ogrozil španski Milano. Španska vojska iz Milana je nato začela oblegati utrdbo Casale v Montferratu in tako oslabilila svoje čete v Flandriji, ki so se vojskovale z Nizozemci.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 58.

⁶⁸⁹ Prav tam, str. 58.

⁶⁹⁰ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 359.

⁶⁹¹ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 69.

⁶⁹² Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 359.

⁶⁹³ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 69–70.

⁶⁹⁴ Prav tam, str. 96.

⁶⁹⁵ Prav tam, str. 95, 96.

Oktobra 1628 se je po kapitulaciji hugenotske trdnjave La Rochelle sprostilo več francoskih enot in februarja 1629 je Ludvik XIII. na čelu svoje vojske vkorakal v severno Italijo, grozila je vojna med Španijo in Francijo. Vendar nobena od strani ni bila pripravljena na resnejši spopad, zato do tega ni prišlo, le španska vojska je opustila obleganje Casale.⁶⁹⁶ Nasprotnici sta začeli diplomatsko ofenzivo, obe sta sklenili mir z Anglijo in iskali potencialne zaveznike. Španija je za pomoč prosila Dunaj in res je cesar poslal Wallensteinovo vojsko v Mantovo, s čimer se je tehtnica v Italiji sicer nagnila v habsburško korist, propadli pa so načrti za skupno ofenzivo proti Nizozemski.⁶⁹⁷

Spor se je končno razrešil spomladi 1631 z mirovnim sporazumom v Cherascu, vojvoda de Nevers je lahko obdržal svojo dediščino, Francija je dobila eno trdnjavo na italijanski strani Alp, Španiji pa ni uspelo dobiti trdnjave Casale. Odnosi med habsburškima dvoroma v Madridu in na Dunaju so se po tem precej ohladili. Konec nasledstvene vojne v Mantovi je zasenčil vdor švedskega kralja Gustava II. Adolfa v cesarstvo.⁶⁹⁸ Kljub temu *Slava* poroča, da je cesar Ferdinand II. po zmagi nad Danci posredoval v Mantovi:

»Zatem je leta 1630 ponižal Karla iz Neversa, vojvodo iz Mantove«⁶⁹⁹

Omenjen je tudi restitucijski edikt, ki je v tem času močno razburkal razmere na Nemškem:

»Potem ko je torej cesarsko orožje v Dolnji Nemčiji in v nekaterih danskih pokrajinah ali na njihovih mejah povsod prevladalo, je Njegovo veličanstvo Ferdinand II. publiciralo edikt, da je treba škofije Magdeburg, Bremen, Minden, Halberstadt, Verden, Lübeck, Ratzeburg, Meissen, Mersburg, Naumburg, Brandenburg, Havelberg, Swibus in Comin spet prepustiti onim rimskokatoliškim.«⁷⁰⁰

Omenjeni edikt je bil nekakšno nadaljevanje protireformacije Ferdinanda II., ki jo je začel v notranjeavstrijskih deželah pred dobrimi tridesetimi leti. Tudi restitucijski edikt so podobno kot dekrete v Notranji Avstriji izvajale verske komisije:

»Zakaj najsi je bil ta gospod drugače zelo milostne in dobrohotne narave, pa se je v zadevi reformacije izkazal kot goreč, oster in zelo odločen, in je upal, da bo z enakim uspehom priskrbel ponovno vzpostavitev duhovskih posesti, in s tem tudi rimskokatoliški religiji sami toliko bolje utrl pot do njene ponovne uvedbe.

Ampak tu se je prav kmalu zataknilo. Saški volilni knez je tedaj pisal proti temu; in ko je cesar določil komisarje za eksekucijo in so tudi v Augsburgu, v Avstriji, na Češkem in v Šleziji

⁶⁹⁶ Prav tam, str. 97.

⁶⁹⁷ Prav tam, str. 97.

⁶⁹⁸ Prav tam, str. 98.

⁶⁹⁹ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 360.

⁷⁰⁰ Prav tam, str. 360.

reformacijo močno preganjali, je zaprosil, da se konča. Kmalu potem se je v igro vmešal tudi švedski kralj; in z njim se je nedolgo zatem povezal tudi saški volilni knez. Iz tega je nastala dolgoletna krvava Nemška vojna, katere konca cesar Ferdinand II. ni več doživel.«⁷⁰¹

Podobno kot freisinški škof Gepeckh⁷⁰² tudi *Slava* prelomnico v vojni postavlja v čas švedske invazije, spopad ki je sledil imenuje *der langjährige blutige Teutsche Krieg*.⁷⁰³ Kljub temu da je večinski avtor X. knjige protestant Francisci, je njegovo stališče tu bližje katoliškemu pogledu na vojno. Tillyjevo uničenje mesta Magdeburg leta 1631⁷⁰⁴ se ne omenja. Švedska invazija je katoliški strani prizadejala več hudih porazov:

»Odtlej je vojna sreča z rimsko-cesarskim orlom naredila premirje ali mu je bolje rečeno predložila njegovo neobstojnost; ko je namreč ta kralj Gustav Adolf prispel na nemška tla; kajti takrat je prebegnila od cesarja k omenjenemu kralju. Ta je priletel kot blisk s polnočne strani in je najprej premagal cesarskega generala Torquata na Pomorjanskem; potem pa tudi pri Leipzigu leta 1631 dne 7. septembra v silni bitki premagal nadvse izkušenega in hrabrega vojskovodjo Tillyja skupaj z glavnino cesarske armade.«⁷⁰⁵

Tako imenovana bitka pri Leipzigu je potekala pred Breitenfeldom nekoliko severneje od mesta, in sicer 17. septembra 1631 in ne 7. septembra. Za cesarsko stran se je s tem začelo obdobje porazov, za kar *Slava* krivi »pobeglo vojno srečo.«⁷⁰⁶ Pohod Gustava II. Adolfa po Nemčiji je izpuščen. Švedski kralj je napadel Porenje, Tillyja uničujoče potolkel pri Lechu in vkorakal na Bavarsko. Cesar je nato ponovno najel kondotjerja Wallensteina, ki je Švedom prizadejal manjši poraz pri Nürnbergu. Gustav II. Adolf se je nato odpravil na sever,⁷⁰⁷ kjer so se boji nadaljevali:

»Kajti leta 1632 je pri Lützeniu na Saškem spet prišlo do pomembnega spopada s prej omenjenim nordijskim kraljem. Pri tem so se cesarski pod vojskovodjo, vojvodo Friedlandskim, in pogumnim grofom Pappenheimom izredno pogumno borili in so se tudi že polastili švedskega topništva; vseeno pa so se, ko se je pridružil vojvoda Bernhard von Weimar in obnovil boj, naposled morali umakniti in nasprotni strani prepustiti bojišče. Vendar pa so morali Švedi to zmago zelo drago plačati; saj jih ni stala samo veliko vojaštva, temveč tudi njihovega kralja Gustava Adolfa, ki je takrat obležal v tej bitki.«⁷⁰⁸

⁷⁰¹ Prav tam, str. 360.

⁷⁰² Parker, *The Thirty Years' War*, str. xiii.

⁷⁰³ Citat: »Daraus der langjährige blutige Teutsche Krieg entstand: dessen Ende Keyser Ferdinandus II nicht hat erlebt.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 2, Buch X*, str. 360.)

⁷⁰⁴ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 112.

⁷⁰⁵ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 360.

⁷⁰⁶ Prav tam, str. 361.

⁷⁰⁷ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 17.

⁷⁰⁸ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 361.

Smrt kralja je švedsko napredovanje sicer oslabila, vendar je švedski kancler Oxenstierna protestantske države leta 1633 organiziral v heilbronnsko zvezo (ta se v *Slavi* ne omenja). Cesarski strani ni takoj uspelo prevzeti iniciative:

»Pri Humelnu so cesarski dne 28. junija 1633 ponovno zapravili zmago v bitki z vojvodo Georgom Lüneburškim.

Ampak Njegovega veličanstva gospoda sina Ferdinanda Tretjega je vojna sreča obdarila z znamenito zmago pri Nördlingenu v letu 1634 dne 6. septembra.

V naslednjem letu 1635 dne 10. maja je cesar Ferdinand II. v Pragi s cesarstvom sklenil mir, švedska krona pa je bila zaenkrat še izključena iz tega. Najsi je že močna volilnosaška armada povezala s cesarsko in se s Švedi pri Wittstacku v brandenburški marki leta 1636 dne 24. septembra spustila v veliko bitko, pa sta vendar obe združeni vojski doživeli hud poraz.«⁷⁰⁹

Bitka pri Wittstocku se je odvijala 4. oktobra 1636. Možno je, da so nekatere napake pri navedbah datumov nastale zaradi rabe protestantske literature, ki je temeljila na julijanskem koledarju. Cesar Ferdinand II. ni dočakal konca vojne, umrl je namreč 15. februarja 1637.⁷¹⁰

5.3.2.2 Poglavje o Ferdinandu III. in Ferdinandu IV. (XXIX. poglavje)

Ferdinanda II. je na prestolu nasledil sin z enakim imenom:

»Nemčija je tedaj še gorela v požaru plamenov vojne, ko je tisti visoki poglavar, ki ji je potem na koncu s svojo neprimerljivo modrostjo spet pridobil zlati mir, na cesarskem prestolu sledil svojemu preminulemu gospodu očetu; namreč Ferdinand Tretji.«⁷¹¹

Pripoved se sedaj vrne v leto 1634, ko je cesar še drugič odpustil Wallensteina in nato naročil njegov umor, poveljstvo nad vojsko pa je prevzel Ferdinand III., takrat še prestolonaslednik, in izbojeval zmago v zgoraj omenjeni bitki pri Nördlingenu.⁷¹²

»Do takrat se je cesarska milica vojskovala pod vrhovnim generalatom friedlandskega vojvode; tega pa so medtem resno osumili tajnega dogovarjanja s Švedi in nameravanega upora oziroma, večinoma pravijo, da je bil zares kriv; zato so ga zabodli s partizano, njegove sokrivce pa so pri nekem banketu tja poslani cesarski mušketirji poklali.«⁷¹³

⁷⁰⁹ Prav tam, str. 361.

⁷¹⁰ Prav tam, str. 361.

⁷¹¹ Prav tam, str. 362.

⁷¹² Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 18.

⁷¹³ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 362.

Po praškem miru leta 1635 je v vojno na strani Švedske stopila Francija in najprej doživela nekaj porazov, potem pa sta zaveznici v najbolj krvavi zadnji epizodi vojne cesarski strani prizadeli hude izgube:⁷¹⁴

»Kajti ko je 2. novembra 1642 cesarska armada hotela osvojiti Leipzig, ki ga je oblegal vojaško izkušeni švedski general Torstenson, so prišli v veliko bitko s Švedi, a so potegnili krajšo.«⁷¹⁵

Iniciativo sta prevzela švedska poveljnika Torstenson in Wrangel:

»Ko je švedski vojskovodja Leonard Torstenson danskemu kralju Kristjanu Četrtemu proti njegovemu pričakovanju z armado vdrl v deželo, je cesar Ferdinand III. kralju v stiski, ki je, ker takšnega sovražnega napada ni niti najmanj slutil in ni sprejel nobenih zadostnih nasprotnih ukrepov, poslal na pomoč močno armado pod poveljstvom generala grofa Gallasa. Ta se je združil z dansko vojsko in s tem Švede primoral, da so se spet umaknili iz Danske. To je zviti sovražni general Torstenson tokrat opravil z izjemno spretnostjo, vtem ko se je postavil, kot da se hoče spopasti s cesarsko in dansko armado, in je v močnem dimu mnogih navideznih izzivalnih strelav postopoma odkorakal. Njemu so sicer sledili cesarski (vtem ko so Danci imeli precej opravka s švedskim poveljnikom Helmom Wrangelom, ki je šel z gibljivo armado desetih regimentov spet nazaj v Holstein, in so se trudili ponovno osvojiti kraje, ki so jih še zasedli Švedi); a jih je omenjeni general Torstenson pri Bärenburgu prelisičil, jih še skoraj obkolil in jih naposled, ne brez izgube različnih po proviant poslanih enot, primoral k odhodu.«⁷¹⁶

Francozi so po nekaj porazih večkrat premagali bavarsko vojsko, poraze je utrpela Španija, Torstenson pa je na čelu švedske vojske vdrl na Češko.⁷¹⁷ *Slava* se osredotoča na boje cesarske vojske s Torstensonom:

»/.../ za vsoto denarja je kupil napotek nekega kmeta, ki mu je pokazal skrit prehod med Bystrico in Beneševom nedaleč od Budějovic čez Vltavo, in korakal proti cesarski armadi.«⁷¹⁸

Švedska vojska je skupaj s Hessenci 6. marca 1645 pri Jankovu na Češkem premagala cesarsko vojsko.⁷¹⁹ Francisci kot datum bitke navaja 24. februar, čemur je verjetno botrovala raba virov ali literature, ki je temeljila na julijanskem koledarju. *Slava* navaja, da so cesarski najprej zmagovali in pognali eno krilo švedske vojske v beg:

»/.../ toda vse preveč plena željni navadni vojak je zatem pokvaril igro, vtem ko je tedaj odhitel k švedskim oskrbovalnim vozovom in s tem razrahljal in razbil red regimentov. Pri tem jim ni prišel v roke samo Torstensonov srebrni jedilni pribor, temveč tudi njegova soproga z dragim švedskim imenitnim ženstvom. Ko so to Torstensonu sporočili z veliko osuplostjo, vtem ko je bil ta že

⁷¹⁴ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 18.

⁷¹⁵ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 362.

⁷¹⁶ Prav tam, str. 362–363.

⁷¹⁷ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 19.

⁷¹⁸ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 363.

⁷¹⁹ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 112.

namenjen, da se z ostalim vojaštvom umakne, je rekel: V redu! To bo pa dobro! Kar pustite jim nekaj časa naše ženske; mi pa se bomo medtem zmenili z njihovimi možmi; nakar je dal generalu hiter ukaz, kaj naj naredi.«⁷²⁰

Slava poroča, da so Švedi nato strnili vrste in potolkli cesarske, ki so bili zaradi plenjenja razkropljeni. Zmaga v bitki pri Jankovu je Švedom odprla pot na Moravsko in v Avstrijo, cesar pa se je moral obenem spopasti še s sedmograškim knezom Rákóczijem⁷²¹ Geoffrey Parker v svojem pregledu tridesetletne vojne omenjeno bitko opiše kot oster spopad in poudarja švedsko premoč v topništvu. *Slava* nato zamolči švedsko prečkanje Donave, priprave na obleganje Dunaja in beg cesarja v Gradec.⁷²²

Francisci potem opiše nekaj cesarskih uspehov, kronanje Ferdinanda IV. za kralja na Češkem in Ogrskem ter spopad, v katerem so cesarski potolkli šestnajst švedskih skvadronov:

»Njegovemu cesarskemu veličanstvu so prezentirali 14 praporov. Na cesarski strani je obležalo le malo vojaštva.«⁷²³

V zadnjem letu vojne, 1648, so na Češkem ponovno divjali boji. Švedski general Königsmarck je s svojimi silami iz Pfalce prodril proti Pragi, *Slava* poroča, da se je Male strane polastil z zvijačo.⁷²⁴

».../, se je blizu Hradčanov pomaknil v globel ali dolino in poslal naprej 300 mož do mestnih vrat; ti naj bi se izdajali za cesarske in trdili, da jim je sovražnik za petami, zaradi česar da prosijo, naj se ne obotavljajo in jim hitro odprejo vrata.

Ampak kakor hitro so jih pustili noter, so to dobro voljo prav zlo poplašali in je potem vsa truma odhitela proti cesarski rezidenci; polastili so se Hradčanov, gradu, in prav tako tudi Male strane. V tem napadu so različne gospode potolkli, nekatere pa ujeli.«⁷²⁵

Švedi so obkolili praško staro mesto, ki se je trdovratno upiralo:

»Vseeno pa so oblegovalci vztrajali z napadanjem in naskakovanjem; dokler ni osnabruška sklenitev miru prekinila sovražnosti in se je obleganje končalo.«⁷²⁶

Pri Geoffreyu Parkerju beremo, da je praško »novo mesto« s Hradčani padlo v švedske roke 26. julija 1648, cesar je tako tvegalo izgubo celotne Češke in je moral hitro skleniti mir. Tega je cesarska stran po Parkerju podpisala 24. oktobra v Münstru in ne v

⁷²⁰ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 363.

⁷²¹ Prav tam, str. 363.

⁷²² Parker, *The Thirty Years' War*, str. 157.

⁷²³ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 364.

⁷²⁴ Prav tam, str. 364.

⁷²⁵ Prav tam, str. 364.

⁷²⁶ Prav tam, str. 365.

Osnabrücku.⁷²⁷ Pomoti v *Slavi* je morda spet botrovala raba protestantske literature. Vestfalski mir sta namreč predstavljala sporazuma iz Münstra in Osnabrücka. Katoliške delegacije (Francija, Španija, cesar in nemški katoliški knezi) so zasedale v Münstru, protestantske (Švedska, Nizozemska, nemški protestantski knezi) pa v Osnabrücku, tako da sta bili konferenčni središči drugo od drugega oddaljeni štirideset kilometrov.⁷²⁸

Francisci nato pripoved začini z opisom bogatega plena, ki ga je v Pragi nabral Königsmarck, in za opis navaja narativni vir:

»Meni (E. Fr.) je neki prav bogat draguljar, ki so ga nekoč (kajti sedaj je že mrtev) radi sprejemali na mnogih dvorih, kot resnično pripovedoval, da je ob tedanjem plenjenju grof Königsmarck dobil izjemno velik rubin, ki ga je umetnikova roka izoblikovala kakor grozd in ga je poprej, ko je bil še grob in neobdelan, gospe grofici von Schlick neki dunajski obdelovalec srebra prodal za 3000 goldinarjev. Temu so, ker je bil tako umetelno rezan in je prišel iz Prage v Hamburg, v tem istem mestu vrednost ocenili na osemdeset tisoč nemških tolarjev; zaradi tega ga je omenjeni feldmaršal podaril neki kronani osebi.«⁷²⁹

Pred koncem tridesetletne vojne je cesar knezu Eggenbergu kot dedno kneževino dal v last Gradiško, ki je bila sicer inkorporirano glavarstvo Goriške grofije. Vir za to je Francisciju najbrž posredoval Valvasor, saj *Slava* poroča, da so o tej lastniški spremembi goriški stanovi obvestili kranjske 29. aprila 1647. Ta predaja Gradiške se sicer ne navezuje neposredno na Kranjsko, temveč na skrajno zahodni slovenski etnični prostor.⁷³⁰ Nato se Francisci posveti mirovni pogodbi in pohvali »ljubi mir«, ki je:

»/.../ preko vsega upanja Nemčije in Češke, ki sta se utapljali v krvi in se skoraj zadušili v dimu vojne /.../«⁷³¹

S sklenitvijo miru naj bi:

»/.../ nebesa hotela počastiti vladavino našega premilostljivega deželnega kneza in gospoda, rimskega cesarja Ferdinanda Tretjega /.../«⁷³²

Sklenitev miru po dolgi vojni je odmevala tudi v delih cesarstva, ki jih vojna ni neposredno prizadela:

»Da pa bi sedaj tudi vojvodina Kranjska bila deležna takšnega vsesplošnega veselja, je na najspoštljivejše omenjenega cesarja premilosten ukaz častiti tajni urad v Gradcu itn. onim

⁷²⁷ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 167.

⁷²⁸ Lee, *Tridesetletna vojna*, str. 76, 77.

⁷²⁹ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 3, Knjiga X*, str. 365.

⁷³⁰ Prav tam, str. 363.

⁷³¹ Prav tam, str. 365.

⁷³² Prav tam, str. 365.

gospodom poverjenikom tamkaj intimiral in naznanil med najspoštliveje omenjenim cesarskim veličanstvom, Svetim rimskim cesarstvom in obema onima kronama, Francijo in Švedsko, v Münstru in Osnabrücku sklenjeni in z zvokom trobent na Dunaju javno razglašeni mir z vključitvijo v latinščini natisnjenih izvodov, tako da bi se tudi na tej strani ravnali po tem, da bi izpolnili zapisane odločbe, jih izvajali in se vedli ravnati v skladu z njimi.«⁷³³

In:

»Vrh tega je prišlo do specialne (ali posebne) intimacije in razglasa pod datumom 22. decembra gospodu deželnemu upravniku, gospodu Wolfu Engelbrechtu grofu Auerspergu; gospodu Eberhardu Ursinu grofu Blagayu, deželnemu upravniku na Kranjskem in tamkajšnjemu častitemu ograjnemu sodišču.«⁷³⁴

Vendar je v cesarstvo mir dokončno prinesla šele konferenca v Nürnbergu, kjer so se delegati pogajali o demobilizaciji 200.000 žolnirjev, ki so ostali na Nemškem. Naposled so švedski in cesarski delegati 26. junija 1650 izpogajali »glavni reces za eksekucijo miru«, ⁷³⁵ torej po datumih dogovorjen postopen umik iz vseh delov cesarstva, ki po westfalskem miru niso pripadli Švedski, Franciji ali cesarju.⁷³⁶

Ta dogodek so pospremila znamenja veselja na Kranjskem:

»/.../ potem pa je tudi čast. tajni d. a. dvorni vojni urad itn. izdal odredbo, naj se dne 24. tega meseca zaradi tega poje Te Deum laudamus &c. in poleg drugih znamenj veselja strelja s topovi.«⁷³⁷

Nato je cesarju Ferdinandu III. po dolгих pogajanjih z volilnimi knezi na državnem zboru v Regensburgu 24. maja 1653 uspelo doseči izvolitev svojega sina za rimskega kralja in posledično za cesarskega naslednika. Izvolitev Ferdinanda IV. je čez sedem dni praznovala Ljubljana z ognjemetom v Prulah.⁷³⁸ Vendar je prestolonaslednik umrl za noricami že naslednje leto (1654),⁷³⁹ še preden bi nasledil cesarsko oblast. Dedič prestola je tako postal njegov mlajši brat Leopold, ki je bil prvotno namenjen za duhovniški poklic.⁷⁴⁰ V *Slavi* spremlja poročilo o smrti prestolonaslednika panegiričen opis njegovega značaja. Odstavek je zanimiv zlasti zaradi obsodbe vojne, s čimer je avtor bržkone meril na pokole med tridesetletno vojno:

⁷³³ Prav tam, str. 365.

⁷³⁴ Prav tam, str. 365.

⁷³⁵ Prav tam, str. 365.

⁷³⁶ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 168, 169.

⁷³⁷ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 366.

⁷³⁸ Prav tam, str. 366.

⁷³⁹ Ferdinand IV. je bil 8. junija 1653 kronan za rimskega kralja, umrl je čez eno leto 9. julija 1654. (Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, Knjiga X, str. 366.)

⁷⁴⁰ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 247.

»Ko je ta dragi mladi kralj to začutil, so se iz njegovega pobožnega srca in ust zaslužile tele besede: Jezus Kristus, Božji sin! Bodi milosten in usmiljen z mano bednim človekom in z mojo ubogo dušo! O kako blaženi bi bili vsi mogočniki, če bi vsi na enak način kot ta nadvse odlični kralj spoznali svojo človeško kondicijo in usmiljenost in se tako ponižali pred kraljem vseh kraljev! Potem marsikateri ne bi naredil takih potokov krvi niti povzročil tako strahovitih opustošenj.«⁷⁴¹

Cesar Ferdinand III. je umrl 2. aprila 1657 in zapustil dedne dežele v kritični situaciji, francoska diplomacija pod Mazarinom je namreč onemogočala izvolitev Leopolda za cesarja, poleg tega pa so Švedi želi uspehe v vojni s Poljsko.⁷⁴²

5.3.3 O dogajanju na Kranjskem, ki je bilo povezano s tridesetletno vojno, opis v XI. knjigi

Enajsta knjiga *Slave vojvodine Kranjske* prinaša »opis mest, trgov, samostanov in gradov vojvodine Kranjske«⁷⁴³ in je najobsežnejša knjiga *Slave*, saj obsega kar 730 strani.⁷⁴⁴ Vendar je tudi tu najti poročila o dogodkih, ki jih je zaznamovala vojna vihra na Nemškem. Eden takih dogodkov je tako imenovani drugi slovenski kmečki upor leta 1635. O tem uporu je bilo že več govora zgoraj, zato tu ne bomo ponavljali opisa.

5.3.4 Opisi tridesetletne vojne v XV. knjigi *Slave*

5.3.4.1 Druga beneška vojna in Albrecht von Wallenstein

Petnajsta knjiga *Slave* je v obliki letopisov pisana politična zgodovina Kranjske pod vladarji iz Avstrijske hiše od Rudolfa I. do Leopolda I. Obsega 314 strani in je razdeljena na 34 poglavij. Glavnino dela je po domnevah Branka Reispal opravil Valvasor, Francisci je dodal le nekatere dele.⁷⁴⁵

Zadnje tri knjige *Slave* (XIII., XIV. in XV.) vsebujejo pregled zgodovine dežele. Valvasor je poudaril, da sicer ni imel namena napisati posebnega zgodovinskega dela, saj bi

⁷⁴¹ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, *Knjiga X*, str. 366.

⁷⁴² Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 247.

⁷⁴³ »Beschreibung der Städte / Märckte / Klöster und Schlösser / deß Hertzogthums Crain« (Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, *Knjiga XI*, str. 3.)

⁷⁴⁴ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 239.

⁷⁴⁵ Prav tam, str. 251.

to terjalo preveč časa in več zvezkov, vendar je kljub temu zbral veliko podatkov. Sploh XV. knjiga temelji na arhivskem gradivu, ki ga je Valvasor zbral na Kranjskem in zunaj dežele, poleg tega pa je dobro preučil tudi literaturo, ki se je nanašala na obravnavane teme.⁷⁴⁶ Omenjene tri knjige so bile vse do razvoja slovenskega znanstvenega zgodovinopisja v 19. stoletju glavni priročnik in pregled ne le kranjske temveč tudi slovenske zgodovine.⁷⁴⁷

Ker prevod četrtega zvezka *Slave* še ni izšel, v tem poglavju navajamo proste prevode odlomkov iz knjige. Letopisi sicer poročajo o stvareh, kot so kakovost pridelkov, vremenski pogoji, naravne katastrofe, epidemije, astronomski pojavi in nenavadni dogodki, vendar prinašajo tudi izčrpne opise bojev s Turki in Benečani. Poglavje o drugi beneški vojni, ki jo Valvasor imenuje tudi *furlanska vojna*⁷⁴⁸ omenja enega od protagonistov kasnejše tridesetletne vojne češkega kondotjerja Alberchta von Wallensteina, ki je v vojni na strani notranjeavstrijskega nadvojvode sodeloval med junijem in decembrom 1617.⁷⁴⁹

Glavni razlog za vojno med Ferdinandom in Benetkami je bil v tem, da je Serenissima na Jadranskem morju hotela narediti, podobno kot Švedska na Baltiku (*Dominium maris Baltici*), rezervat izključno zase. Poleg tega je odnose med Avstrijsko hišo in Republiko sv. Marka zaostrovalo morsko razbojništvo Uskokov iz Senja. Ti so pogosto napadali beneške ladje, ki so dobavljale orožje Turkom.⁷⁵⁰

Mesto Senj, glavno oporišče Uskokov, je sicer ležalo na Hrvaškem, ki je pripadala ogrski kroni, vendar je bilo hkrati sestavni del Vojne krajine, ki so jo vzdrževale Ferdinandove dedne dežele, poleg tega pa je bila utrjena meja izvzeta iz tako imenovane Civilne Hrvaške.⁷⁵¹ Na uskoško razbojništvo so Benečani odgovorili z raznimi represalijami na Ferdinandovih območjih. Tako so požigali vasi v habsburški Istri, blokirali Trst in premikali mejne kamne na vzhod.⁷⁵² Nadvojvoda je na to odgovoril z izgonom beneških podložnikov iz svojih obmorskih krajev, zaprtjem ceste proti Benetkam in naposled tudi sam ukazal požiganje beneških vasi.⁷⁵³

Sprti strani sta nato začeli iskati potencialne zaveznike, Benečani so se obrnili na nasprotnike Habsburžanov: Anglijo, Nizozemsko, Savojo, Turčijo in nemške protestantske

⁷⁴⁶ Prav tam, str. 251.

⁷⁴⁷ Prav tam, str. 253.

⁷⁴⁸ *Der Friaulische Krieg* (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 588.)

⁷⁴⁹ Mann, *Wallenstein*, str. 120.

⁷⁵⁰ Prav tam, str. 116.

⁷⁵¹ Golo Mann je na tem mestu zapisal, da Ferdinand ni imel nikakršne povezave z Uskoki v Senju, saj je ta pripadal Hrvaški/Ogrski, vendar je to nenavadno, saj je Notranja Avstrija vzdrževala Vojno krajino. (Mann, *Wallenstein*, str. 116.)

⁷⁵² Prav tam, str. 116.

⁷⁵³ Prav tam, str. 117.

kneze – člane Unije, a so slednji pokazali le malo interesa za njihove predloge. Med tem je Ferdinand zaveznike iskal v španski Lombardiji, na Bavarskem in na Dunaju, vendar je ostal brez uspeha. Težave mu je povzročal njegov zagrizeni sovražnik, svetovalec cesarja Matije kardinal Khlesl, ki je svojo nepripravljenost na pomoč utemeljeval s finančno krizo in skrajno napetim položajem znotraj dednih dežel.⁷⁵⁴

Vojna je naposled izbruhnila decembra 1615 in trajala dve leti. Tudi sicer so bile razmere v Evropi tedaj skrajno napete. Poleg spopada na severnem Jadranu je grozil še spor med Španijo in Nizozemsko, nasledstveni spor za Jülich-Kleve in kaos znotraj habsburških dežel v cesarstvu in na Ogrskem.⁷⁵⁵

Tako imenovana druga beneška vojna je potekala na Goriškem, v Istri in Kvarnerju,⁷⁵⁶ boji pa so prizadeli tudi nekatere predele Kranjske. Najpomembnejšo strateško točko, za katero je potekala večina bojev, je predstavljalo habsburško trdnjasko mesto Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo). Mesto na desnem bregu Soče, ki ga Valvasor imenuje *Stern-Schanze*,⁷⁵⁷ je varoval dvojni okop iz kamnitih zidov. Poleg tega je imelo tudi ugodno lego, na severni strani je namreč trdnjavo varovalo močvirje, na južni pa močan kastel, tako da je bil napad mogoč samo z zahodne strani. Vendar je dvatisočglavo posadko trdnjave med obleganjem, ki je trajalo skoraj ves čas vojne, pestilo pomanjkanje vode, hrane in opreme ter razne epidemije.⁷⁵⁸

Glavni vojni cilj Benečanov je bil torej padec trdnjave, ki bi jim omogočil prodor na vzhod, zato je morala Ferdinandova vojska za vsako ceno preprečiti padec Gradišča. Premoč v vojni, v kateri do odločilne bitke ni nikoli prišlo, je imela Serenissima, saj je obvladovala morje in imela na razpolago več finančnih sredstev. Ferdinandu na drugi strani ni uspelo, da bi v vojno spravil celotno cesarstvo; dobil je sicer nekaj simbolične pomoči nekaterih nemških knezov,⁷⁵⁹ vendar je glavno oviro zanj predstavljala kardinal Melchior Khlesel, ki je hotel Ferdinanda izčrpati in je tudi zavlačeval z njegovo izvolitvijo za češkega kralja.⁷⁶⁰

Zaradi težav z vojno proti Benečanom se je Ferdinand po starem običaju obrnil po pomoč na plemstvo Spodnje in Zgornje Avstrije ter Češke in Moravske. Naposled se je 6.

⁷⁵⁴ Prav tam, str. 116, 117.

⁷⁵⁵ Prav tam, str. 117.

⁷⁵⁶ Simoniti, Vasko: Beneški vojni. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 235.

⁷⁵⁷ *Stern=Schanze*, kar bi se v prostem prevodu glasilo *zvezdasti okop* (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 583.)

⁷⁵⁸ Mann, *Wallenstein*, str. 118.

⁷⁵⁹ Prav tam, str. 118.

⁷⁶⁰ Prav tam, str. 123.

aprila 1617 v Pragi javil en sam prostovoljec, baron Albrecht von Wallenstein. Zavezal se je, da bo nadvojvodi služil s 180 kirasirji in 80 mušketirji ter da bo moštvo zbral sam in na lastne stroške. Nato je po Moravskem razposlal svoje agente, ki so novačili žolnirje ter kupovali orožje in opremo.⁷⁶¹

Junija 1617 je Wallenstein s svojimi najemniki že prispel v tabor notranjeavstrijske vojske pri Gradišču. Čeprav prihod dveh Wallensteinovih konjeniških »kompanij« in kontingenta mušketirjev ni bistveno vplival na potek vojne, je kondotjer v vojni položil temelje svojemu kasnejšemu vzponu in se izkazal kot dober poveljnik.⁷⁶²

Prispel je torej ravno v času, ko so stanovi na Češkem 7. junija 1617 le izvolili nadvojvodo Ferdinanda za kralja,⁷⁶³ potem ko kardinal Khlesl te izvolitve ni mogel več preprečevati. Novica je vojsko na gradiščanskem bojišču dosegla 25. junija in v taboru so Ferdinandovo izvolitev proslavljali s topovskimi salvami ter ognjemeti.⁷⁶⁴ Vendar je notranjeavstrijska vojska na dan Ferdinandove izvolitve za kralja izgubila svojega vojskovodjo generala Trautmannsdorfa, ki je padel v boju. Ferdinand je namesto njega imenoval dva poveljnika svojih najemniških čet: Španca Don Balthasarja Marradasa in Francoza grofa Dampierreja. Odločitev pa je zmedo še povečala, saj sta bila poveljnika med seboj sprta.⁷⁶⁵

Potem so Benečani še enkrat neuspešno skušali zavzeti trdnjavo, ki so jo njihovi najemniki že večkrat obstreljevali s topovi in poskusili minirati obzidje.⁷⁶⁶ Notranjeavstrijski pa so se tudi ob pomoči kranjskega kontingenta pod poveljstvom vojnega komisarja barona von Egkha prebili do trdnjave, nato je 18. julija posadka oblegane trdnjave izvedla izpad.⁷⁶⁷

Wallenstein se je kot konjeniški častnik v tej vojni prvič proslavil med udarom, ki ga je konec julija 1617 sprožil poveljnik Dampierre, in napadel oblegovalce, da bi v trdnjavo dostavil proviant in strelivo. Napad je sprožil hud spopad z beneškimi najemniki iz Graubündena.⁷⁶⁸ Spopad, v katerem je Wallenstein prvič opozoril nase, je opisan v *Slavi* in to je tudi prvo mesto v celotnem delu, kjer Wallenstein nastopa pod tem imenom:

⁷⁶¹ Prav tam, str. 118.

⁷⁶² Prav tam, str. 119.

⁷⁶³ Do izvolitve nadvojvode Ferdinanda za češkega kralja junija 1617 Valvasor notranjeavstrijsko vojsko imenuje »nadvojvodska«, po tem pa »kraljeva«.

⁷⁶⁴ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 581.

⁷⁶⁵ Prav tam, str. 581.

⁷⁶⁶ Prav tam, str. 574.

⁷⁶⁷ Prav tam, str. 582, 583.

⁷⁶⁸ Mann, *Wallenstein*, str. 119.

»28. julija je bilo še enkrat soglasno sklenjeno, da se v trdnjavo Gradišče [ob Soči] prinese živež in druge potrebščine. In za spremstvo so izbrali: 100 Morradasovih kirasirjev, 300 kranjskih jezdecev, 120 [jezdecev] kneza Wallensteina, 60 Dampierjev in deloma Bognovih, vsi na konjih. In prav vsakemu jezdecu za seboj namenili en mernik pšenice. Pešakov pa je bilo 300 mušketirjev, 100 suličarjev in 200 Uskokov, od teh je imel vsak na hrbtu 20 funtov smodnika in vžigalno vrvico. Ubrati so morali pot čez Kras, kar so tudi dobro izpeljali. Torej je bil proviant, v skladu z željo, prinešen za zvezdasti okop. Ne glede na to, da se je tudi sovražnik trdo upiral, so vendar vsi prispeli spet nazaj v tabor, razen treh konj in štirih mušketirjev. In pri tem so Kranjci ponovno prejeli odlično pohvalo.«⁷⁶⁹

Slava pohvali zlasti angažma kranjskih jezdecev, medtem ko se Wallenstein omenja kot knez, čeprav je bil takrat še baron.⁷⁷⁰ Wallenstein je vojvoda Friedlandski postal leta 1625, tri leta kasneje pa še vojvoda Meklenburški.⁷⁷¹

Oskrbovanje trdnjave je bila bržkone glavna naloga habsburškega kontingenta na Gradiškem, saj so zaloge živeža in vojaškega materiala trdnjavi vedno primanjkovali. Septembra so se razmere spet zaostrele. Beneški žolnirji so prestregli pismo oblegane posadke, ki je svojo vojsko prosila za takojšnjo pomoč v proviantu, Benečani pa so nato zaprli vse prehode do trdnjave.⁷⁷² Prav tako je bilo nemogoče potrebščine dostaviti po reki Soči, saj so Benečani čez reko zgradili plavajoči most (*Schiff=Brücke*) in tako prerezali vodno povezavo med taborom Ferdinandove vojske in obleganim Gradiščem. Da bi most zažgal, je Morradas po reki spustil zažigalno ladjo (*Feuer=Schiff*), a se je načrt ponesrečil, le sovražnik v bližnji Fari se je vznemiril.⁷⁷³

Po tem neuspehu so se odločili za ponoven poskus preboja po kopnem. Ko se prvi poizkus ni povsem posrečil, je v dogajanje v nočnem spopadu pred trdnjavo 22. septembra 1617,⁷⁷⁴ posegel Wallenstein in zopet opozoril na svoj poveljniški talent. Pri tem spopadu je Wallensteinova pobuda v *Slavi* v središču pozornosti opisa:

⁷⁶⁹ »Den 28sten Julii ward abermals einhällig beschlossen / in die Festung GRADISKA Lebens=Mittel / und andere Nothwendigkeit / zu bringen : und wurden zur Begleitung erkiert 100 MORRADISCHE Kürissirer / 300 Crainerische Reuter 120 Fürstl. Wallensteinische / 60 DAMPIERISCHE / und theils des Bogen ; alle zu Pferde / und hatte ein jedweder Reuter hinter sich einen Mornig Weitzen. Des Fuß=Volcks aber waren 300 Musquetirer / 100 Piquenirer / und 200 Uskokken : wovon ein jeder 20 Pfund Pulver und Zünd=Strick am Rücken hatte. Den Weg mussten sie durch den Carst nehmen ; welches auch in guter Anstalt geschahe. Also ward das Proviand nach Wunsch in die Stern=Schanze gebracht. Ohngeachtet auch der Feind sich hart widersetzte ; so kamen doch / ausser drey Pferde / und vier Musquetirer / Alle wieder zuruck im Lager an : und haben hiebey die Crainer ein treffliches Lob abermal erhalten.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 583.)

⁷⁷⁰ Golo Mann navaja, da je Khevenhüller v svojih analih posebej pohvalil Wallensteina.

⁷⁷¹ Parker, *The Thirty Years' War*, str. 314.

⁷⁷² Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 583.

⁷⁷³ *Prav tam*, str. 584.

⁷⁷⁴ Mann, *Wallenstein*, str. 119.

»Ko je bila ta zaloga živeža in vojaške opreme sedaj dostavljena na ta zavarovani kraj, so mislili kraljevi [vojskovodje], da bi vojaki, nastanjeni na istem okopu, takšne [zaloge] prinesli v trdnjavo, kot se je to poprej že večkrat zgodilo. Ti pa so tja dostavili le 150 starov [žita], preostanek pa so morali pustiti na okopu, ker je sovražnik prehode vse premočno utrdil. Kakor hitro je bila o tem obveščena kraljeva vojska, se je gospod Albrecht baron Wallenstein s svojimi 200 konjeniki, ki jih je na lastne stroške novačil in vzdrževal, skupaj s 1000 pešci odpravil [v boj]. In ne glede na to, da se je sovražnik silno upiral, se je vendarle prebil skozi vse prehode do trdnjave, v katero je v skladu s pričakovanji prinesel tudi življenjske in vojaške potrebščine, ki so zaostale na okopu.

Pri tej srčno pogumni odločitvi in preboju so izgubili na kraljevi strani več kot 15 mušketirjev in dva poročnika. Temu nasproti je na sovražni strani padel Spadafora, ki so ga Benečani zelo cenili; skupaj z veliko množico navadnih vojakov, katerih gotovega števila se ne da točno zvedeti. Vendar se lahko sklepa, da je padlo precej beneškega moštva, ker so ti poslali 7 vozov z mrtvimi in ranjenci v Marano [Marano Lagunare], pa je vendar na bojišču ostalo še več kot 60 drugih trupel.«⁷⁷⁵

Očitno je bil Wallenstein spreten poveljnik, ki je svojemu moštvu dal tudi dober zgled in sam sodeloval v nočnih bojih pred trdnjavo. Vojno je sicer uradno končal mir v Madridu 26. septembra 1617,⁷⁷⁶ vendar so se spopadi nadaljevali. *Slava* poroča o obleganju Gradišča še konec oktobra 1617.⁷⁷⁷ Razmere so se končno uredile šele poleti 1618, ko je Ferdinandove dežele pretresal že nov spopad, tokrat s češkimi stanovi in s sedmograškim knezom. Začela se je tridesetletna vojna.⁷⁷⁸ Po mirovni pogodbi je glede ozemlja obveljal *status quo ante bellum*. Ferdinand je moral preseliti Uskoke proč od obale in zažgati njihovo ladjevje. Mir na jugozahodu mu je omogočil, da se je lahko posvetil zadevam na Češkem.

Wallenstein se je vrnil nazaj na Moravsko decembra 1617. Pomoč nadvojvodi v vojni z Benečani se mu je izplačala, saj je bil povišan v vojvodo Friedlandskega.⁷⁷⁹ Njegovemu strmemu vzponu sta botrovala dva vzroka: prvi je bilo bogastvo njegove žene Lucretie, ki mu

⁷⁷⁵ »Als dieser Lebens und Kriegs Vorrath nun an diesem gesicherten Ort eingeliefert ; vermeinten die Königliche / es würden die in selbiger Schantze gelegene Soldaten / wie vormaln öffter geschehen / solchen schon nach der Festung überbringen / welche aber nur 150 Stör dahin lieferten ; den Überrest aber / wegen der von dem Feinde allzustarck befeßten Pässe in der Schantze lassen müßten. So bald hievon die Königliche Armee benachrichtigt / brach Herr Albrecht / Freyherr von Wallenstein mit seinen 200 Reutern / die er aus eignen Unkosten erworben und unterhalten / zu samt 1000 zu Fuß auf. Und ohngeachtet der Feind sich hefftig widersetzte / schlug er sich doch durch alle Pässe / biß zu der Festung / in welche er auch die / in der Schantze noch zurück gebliebene / Lebens= und Kriegs=Nothwendigkeiten / nach Wunsch hinein brachte. Bey diesem tapffermütigen Entschluß und Durchschlagen verlor man / Königlicher Seiten mehr / als 15 Musquetirer / und 2. Lieutenants : da hingegen auf feindlicher Seiten / der SPADAFORA, vöndem die Venetianer sehr viel gehalten / samt einer grossen Menge gemeiner Soldaten / deren gewisse Anzahl man so genau nicht erfahren können / geblieben. Doch kunnte man leicht schliessen / daß es ein ziemlich Venetianisches Volck gekostet : weil sie 7 Wägen mit Todten und Verwundeten nach Mären schickten : da doch / über 60 andere Körper noch auf der Wahlstat ligen geblieben.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Band 4, Buch XV, str 584.)

⁷⁷⁶ Simoniti, *Beneški vojni*, str. 235.

⁷⁷⁷ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Band 4, Buch XV, str. 584.

⁷⁷⁸ Mann, *Wallenstein*, str. 120.

⁷⁷⁹ *Herzog von Friedland* (Mann, *Wallenstein*, str. 120.)

je sploh omogočilo, da je Ferdinandu prišel na pomoč s skoraj tristočlanskim kontingentom žolnirjev, drugi pa omenjeni poseg v vojno na Gradiškem.⁷⁸⁰

Kot smo že omenili, češki kondotjer v *Slavi vojvodine Kranjske* nastopa pod dvema imenoma, kot vojvoda *Friedlandski* v X. knjigi in kot *gospod Albrecht baron Wallenstein* v XV. knjigi. Razlika v poimenovanju je razumljiva, saj je bil Wallenstein po koncu beneške vojne za svoje zasluge v službi nadvojvode povišan v vojvodo. Da bi Wallensteina avtorja *Slave* Valvasor in Francisci imenovala različno, je malo verjetno, saj je po mnenju Branka Reispa avtor obeh knjig (X. in XV.), v katerih se češki vojskovodja največ omenja, Francisci, ki je snov za ti dve knjigi kompiliral na podlagi literature, ki mu jo je priskrbel Valvasor. V VII. knjigi, katere avtor je Valvasor in sicer govori o religiji, reformaciji in protireformaciji, se omenjajo bitke, ki jih je med tridesetletno vojno bojevala cesarska stran, a je Wallenstein tam izpuščen.

5.3.4.2 Kontingenti kranjskih stanov na meji z Ogrsko

XXXII. poglavje opisuje čas med letoma 1618 in 1653, torej čas tridesetletne vojne. Ker se poročila seveda osredotočajo na Kranjsko, je govora le o bojih na Ogrskem, ki so ogrozili deželo Štajersko, s katero je bila Kranjska v personalni in realni uniji. Vendar opisi niso tako podrobni kot tisti iz prejšnjega poglavja, ki obravnava vojno z Benečani. Slednja je prizadela tudi predele Kranjske, in sicer Pivko in Kras. Boji na štajersko-ogrski meji so ostali dokaj oddaljena zadeva, kljub temu da so stanovi iz Ljubljane Štajercem dvakrat poslali na pomoč kontingente.

Boji z Ogri na vzhodni štajerski meji so bojišče tridesetletne vojne, ki se je Kranjski najbolj približalo, a ni seglo na njena tla. Leta 1620 so kranjski stanovi poslali kontingent proti sedmograškemu knezu Bethlenu Gáborju:

»Ko se je leta 1620 dežela Štajerska zaradi upora Bethlena Gáborja na Ogrskem bala vpada, so častivredni deželni stanovi Kranjske na prošnjo sosedov tja poslali kot pomoč 400 hrvaških strelcev pod poveljstvom gospoda Krištofa Gusića. Verjetno pa so bili postavljeni le za zavarovanje meja, kajti ni najti [poročil], da bi jih dejansko vodili v boj zoper omenjenega Gáborja.«⁷⁸¹

⁷⁸⁰ Mann, *Wallenstein*, str. 120.

⁷⁸¹ »Als im Jahr 1620 / wegen Empörung deß Bethlen Gabors in Ungarn / das Land Steyer einen Einfall besorgte : hat E. löbl. Landschaft in Crain / auf Nachbarliches Ersuchen / 400 Crabatische Schützen / unter dem Befehl=Stabe deß Herrn Christoph Guschitsch / zum Succurs / dahin geschickt. Vermutlich seynd sie aber nur

Bethlen Gábor, po veroizpovedi kalvinist, je izviral iz vrst nižjega plemstva in se je leta 1613 povzpel na mesto sedmograškega kneza. Ob turški podpori se je med tridesetletno vojno trikrat bojeval proti Habsburžanom, in sicer v letih: 1619–1621, 1623–1624 in 1626.

Naslednje leto je Štajersko ogrozil Bathyányjev upor in Kranjci so spet pomagali:

»V naslednjem 1621-em letu je bilo ponovno s Kranjske poslanih nekaj čet na pomoč gospodom Štajercem zaradi Batthyányjevega upora, ki je nastal na Ogrskem, na štajerski meji. [Poslali so] namreč: 100 arkebuzirjev-jездеcev in 200 strelcev, in sicer pod poveljstvom gospoda Ernesta Paradeiserja.«⁷⁸²

Za te spopade so kranjski stanovi sosednji deželi sami poslali kontingente in so jih sami tudi plačali. Nasprotno pa so za vojno, ki je divjala na Nemškem, kranjski stanovi prispevali le velike davke, cesarski polki pa so novačili žolnirje po notranjeavstrijskih deželah, kjer je vojska pogosto prezimovala.

Valvasor XV. knjigo zaključi z opisom razmer na Kranjskem v svojem času ter ob tem potoži nad izčrpanostjo dežele, bedo podložnikov in obubožanostjo plemstva. Za slabe razmere dolži Turke, zaradi vojn z njimi naj bi Kranjska popolnoma obubožala, denar pa iz dežele le odtekal. Poleg tega v vsej vojvodini ni bilo nobene močnejše trdnjave, le prestolnica Ljubljana je bila po njegovem mnenju sposobna odbiti prvi napad, vendar tudi njeno obzidje dolgotrajnemu obleganju ne bi moglo kljubovati dalj časa.⁷⁸³

Bližina turške meje in pogoste vojne, ki so jih habsburške dedne dežele vodile z otomanskim cesarstvom, so bile za Kranjsko vse do zmage v tako imenovani dunajski vojni (1683–1699) vedno pomembnejše od ostalih vojn, ki so jih njeni deželni knezi rimski cesarji bili na ostalih evropskih bojiščih. Stanje Valvasor povzema tako:

»Prav tako je tudi plemstvo na splošno brez denarnih sredstev, da, marsikateri celo brez imetja zaradi toliko na lastne stroške opravljenih osebnih pohodov zoper hudobnega, ropa in krvi žejnega dednega sovražnika, zaradi dolgoletnih, nepretrgano si sledečih in prek zmogljivosti segajočih kontribucij tako iz njegovih lastnih sredstev kot iz sredstev njegovih podložnikov ali kmetov, dalje zaradi vsakovrstnih drugih težav, ki ga ob tem že zadenejo, bremen nastanitve vojaštva, oskrbe vojaštva v deželi in zunaj nje, vzdrževanja Hrvaške in Morske krajine in kar je še s tem v zvezi, vendar bi bilo predolgo in predolgočasno, da bi tu vse našteval. Zato je plemstvo povsem oslabe-

die Grentzen / zur Versicherung gelegt : denn daß sie wider gedachten Gabor würcklich / zum Streit / angeführt worden / findet man nicht.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 590, 591.)

⁷⁸² »Im nachdruckendem 1621sten Jahr / wurden abermals / den Herrn Steyrern zu Hülffe / wegen der / in Ungarn / an den Steyrischen Grentzen / entsandenen Battianischen Aufruhr / aus Crain einige Truppen abgeführt ; nemlich 100 Archibuser=Reuter / und 200 Schützen / und zwar / unter dem Commando Herrn Ernsts Paradeiser.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 4, Buch XV*, str. 591.)

⁷⁸³ Prav tam, str. 609.

in obubožalo. In temu se moremo tem manj čuditi, če pomislimo, da je samo od leta 1594 do leta 1602, to je v 8 letih, plačala Kranjska po približnem preračunu 1,699.266 goldinarjev in 40 krajcarjev, odtlej pa, zlasti odkar je leta 1632 prišla v navado izredna kontribucija, dala prostovoljno nekaj milijonov.«⁷⁸⁴

Iz odlomka je moč razbrati, da je boj s Turki zasenčil pomen drugih cesarjevih vojn za vojvodino Kranjsko, torej tudi tridesetletne vojne, vendar pa je zanimiv podatek, da so izredne kontribucije postale stalne po letu 1632, torej le dve leti pred tem, ko je cesar po Wallensteinovem strmoglavljenju prevzel oskrbovanje njegove, prej zasebne vojske. Torej je k obubožanju Kranjske veliko pripomogla tudi tridesetletna vojna vihra na Nemškem.

5.3.5 Viri za tridesetletno vojno pri Valvasorju

Najbolj zanimiv vir za tridesetletno vojno omenja Francisci. Gre za ustni vir, avtorja le-tega je Francisci poimenoval »prav bogati draguljar«.⁷⁸⁵ Ta naj bi avtorju pripovedoval o dragocenostih, ki so jih Švedi odpeljali iz osvojenih Hradčanov leta 1648. Kot vir je nato omenjena še kronika Gottfrieda Schultza, ki naj bi se nahajala v arhivu kranjskih deželnih stanov (MScr. Prov.).

V *Slavi* je navedena tudi literatura na temo *furlanske vojne*, nastala na italijanskem govornem področju. Tako je omenjen Faustinus Moesius, ki je leta 1623 napisal knjigo o vojni med notranjeavstrijskimi deželami in Benetkami ter krivdo za spopad pripisal Uskokom. Te je nato opisal še avtor Minuccio Minucci.⁷⁸⁶ Za boje na ogrski meji *Slava* zopet navaja kot vir Arhiv kranjskih deželnih stanov (Not. Prov.).

⁷⁸⁴ Odlomek iz *Slave vojvodine Kranjske* je prevedel Branko Reisp v svoji monografiji *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 256.) – »Nicht weniger ist der Adel ins gemein seines ganzen Vermögens / ja mancher an Haab und Gut / sehr entblöst / durch so vielfältige / gegen diesem bößhasstem / Raub= und Blut= gierigem Erbfeinde / auf eigenen Säckel verrichtete persönliche Auf= und Zuzuge ; so viel lange Jahre unaussetzlich continuirende / und über Vermögen gespante Contributionen so wol von seinem Eigenem / als von seiner Unterthanen oder Bauern Mitteln ; wie auch durch allerhand andre / darneben erlittene /schwere Zustände / Quartier= Bürden / Soldaten= Verpflegungen in= und ausser Lands ; Unterhaltung der Crabatischen= und Meer= Grentzen ; und was sonst demselben anhängig / allhie aber Alles zu benennen allzulang und verdrießlich fallen würde. Wordurch er endlich ganz entkräfftet und entmiltelt worden. Welches dann um so weniger zu verwundern / wann man betrachtet / daß / von Anno 1594 nur biß 1602 / nemlich in 8 Jahren / Crain allein / dem gezogenem CALCULO nach / 1699266 Gulden und 40 Kreutzer / seithero aber / und sonderlich seit der / Anno 1632 / in den Schwung gekommenen Extraordinar= Contribution / etliche Millionen freywillig hergeschossen.« (Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Band 4, Buch XV, str. 609.)

⁷⁸⁵ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Zvezek 3, *Knjiga X*, str. 365.

⁷⁸⁶ Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Band 4, Buch XV, str. 553.

5.4 Povzetek

Janez Vajkard Valvasor in njegov pomočnik pri pisanju *Slave vojvodine Kranjske* sta tridesetletni vojni namenila kar veliko prostora. Omembe vojne so razdeljene na več knjig. Poročila se vojne dotaknejo na več različnih področjih, prednjačijo zlasti verski aspekt, vojna kot nadaljevanje protireformacije in zgodovina vladarjev. O posledicah in odmevih vojne na Kranjskem izvemo nekaj malega v letopisih. Za *Slavo* je značilno rahlo prokatoliško angažirano pisanje, vendar je v njej najti tudi nekaj sarkazma na račun ihte, s katero se je izvajala protireformacija. Avtorja sta ves čas ostala prohabsturška, saj se pri opisu vojn izpuščajo nekateri za dinastijo neprijetne dogodki. Kljub temu da je bil glavni avtor *Slave* katoličan in je samo delo govorilo o katoliški deželi, je vpliv nürnberških protestantskih krogov očiten. Francisci je pri pisanju verjetno uporabljal tudi protestantsko literaturo na temo vojne in zato pogosto navajal datume po julijanskem koledarju, zagrešil pa je tudi nekaj manjših napak. Ne glede na to *Slava* bralcu ponuja zanimiv opis tridesetletne vojne, ki je neke vrste zanimiva fuzija dveh pogledov na vojno, kljub temu da se na videz drži habsburško-katoliške linije.

6 Sklep

Ko se je leta 1618 s praško defenestracijo začel upor češkega protestantskega plemstva in posledično tridesetletna vojna, sta Kranjsko zaznamovala dva notranja procesa: protireformacija s katoliško obnovo in uvajanje absolutizma. Dežela je ležala na robu treh kriznih žarišč, kjer so večkrat izbruhnili boji in ogrozili meje dežele.

Tridesetletna vojna je na Kranjskem močno odmevala, saj je bil njen deželni knez eden glavnih protagonistov spopada. Dežela je vojno občutila zlasti z razvrednotenjem denarja, višanjem davkov in pomanjkanjem. Slednje je bilo zlasti hudo ob izbruhu tridesetletne vojne, ko je bila Kranjska še prizadeta od vojne z Beneško republiko, in proti koncu vojne, ko je spopad s Francozi in Švedi šel cesarju vedno bolj za nohte. Kranjci so se spopadov udeleževali kot najemniki v različnih polkih, ki so novačili moštvo v deželi, kot častniki in celo kot diplomati (Herbart Auersperg).

Ker je vojna vplivala na poslabšanje gmotnih razmer in višje davke, se je v tem času povečalo število kmečkih uporov. Največji, imenovani tudi drugi slovenski kmečki upor, je izbruhnil leta 1635. Na porast praznoverja in čarovniških procesov v notranjeavstrijskem prostoru je tridesetletna vojna vplivala le posredno. Vrhunca gonje, kot se je to zgodilo na Nemškem, v habsburških deželah med vojno ni bilo. Predstave o sabatskem čarovništvu so se le počasi širile na jugovzhod cesarstva, kjer se je preganjanje začelo v drugi polovici 17. stoletja. Vojna je vplivala na razmah beraštva, tuji berači so na Kranjskem postali nekaj vsakdanjega, z njimi pa so v deželo prihajale tudi novice o spopadih in vojnem uničenju.

Sodeč po letopisu kolegija Družbe Jezusove v Ljubljani sta na Kranjskem najbolj odmevali druga beneška vojna (1615–1618), ki še ne sodi v sklop tridesetletne vojne, in francosko-švedska vojna (1635–1648). Po izbruhu tridesetletne vojne je med njeno prvo fazo, tako imenovano češko-pfalško vojno, v Ljubljani pomoč iskalo nekaj jezuitskih beguncev z Moravskega. Naslednja etapa, danska vojna (1615–1629), se v letopisih sploh ne omenja, bojišča so bila najbrž predaleč, cesarska stran pa je na bojiščih v glavnem žela uspehe. Švedska faza vojne (1630–1635) je ponovno vzbudila zanimanje jezuitov, saj je *baltski meč*, torej švedska vojska iz Porenja, izgnal člane njihove Družbe. Število tujih beračev v mestu pa se tudi takrat ni povečalo.⁷⁸⁷ Vojna v cesarstvu se je najhuje razplamtela po vstopu Francije na stran cesarjevih nasprotnikov. Francosko-švedska (1635–1648) je bila najhujša etapa

⁷⁸⁷ Prav tam, str. 135–136.

vojne, poleg tega so se bojišča spet približala Kranjski. Iz letopisov je možno razbrati vedno težje gmotno in finančno stanje dežele in kolegija. Vrstijo se procesije, ki so povezane z vojno, čuti se tudi večjo prisotnost vojaštva in končno tudi spopad meščanov s polkom Ferrari, ki je prezimoval v deželi. Kranjska je torej postala zaledje bojišča v pravem pomenu besede. Tudi število tujih beračev je med letoma 1637 in 1638 močno naraslo. Večje število beguncev se je v mesto zateklo še v letih 1643 in 1648. Takrat so na Kranjsko pribežali po večini obupani ljudje, tako vojaki kot civilisti in romarji.⁷⁸⁸ Posledice vojne so bile na Kranjskem občutne še dolgo po njej, saj se je po nürnberškem dogovoru o demobilizaciji 1650 v Ljubljani nastanilo več vojaštva. *Historia annua* še dolga leta po vojni omenja vojake v mestu. Nekateri bivši žolnirji so se, sodeč po poročilih, v Ljubljani tudi naselili in se počasi asimilirali. Leta 1663 so stopile v ospredje spet nove vojne tegobe, tokrat v povezavi s Turki.

Škof Tomaž Hren je zaznamoval čas protireformacije in katoliške obnove na Kranjskem in Slovenskem. V njegovih koledarskih noticah, ki se nanašajo na tridesetletno vojno, je opaziti privrženost vladarju Ferdinandu II. Hren si je zabeležil nekaj notic o njegovi vojni z Benečani, več je nato poročal o njegovem kronanju na Češkem in Ogrskem ter o izbruhu upora stanov v njegovih deželah. Zanimivo je, da je s Hrenovim epitalamijem, posvečenim cesarjevi drugi poroki, tridesetletna vojna našla odmev tudi v sočasnem kranjskem leposlovju. Žal je Hrenovo delovanje v vlogi notranjeavstrijskega namestnika še precej neraziskano. Morda so od tam izhajali njegovi stiki z grofoma Jaroslavom Bořito Martinizem in Vilémom Slavato Chlomen in Cossumbery, žrtvama praške defenestracije. Sicer iz Hrenovih beležk ne izvemo točno, ali je šlo za korespondenco z grofoma osebno ali z njunimi služabniki.

Dekreti Carcanove apostolske vizitacije so dopolnilo poglavju o škofu Hrenu. Na njihovi podlagi je moč sklepati o verskih razmerah na Kranjskem v obdobju prvih dveh etap tridesetletne vojne, dokler ni bilo ob koncu vojne z Dansko iz notranjeavstrijskih dežel izgnano protestantsko plemstvo. Omeniti velja, da Carcano naroča, naj se protestantov ne pokopava na delu pokopališča sv. Petra pri Ljubljani, ki ni namenjen protestantom, prav tako naj se katoličanov ne pokopava na delu, določenem protestantom. Zanimivo je, da Hrenova komisija, ki je deželo prečesala dvajset let pred Carcanom, očitno ni uničila vseh protestantskih pokopališč.

Janez Vajkard Valvasor in njegov pomočnik pri pisanju *Slave vojvodine Kranjske* Erasmus Francisci sta tridesetletni vojni namenila kar veliko prostora. Omembe vojne so

⁷⁸⁸ Prav tam, str. 135–136.

razdeljene na več knjig. Ker se poročila vojne dotaknejo na več različnih področjih, prednjačijo verski aspekt, vojna kot nadaljevanje protireformacije in zgodovina vladarjev. O posledicah in odmevih vojne na Kranjskem izvemo nekaj malega le v letopisih. Za *Slavo* je značilno rahlo prokatoliško angažirano pisanje, vendar je v njej najti tudi nekaj sarkazma na račun ihte, s katero se je izvajala protireformacija. Avtorja sta ves čas ostala prohabsburška, saj se pri opisu vojn izpuščajo nekateri za dinastijo neprijetni dogodki. Kljub temu da je bil glavni avtor *Slave* katoličan in je samo delo govorilo o katoliški deželi, je vpliv nürnberških protestantskih krogov očiten. Francisci je pri pisanju verjetno uporabljal tudi protestantsko literaturo na temo vojne in zato pogosto navajal datume po julijanskem koledarju, zagrešil pa je tudi nekaj manjših napak. Ne glede na to *Slava* bralcu ponuja zanimiv opis tridesetletne vojne, ki je neke vrste zanimiva fuzija dveh pogledov na vojno, kljub temu da se na videz drži habsburško-katoliške linije.

Udeležbo Kranjske in Slovencev v tridesetletni vojni bi bilo treba podrobneje raziskati, še zlasti enote, ki so novačile moštvo na Kranjskem in tudi na širšem slovenskem prostoru. Treba bi bilo tudi ugotoviti, koliko plemičev je dejansko zapustilo deželo, koliko novih se je vanjo priselilo in koliko prebivalcev dežele si je lahko kupilo plemiške nazive.

7 Literatura

7.1 Objavljeni viri

Dimitz, August: Decreta visitationis Apostolicae Ecclesiae ac Diocesis Labacensis a Fre Sixto Carcano Epo Germanicense Visitatore Apostolico peractae. A. 1621. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain*, 17, 1862, št. 1–12, str. 11–12, 30–32.

Dimitz, August: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendarn des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain*, 17, 1862, št. 1–12, str. 17–30, 87–90, 99–109.

Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691) / Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis, prevod: Marija Kiauta (ur. France Baraga). Ljubljana : Družina – Provincialat Družbe Jezusove, 2003.

7.2 Literatura

Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana : tipkopolis, 2012.

Belić, Predrag: Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569), Prvi del. *Zgodovinski časopis*, 43. št. 2, 1989, str. 201–219.

Belić, Predrag: Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569), Drugi del. *Zgodovinski časopis*, 43. št. 3, 1989, str. 335–348.

Benedik, Metod: Cerkevne razmere na Slovenskem ob prihodu jezuitov. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 13–29.

Benedik, Metod: Kapucini v notranjeavstrijskih deželah. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 85–99.

- Benedik, Metod: Protireformacija. *Enciklopedija Slovenije* 9 (ur. Marjan Javornik), Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995, str. 392–393.
- Bratina, Lojze: Tomaž Hren in jezuiti. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 249–257.
- Bratina, Lojze: Specifičnost Ignacijeva karizme in njegovega reda. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkev, 1992, str. 7–12.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Theil III. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*. Laibach : I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875.
- Dolenc, Bogdan: Tomaž Hren in Uskoki. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 217–229.
- Dolinar, France Martin: Apostolski vizitaciji ljubljanske škofije 1607/08 in 1620/21. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 119–139.
- Dolinar, France Martin: Cerkevni in politični okvir delovanja jezuitov na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkev, 1992, str. 36–42.
- Dolinar, France Martin: Gradivo za zgodovino jezuitskega kolegija v Ljubljani v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. *Ignacijeva karizma na Slovenskem – razstava pri sv. Jakobu* (ur. Lojze Kovačič, France Baraga, Miha Žužek). Ljubljana : Slovenska provinca Družbe Jezusove, 1990, str. 7–23.
- Dolinar, France Martin: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana : Družina, 2007.
- Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, Band II. Geschichte der Jesuiten /.../ in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts, Teil I*. Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1913.
- Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, Band II. Geschichte der Jesuiten /.../ in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts, Teil II*. Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1913.
- Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis*, 61, 2007, št. 3–4, str. 303–364.

- Grafenauer, Bogo: Kmečki upori. *Enciklopedija Slovenije* 5 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991, str. 111–112.
- Grafenauer, Bogo: Protireformacija in zmaga deželnega kneza. Obnovitev fevdalnega reda in posledice. *Zgodovina Slovencev* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979, str. 299–325.
- Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda, Zvezek IV*. Ljubljana : Glavna zadružna zveza, 1961.
- Grafenauer, Bogo: Zgodovinski prostor ob nastopu jezuitov v slovenski družbi. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 30–35.
- Gratzy-Wardengg, Ostar: *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors "Die Ehre des Herzogthums Krain" (1689) : enthaltend ein alphabetisches Namens-, Orts- und Sachregister und im Anhang eine Inhaltsübersicht*. Laibach : Selbstverlag, 1901.
- Grdina, Igor: Do »fine moke 00« mleto Trubarjevo vprašanje. *Stati inu obstatu*, 6, 2006, št. 3–4, str. 202–236.
- Grdina, Igor: Hrenov odnos do protestantov. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 229–245.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda, Del I*. Celje : Mohorjeva družba, 1992.
- Höfer, Rudolf K.: Bischoff Martin Brenner als Gegenreformer und Katholischer Reformator. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 21–41.
- Kavčič, Lojze: Prvi stiki Slovencev z jezuiti v Ignacijevem času. *Jezuiti na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992, str. 66–84.
- Kolar, Bogdan: Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška prenova. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 49–63.

- Kontler, László: *Madžarska zgodovina - Tisočletje v srednji Evropi*. Ljubljana : Slovenska matica, 2005.
- Koruza, Jože: Barok/Književnost. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 198–199.
- Koruza, Jože in Emilijan Cevc: Academia operosorum. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 5–6.
- Kos, Dušan: Plemstvo. *Enciklopedija Slovenije 8* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1994, str. 404–405.
- Košir, Borut: Škof Tomaž Hren in Tridentinski cerkveni zbor. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 139–161.
- Lange, Ulrich: Der Dreißigjährige Krieg. *Deutsche Geschichte von den Anfängen zur Gegenwart* (ur. Martin Vogt). Stuttgart : J. B. Metzler, 1997.
- Lee, Stephen J.: *Tridesetletna vojna*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Lončar, Dragotin: Socijalna zgodovina Slovencev. *Slovanski svet - zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva* (ur. Lubor Niederle). Ljubljana : Omladina, 1911, str. 227–228.
- Mann, Golo: *Wallenstein. Sein Leben erzählt von Golo Mann*. Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 1971.
- Melik, Vasilij: Hren v slovenskem zgodovinopisju. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj) Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 375–383.
- Nared, Andrej: Kranjska in njeni deželni stanovi. *Kranjski deželni privilegiji* (ur. Matevž Košir, Andrej Nared, Jure Volčjak). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 9–35.
- Parker, Geoffrey: *The Thirty Yers' War*, London and New York : Routledge, 1997.
- Petrič, Franci: Ljubljanski škof Janez Tavčar. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 41–49.
- Petrič, Franci: Življenjska pot Tomaža Hrena (1560–1630). *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 77–89.

Pogorelec, Breda: Cerkevno življenje in slovenščina v javnosti v 17. stoletju. *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika – Jezikovni spisi I* (ur. Kozma Ahačič). Ljubljana : Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2011, str. 309–325.

Pohl, Walter in Karl Vocelka: *Habsburžani – zgodovina evropske dinastije*. Ljubljana : Mladinska knjiga 1994.

Prelesnik, Mitja: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom. *Katoliški obzornik*, 5, 1901, št. 1–4, str. 3–17, 99–115, 205–224, 296–341.

Prelovšek, Damjan: Barok/Arhitektura. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 189–190.

Rajhman, Jože in Emilijan Cevc: Tomaž Hren. *Enciklopedija Slovenije 4* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990, str. 50–51.

Rajšp, Vincenc: Protireformacija na Kranjskem, na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 203–211.

Rajšp, Vincenc: Tomaž Hren – Deželni namestnik v Gradcu. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 89–99.

Reisp, Branko: Erasmus Francisci. *Enciklopedija Slovenije 3* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 138.

Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983.

Reisp, Branko: Janez Vajkard Valvasor. *Slovenski biografski leksikon, Zvezek 12* (ur. Alfonz Gspan, Fran Petre). Ljubljana : SAZU, 1980, str. 345–354.

Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, III. Notranjska, Knjiga 17, Med Planino, Postojno in Senožečami*. Ljubljana : Viharnik, 2005.

Simoniti, Vasko: Beneški vojni. *Enciklopedija Slovenije 1* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 235.

- Simoniti, Vasko: Slovenski kmečki upor 1635. *Enciklopedija Slovenije 12* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998, str. 46.
- Simoniti, Vasko: Tridesetletna vojna. *Enciklopedija Slovenije 13* (ur. Marja Javornik). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999, str. 335–336.
- Simoniti, Vasko: Vojna krajina. *Enciklopedija Slovenije 14* (ur. Marjan Javornik), Ljubljana : Mladinska knjiga, 2000, str. 319–320.
- Stanonik, Marija: Škof Tomaž Hren v slovenskem leposlovju. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Mohorjeva družba, 1997, str. 347–374.
- Stare, Josip: *Občna zgodovina za slovensko ljudstvo, Zvezek IV*. Celovec : Družba sv. Mohora, 1882.
- Škafar, Vinko: Hren ter kapucini in drugi redovi. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj) Celje : Mohorjeva družba, 1998, str. 257–275.
- Škulj, Edo: Škof Hren in cerkvena glasba. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628, Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628, Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628* (ur. France Martin Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpler, Luigi Tavano). Klagenfurt/Ljubljana/Wien : Hermagoras/Mohorjeva, 1994, str. 655–665.
- Štih, Peter in Vasko Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana : Korotan, 1996.
- Tratnik-Volasko, Marjeta in Matevž Košir: *Čarovnice – predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Turk, Josip: Tomaž Hren. *Ponatis iz Bogoslovnega vestnika, letnik VIII*. Ljubljana : Bogoslovna akademija, 1928.
- Turk, Josip: Tomaž Hren. *Slovenski biografski leksikon, Zvezek 1* (ur. Izidor Cankar, Franc Ksaver Lukman). Ljubljana : Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 344–351.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske, Zvezek 2,3*. Ljubljana : Zavod Dežela Kranjska, 2009–2011.
- Valvasor, Johann Weikhard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Band 2,3,4*. Nürnberg : Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Vilfan, Sergij: Država in dežela od 13. do 18. stoletja. *Slovenci in država – zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU* (ur. Bogo Grafenauer, Ferdo Gestrin, Janko Pleterški, Sergij Vilfan). Ljubljana : SAZU, 1995, str. 47–60.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana : Slovenska matica, 1996.

Zöllner, Erich: *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1966.

Žmuc, Irena: *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne*, Ljubljana : Filozofska fakulteta (magistrsko delo), 2005.

7.3 Časopisni članki

Vrhovnik, Ivan: Zatrtje nekdanje cerkve in kapele ljubljanske – 5. Cerkev sv. Elizabete v meščanskem špitalu. *Danica – cerkven časopis za slovenske pokrajine*, 1, 1903, št. 18, str. 143–146.

7.4 Spletni viri

Bamberg. *Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/02242c.htm> (27. 6. 2012)

Friedrich von Spee. *Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/14213b.htm> (27. 6. 2012)

Glonar, Joža: Francisci Erasmus. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0503/VIEW/> (25. 4. 2012)

Jeremias Drechsel. *Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/05156a.htm> (27. 6. 2012)

Mal, Josip: Auersperg. *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0052/VIEW/> (21. 6. 2012)

The Society of Jesus. *The Catholic Encyclopedia*. <http://www.newadvent.org/cathen/01022a.htm> (25. 6. 2012)

Turk, Josip: Tomaž Hren. *Slovenski biografski
leksikon*.<http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0824/VIEW/> (18. 2. 2012)

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 31. julij 2012

Vanja Kočever